

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Norden och globaliseringen:
 - Karin Söder
 - Jón Sigurðsson
 - Bengt Sundelius
 - Per Thullberg
 - Lars-Åke Engblom
 - Pär Granstedt
 - Sinikka Bohlin
- Målaren Peter Dahl
- Intervju med Thorbjörn Fälldin
- Letterstedt - medaljen till Haraldur Ólafsson
- Bokessä om norsk polarhistoria

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningarna Norden ■ ■

Årg. 83 • 2007 • Häfte 1

INNEHÅLL

Artiklar

Norden i en globaliserad värld. <i>Karin Söder</i>	1
Öppet för världens vindar. <i>Jón Sigurðsson</i>	7
Samhällssäkerhet i det globalt invävda Norden. <i>Bengt Sundelius</i>	21
Norden och utbildningen i globaliseringens tidevarv. <i>Per Thullberg</i>	29
Den globala medieutvecklingen i ett nordiskt perspektiv. <i>Lars-Åke Engblom</i>	41
Mat åt en globaliserad värld. <i>Pär Granstedt</i>	47
Konstnären Peter Dahl – Från ökad till ikon. <i>Jacqueline Stare</i>	57
NT-intervjun. För lam EU-debatt. Samtal med Thorbjörn Fälldin. <i>Åke Landqvist</i>	65

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Att möta globaliseringen tillsammans. <i>Sinikka Bohlin</i>	69
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	73

* * *

Letterstedtska föreningen

Letterstedt-medaljen till Haraldur Ólafsson. <i>Karin Söder</i>	77
---	----

* * *

Bokessä

Storverk om norsk polarhistorie. <i>Knut Einar Eriksen</i>	79
--	----

* * *

Kring böcker och människor

Hannes Hafstein – minister i närbild. <i>Bragi Ólafsson</i>	85
Christian Günther – diplomat, spelare och utrikesminister. <i>Mats Bergquist</i>	88
Vakker introduksjon til Jon Fosses dramatik. <i>Drude von der Fehr</i>	91
Monument över störtat helgon. <i>Bengt Göransson</i>	93
Är svensken människa? En annorlunda idébok. <i>Olof Kleberg</i>	94
Olof Palme och verkligheten. <i>Claes Wiklund</i>	96
Sammanfattning.	100

KARIN SÖDER

NORDEN I EN GLOBALISERAD VÄRLD.

Letterstedtska föreningen anordnade den 20 - 22 oktober 2006 ett medlemsseminarium på temat "Norden och globaliseringen". Karin Söder är sedan 1991 ordförande i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse. Artikeln bygger på det inledningsanförande som hon höll på Nordiska folkhögskolan i Kungälv där seminariet ägde rum.

Karin Söder var utrikesminister 1976 - 78, socialminister och nordisk samarbetsminister 1979 - 1982. 1984 - 1991 var hon medlem av Nordiska rådets presidium. 1986 valdes Karin Söder till ordförande för centerpartiet. Hon blev därmed Sveriges första kvinnliga partiledare

Ordet globalisering förekommer i allehanda sammanhang, ofta för att förklara orsakssammanhang, både som positivt och negativt. Ibland framställs globalisering som något nytt, men inget kunde vara mer felaktigt.

Intresset för och nyfikenheten på omvärlden har funnits sedan urminnes tider. Människan har alltid varit beroende av sin omvärld. Det har börjat med den lilla byn och successivt genom århundradena vidgats. Förutsättningarna och snabbheten i förloppen har ändrats. Kunskapen om fenomenet har blivit allt större. Vår vardagstillvaro påverkas i dag allt mer av händelser och förändringar i världen som helhet.

Globaliseringen har djupa historiska rötter. Vi finner dem i Sidenvägens kamelkaravaner från 100-talet f. Kr., vikingarnas färder både i öst och väst, portugisernas kolonisering av Västafrika på 1400-talet och Columbus upptäckt av Amerika. De är historiska exempel, som hade stor påverkan på utvecklingen. Det gav ökade kunskaper om främmande kulturer och folk. Kolonialismen gav makt och skapade umbäranden, vars konsekvenser påverkar också dagens politik.

Redan på medeltiden drog kunskapstörstande nordiska ynglingar ut i Europa för att studera vid olika universitet. Prag och Wien tycks ha varit särskilt populära. Många började sin resa ut i den stora världen med båt från Lödöse vid Göta älv för att sedan via de tyska floderna närma sig de hägrande målen. Man kan föreställa sig vilka umbäranden de fick utstå, dels under färden men också under sina studier för att överleva. Det var självklart inte många, men de betydde mycket för utvecklingen av det svenska samhället och vår utbildningskultur.

Sjöfartens utveckling under 1400-talet fram till 1800-talet bidrog i allra

högsta grad till att människors möten blev mera omfattande och utbytet av varor ökade markant. Vi fick lära känna nya varor, särskilt kryddor och andra livsmedel. Fjärran Östern blev föremål för viktigt handelsutbyte. Suezkanalens tillkomst i slutet av 1800-talet var ett viktigt led i denna utveckling och medförde avsevärt kortare resvägar i österled.

Jacob Letterstedt, vår förenings grundare, hade år 1820 vid 24 års ålder, tagit den välkända sjörouten efter Afrikas kust och rundat Goda Hoppssudden när han fastnade för den vackra och klimatiskt behagliga Kapprovinsen och stannade där. Han for inte till Ostindien eller Australien, som var målet för många, en del som en flykt från arbetslöshet för andra en ofrivillig resa som fånge.

Jacob Letterstedts framgångsrika gärningar som entreprenör i Sydafrika gör det möjligt för oss att hålla detta seminarium. Vi kan känna tacksamhet för att han i sitt testamente liksom i sitt arbete under livstiden ägnade de nordiska länderna och deras utveckling så stor uppmärksamhet och möjliggjorde bildandet av Letterstedtska föreningen.

Han inspirerades naturligtvis till detta av att han fick det hedersamma uppdraget att bli generalkonsul för Sverige - Norge, men också av alla skandinaviska sjöfarare som passerade Kapstaden, där en del skapade sig en framtid. Jacob Letterstedt etablerade även mycket goda kontakter med Kungliga Vetenskapsakademien inte minst under sina resor till Sverige. Jacob Letterstedt invaldes i Kungliga Vetenskapsakademien år 1860.

Svenska forskare som under hans tid besökte Sydafrika betydde också mycket för hans engagemang. Särskilt intresse ägnade dessa forskare åt det då nästan utforskade inre av Sydafrika. Författaren André Brink har i en av de bästa böcker jag läst, "Ett ögonblick i vinden", berättat om en av dem nämligen den svenske forskningsresanden Larssons strapatsrika expedition in i det innersta av Sydafrika på 1700-talet. Det fanns alltså tidiga förebilder.

Från varje tidsepok känner vi händelser, som berättar om sin tids omvärldskontakter. Fram till i dag har fantastiska tekniska omvälvningar ägt rum. Kommunikation av alla de slag har reducerat avstånden på vår jord i tid och rum. Det är dagens och framtidens globalisering vi skall diskutera här på Nordiska folkhögskolan i Kungälv.

Vad betyder egentligen ordet globalisering? En kort beskrivning finns i Nationalencyklopedin, NE: *Förändringsprocess varigenom stater och samhällen över hela världen knyts samman i ömsesidiga beroendeförhållanden.*

Professor emeritus Erik Allardt vid Helsingfors universitet har påpekat att ordet globalisering har en mängd olika betydelser, vilka används både som slagord och som samhällsvetenskapliga termer. Han nämner två centrala kännetecken.

1/ Kommunikationen mellan olika delar av världen, globen, har blivit så

snabb, att händelser och åtgärder på ena sidan av jordklotet praktiskt taget omedelbart har konsekvenser för samfund och individer på andra delar av jorden.

2/ Vissa globala relationer, främst marknadsrelationerna, har blivit allt mer autonoma och kan inte längre styras av nationalstater.

Erik Allardt menar naturligt nog att det inte är möjligt att slutligt bestämma vad globaliseringen inbegriper. Vissa sociala företeelser är på väg att bli världsomfattande och de enskilda nationalstaternas möjlighet att styra utvecklingen har minskat. Vi är inne i globaliseringsprocesser som förknippas med ekonomi, teknologi, politik och kultur. Konkurrensförhållanden förändras och nya uppstår. Processerna går snabbare än tidigare och de överlappar varandra.

Begreppet globalisering har givit aktualitet åt många kritiska tankelinjer kring världsvida problem såsom fattigdom, utslagning, arbetslöshet, miljöförstöring, främlingskap och väpnat våld. Professor Lars Ingelstam har sagt: "Vi gör klokt i att lyssna till både 'alarmisterna' och de 'förståndiga'. Uppenbart är att globaliseringen trycker på en känslig punkt i det moderna samhällets självförståelse". Solidariteten med sämre ställda länder och grupper sätts på prov. Diskussionen om "social turism" är ett exempel på hur nationell egoism ställs mot det långsiktiga behovet av samarbete och solidarisk fördelning.

Frågor och funderingar kring vad globaliseringen kommer att ha för effekt på våra nordiska samhällen är många, även här finns både "alarmister och förståndiga".

I samband med utvecklingen av EU var det många som dödförklarade det nordiska samarbetet. Ja, en del började gräva graven, men ångrade sig efter några år. Mot den här bakgrunden är det intressant att läsa vad Sveriges nya koalitionsregering (m, c, fp, kd) säger om globalisering och Norden i regeringsförklaringen, oktober 2006:

De globala miljöutmaningarna och klimatförändringarna påverkar livsförutsättningarna i hela världen och måste få större uppmärksamhet. Miljöutmaningarna skall nyttjas som en ekonomisk hävstång.

Den globala ekonomin och handeln växer starkare än på många decennier. Sverige har allt att vinna på denna globalisering.

Sverige står inför stora framtidsutmaningar. Globaliseringens tuffare konkurrens innebär att risken för jobbflykt ökar.

En forskning i världsklass är avgörande för Sveriges och Europas konkurrensmöjligheter.

Ett globaliseringsråd kommer att tillsättas för en allsidig belysning och samhällsdebatt om de förändringar som Sverige möter.

Norden och Östersjöregionen skall vara Europas starkaste tillväxtområde. Alla möjligheter att stärka samarbetet bör utnyttjas. Barentssamarbetet bör vidareutvecklas.

Många har trott eller befarat att den nationella och regionala känslan och samhörigheten skulle allvarligt försvagas av den globaliserade utvecklingen. Det sista citatet ur regeringsförklaringen är intressant mot denna bakgrund.

En antydning om vad som händer, när omvärlden tränger på, är en rapport från Färöarna, ”Barn med TV”. Färöarna fick TV-sändningar först år 1984. Med 11 års mellanrum har man där undersökt TV:s påverkan på levnadssätt, språk samt förhållningssätt till könsroller och yrkesval. I rapporten diskuteras om de ökande kontakterna med omvärlden och det dagliga mötet med andra länder genom TV kan vara en av förklaringarna till att nationalkänslan bland barnen på Färöarna påtagligt förstärkts efter det att TV blivit tillgängligt. Genom TV kommer hela världen in i hemmet, vilket kan öka behovet av en trygg förankring i den egna kulturen. Också i andra länder har man sett samma tendens. Det uppstår en motkraft och man lägger större vikt vid det näraliggande, den nationella kulturen och språket, samtidigt som en kraftfull internationalisering äger rum.

Är det detta fenomen som i dag gör det mera salongsfärdigt att tala om nordiskt och regionalt samarbete än tidigare?

Nordiska ministerrådet har nyligen skapat begreppet ”Det nya Norden” som man anser bör utvecklas. Det erkänns att globaliseringen sätter Norden under press och tvingar fram aktiviteter. En sådan aktivitet är forskningssamarbetet i NordForsk, som etablerades år 2005 för att ”realisera visionen om Norden som en förande och sammanhängande region för forskning”.

Direktören för NordForsk, Liisa Hakamies Blomqvist pekar på hur det tidigare låtit: ”Varför göra nordiskt vad vi kan göra europeiskt? Hon svarar själv: ”Varför välja bort ett av två likvärdiga alternativ, det nordiska, som kan göras effektivt och med mindre administrativt krångel. Det vore dumt. Samtidigt skall vi komma ihåg och arbeta därefter ”the Nordics are indeed European.”

Hon påminner om att Norden är en komplex kombination av olika historiska, språkliga, geografiska och kulturella likheter mellan de nordiska länderna – några delar en del och några delar allt. Hon påminner om Wittgensteins koncept ”Familienähnlichkeit”. De som betraktar oss utifrån ser likheterna, själva ser vi olikheterna.

Men när nordbor agerar internationellt är det likheterna som skapar samhörigheten. Detta är även mina erfarenheter efter många år i det nordiska och internationella samarbetet. Men det gäller att vara rädd om allt det vi har gemensamt i Norden. Henrik Holmboe påminner om att man måste finna ut vad man menar med det man säger: ”Man måste stämma instrumenten innan man spelar tillsammans. Men i det nordiska samarbetet tar det kort tid att stämma instrumenten och man kan snabbt börja spela melodin.”

Jag tycker mig se tendenser också inom näringslivet att samarbete regionalt i Nordeuropa känns allt mer naturligt. Min förhoppning är såsom internatio-

nalist och vän av europeiskt samarbete att "Det nya Norden" skall finna en ny modern form.

I en rapport inför Nordiska rådets höstsession i Köpenhamn 2006 kan man se att utvecklingen tycks gå i en mer konstruktiv riktning. Där finns uttryck som Norden skall utgöra en gemensam front, Norden skall ha bästa utbildningssystemet, Norden skall lära av varandra, marknadsföra välfärden mm.

Globaliseringen är ett faktum. Den kräver förändringar och anpassning till en ny värld. Måhända blir klimatförändringar och miljöproblem, som inte känner några av människor beslutade gränser, den stora drivkraften.

Rätt hanterat kan detta innebära vägen till en fredligare värld, men det kräver mod och handlingskraft. Styrkan i den nära och inre kretsen, nationen och regionen, avgör med vilken kraft man kan agera och nå resultat i ett vidare och globalt sammanhang.

JÓN SIGURÐSSON

ÖPPET FÖR VÄRLDENS VINDAR

Norden i en globaliserad värld

Jón Sigurðsson blev fil.kand. vid Stockholms universitet 1964 och Master of Sciences (Econ.) vid London School of Economics 1967.

1980 – 1983 var Jón Sigurðsson de nordiska ländernas exekutivdirektör vid Internationella valutafonden i Washington. Såväl före som efter tiden i Washington var han chef för det isländska ekonomiska forskningsinstitutet Þjóðhagsstofnun. Han var ledamot av det isländska alltinget 1987– 1993 och handels-, bank-, industri-, energi- och justitieminister samt nordisk samarbetsminister under samma period. Han var chefdirektör för Islands Centralbank, Seðlabanki Íslands, 1993 – 1994.

Chef för Nordiska investeringsbanken i Helsingfors var Jón Sigurðsson under perioden 1994 – 2005. I dag är artikelförfattaren fristående rådgivare och konsult i ekonomiska frågor.

Det var mitt privilegium under ett år, hösten 1999 till hösten 2000, att leda en arbetsgrupp tillsatt av de nordiska samarbetsministrarna för att utreda det nordiska samarbetets framtida inriktning och uppgifter. Arbetet resulterade i en rapport som överlämnades till uppdragsgivarna i oktober 2000 och som sedan publicerades i en liten bok med titeln *Norden: Öppet mot världens vindar*. Titeln var hämtad från en vacker och insiktsfull dikt av Piet Hein. Versraderna som valdes som ”leitmotif” för rapporten lyder så här:

Åbent for verdens vinde
 Ligger dit lyse land.
 Jorden den er dit hjemsted.
 Favnen den så vidt du kan.
 Verden har ingen grænser.
 Selv er du kun en klang
 Tonende med i hele
 Menneskehedens sang

Valet av dessa versrader var ingen tillfällighet eftersom arbetsgruppen i sin granskning av gemensamma drag i samhällsutvecklingen i Norden vid sekelskiftet 2000 kom fram till att globaliseringen var den viktigaste utveck-

lingstrenden som formade Nordens framtid. Rapportens huvudkonklusion var att det behövdes en gemensam nordisk intressebevakning på såväl globalt som europeiskt plan för att värna om nordiska intressen och värderingar. Globaliseringen krävde också att de nordiska länderna fortsatte att utveckla sin syn på och sitt verkställande av demokratin. I en globaliserad värld där många beslut fattas i internationella fora räcker det inte att förbättra och fördjupa den nationella demokratin. För att bevara det demokratiska inflytandet borde de nordiska länderna samordna och skärpa sitt gemensamma arbete för rättvisa internationella spelregler i organisationer från Europeiska unionen (EU) till Förenta Nationerna (FN), WTO samt valutafonden (IMF) och Världsbanken (IBRD) och säkra de nationella parlamentens insikt och inflytande över beslutsprocesserna.¹

I dag sex år senare anser jag att denna huvudkonklusion står sig väl och är lika relevant nu som då, om inte mera så.

Globalisering

Ordet globalisering täcker många ting: Det internationella flödet av idéer och kunskaper, kulturutbyte över landgränserna, världsomfattande fria föreningar, den globala miljörelsen för att nämna några exempel. Allt är detta företeelser som har vuxit snabbt de senaste åren. Men oftast är det den ekonomiska globaliseringen som åsyftas: Att många länders ekonomier delvis smälter samman till en helhet genom internationell handel med varor och tjänster, kapitalflöden över nationsgränserna och internationell migration av arbetskraft och befolkning samt bildande av internationella företag. Den stora förhoppningen som är knuten till globaliseringen är att den vill ge fattiga länder tillträde till övriga länders marknader, öppna för utländska investeringar som möjliggör produktion till lägre priser och öppna gränserna så att folk kan resa utomlands för att utbilda sig, arbeta och skicka hem pengar för att försörja sina familjer och finansiera nya företag. Genom allt detta skulle globaliseringen höja levnadsstandarden över hela världen.

Det råder ingen tvekan om att globaliseringen redan har lett till och fortsättningsvis kan medföra stora ekonomiska framsteg för de länder som genom den öppna världshandeln kan dra nytta av sina komparativa fördelar d.v.s göra det de kan bäst. Det är också klart att globaliseringen kommer att fortsätta, driven av stora framsteg inom transport, telekommunikation och informationsteknologi samt fortsatt liberalisering av handel och kapitalrörelser. Men det är viktigt att vara på sin vakt för att hindra att de förändringar i arbetsfördelningen mellan världens folk, som följer av globaliseringen, leder till att klyftorna växer mellan rika och fattiga länder och mellan grupper inom länder som i olika grad drar nytta av globaliseringsprocessen. Problemet är inte globaliseringen i sig utan hur den styrs av det internationella samfundet

och av och inom våra samhällen. Ekonomiska fördelar driver och har drivit globaliseringen, men det är politiska beslut som formar den. Och de internationella spelreglerna har i stort sett satts av de stora höginkomstländerna, de avancerade industriländerna och kanske främst av näringslivsintressen inom dessa länder. Det är därför knappast någon överraskning att detta regelverk gynnar dessa intressen. På det globala planet har den ekonomiska integrationen gått mycket snabbare än den politiska. En skillnad som har sina paralleller i nationalstaternas utveckling.

Debatten om globaliseringen är full av motsägelser med dramatiska meningsskiljaktigheter. Några anser att globaliseringen är den enda framkomliga vägen till välstånd för fattiga länder. Andra betraktar globaliseringen som en förbannelse som kommer att leda till att de fattiga utvecklingsländerna släpar efter mer och mer. Dessutom finns de som anser att globaliseringen innebär en risk för miljöförstöring genom ohämmad exploatering av naturresurser. Återigen är det här en fråga om hur globaliseringen styrs – inte om dess inneboende egenskaper i sig.

Det finns en utveckling över tid i dessa olika åsikter. I början av 1990-talet hälsades globaliseringen överlag med optimism och stora förväntningar. Kapitalflöden till utvecklingsländer, främst direkta investeringar och banklån, ökade mycket snabbt och sexdubblades mellan 1990 och 1996². Etableringen av WTO, Världshandelsorganisationen, 1995 var ett mål man hade eftersträvat i 50 år, allt sedan slutet av andra världskriget. Med WTO skulle den världsliga treenighet som John Maynard Keynes och hans medarbetare hade tänkt sig med IMF, IBRD och WTO fullbordas som navet i världsekonomin. WTO skulle bringa ordning och reda för en friare och rättvisare världshandel. Alla skulle tjäna på denna utveckling, både fattiga och rika länder. Globaliseringen skulle medföra större välstånd för alla. Detta var den stora drömmen.

Därför kom de första stora protesterna mot globaliseringen, och de internationella organisationer som anses förkroppsliga den, med gatustrider och kravaller i Seattle och Washington D.C. 1999 och i Prag 2000, som en chock för förespråkarna för globalisering. Globaliseringen hade lyckats förena människor över hela världen mot globalisering. Arbetare i USA och Europa såg sina jobb hotade av konkurrensen från Kina och andra utvecklingsländer. De populistiska slagorden om överhängande arbetslöshet vinner lättare gehör än generella argument om positiva effekter på tillväxten på sikt genom strukturalisering. Inte minst därför att dessa positiva effekter i regel är gradvisa och spridda över tid, sektorer och regioner och därför inte så iögonenfallande. Protestanterna lyssnade inte då och gör det inte än i dag på de generella ekonomiska argumenten för globaliseringen.

En kritisk inställning till globalisering verkar ha vunnit gehör i allt vidare kretsar. Låt mig, som ett exempel på denna växande skepticism, citera några

få rader från en rapport från *World Commission on the Social Dimensions of Globalization* utgiven 2004. Denna av *International Labour Organization*, ILO, tillsatta kommission hade som co-chairs Finlands President, Tarja Halonen, och Tanzanias President, Benjamin Mkopa.:

*"The current process of globalization is generating unbalanced outcomes, both between and within countries. Wealth is being created, but too many countries and people are not sharing in its benefits.Even in economically successful countries some workers and communities have been adversely affected by globalization. Meanwhile the revolution in global communications heightens the awareness of these disparities..... these global imbalances are morally unacceptable and politically unsustainable."*³

Den delen av kommissionens konklusion som berör de stora klyftorna som fortfarande finns mellan världens folk i fråga om mänskliga rättigheter och levnadsstandard, är välbekant och i stort sett oomtvistad. Om inga motåtgärder vidtas växer dessa klyftor. Det som är det nya, och kanske mera kontroversiella, i denna syn på globaliseringen är bedömningen av dess inverkan på inkomstfördelning och levnadsstandard i höginkomstländer. Allmänt accepterad ekonomisk teori förutsäger att globaliseringen skulle tänja på inkomstfördelningen i industriländerna om både arbetskraft och kapital kan röra sig fritt över gränserna. Tillströmning av "billig" arbetskraft från fattigare länder eller utlokalisering av vissa arbetsuppgifter från höginkomstländer till låginkomstländer borde på sikt pressa ned reallönerna i den lägre ändan av inkomstfördelningen. Med omvända förtecken kommer de högsta lönerna, eller ersättningarna, att höjas på en gränsfri marknad som ger större spelrum åt framgångsrika löntagare och investerare. Hur nettoeffekten för de lägre inkomsttagarna blir beror på hur stark den uppdrivande kraften av ekonomisk tillväxt som sporras av globaliseringen är jämfört med trycket nedåt från extern konkurrens.

Till och med i de nordiska ländernas inkomststatistik finns det belägg för en utveckling mot en ojämnare inkomstfördelning sedan 1990-talet. I USA började denna trend tidigare. Denna utveckling, som sannolikt är mycket mera markant i de stora industriländerna än i Norden, väcker oro och bekymmer för att en ohejdad globaliseringsprocess på sikt kan skapa rika länder med fattiga människor.

Nobelpristagaren och ekonomiprofessorn vid Columbia University i New York, Joseph Stiglitz, sammanfattar i fem punkter kritiken av globaliseringen i sin nya bok, *Making Globalization Work*. De fem punkterna är:⁴

1. Spelreglerna som styr globaliseringen är orättvisa och gynnar storföretagen i industriländerna.
2. Globaliseringen främjar materiella värden framom andra värden såsom hälsa, naturvård och miljöskydd.

3. Det sätt varmed globaliseringen styrs innebär att viktiga delar av utvecklingsländernas suveränitet tas ifrån dem och därmed deras förmåga att själva ta beslut i livsviktiga frågor som berör deras medborgares välfärd. På detta sätt försvagar globaliseringen demokratin.

4. Trots att förespråkarna för globaliseringen framhåller att alla tjänar på den, finns det tydliga forskningsrön både från utvecklingsländer och industriländer som pekar mot att det finns många förlorare i bägge ländergrupperna.

5. Den femte och kanske viktigaste kritikpunkten är att de globala ekonomiska institutionerna och själva globaliseringsprocessen har trugat på utvecklingsländerna ekonomiska system som många gånger är inte ägnade för deras omständigheter eller önskemål.

Den sistnämnda punkten berör faktiskt både industriländer och utvecklingsländer. Det finns nämligen många former för marknadsekonomi. Den ”anglo-amerikanska” modellen, som de internationella institutionerna verkar föredra och framhålla framom andra, skiljer sig till exempel från den ”nordiska” modellen vad beträffar den offentliga sektorns roll, socialförsäkringar, skattesystem etc. Det är intressant att notera att den nordiska modellen har stigit i kurs i den internationella ekonomiska debatten under senare år inte minst på grund av de nordiska ländernas goda ekonomiska resultat sedan 1990-talets mitt; ett ämne som jag återvänder till senare i denna artikel.

På det internationella planet bör de nordiska länderna – både inom EU och i andra internationella fora – verka tillsammans för internationella regelverk som befrämjar globaliseringens positiva sidor, men samtidigt motarbetar dess menliga effekter. I detta sammanhang är ökad representation för utvecklingsländerna i de globala ekonomiska institutionerna viktig liksom ökad transparens i dessa institutioners beslutsprocesser. Det som kanske är viktigast inom en nära framtid är att öppna industriländernas marknader för utvecklingsländernas jordbruksprodukter och alla deras industriprodukter på ett välordnat sätt. Här kan EU och USA spela en nyckelroll genom att avveckla sitt omfattande stöd till sina jordbrukssektorer. Norden behöver också städa i sitt eget hus i detta avseende. Det kvarstår till exempel fortfarande betydande barriärer mot länder utanför EU, speciellt gällande jordbruksprodukter och så kallade känsliga industrier. Det finns en påtaglig klyfta mellan den officiella retoriken om frihandels välsignelse och handlingarna i realiteten som talar ett annat språk. De begränsningar som EU nyligen lagt på importen av textilvaror och skor från Kina och övriga asiatiska länder är ett gott exempel på denna dubbelmoral.

Internationella lösningar på nationella problem

I globaliseringens tidevarv måste man ibland söka internationella lösningar på nationella problem. Dessutom blir den politiska agendan i alla våra länder allt mera global till sin karaktär. Denna trend har blivit allt tydligare år för år

under det senaste årtiondet. Låt mig ta några exempel på frågor som står högt på dagens politiska agenda i alla länder men som kan lösas först och främst på det internationella planet.

1. Terroristhotet som har blivit allstädes närvarande efter 11 september 2001 demonstrerar klart den fundamentala förändring som har ägt rum i Nordens säkerhetspolitiska situation. Territorialförsvar och försvar mot terrorism är helt väsensskilda företeelser. Nu är samarbete länder emellan en nödvändighet, inte minst mellan grannländer men även internationellt på grund av terrorismens globala karaktär.

2. Internationell migration och nationella arbetsmarknader är ett annat frågekomplex som idag är en del av vardagspolitiken i våra länder och som har i allra högsta grad globala rötter. Drivkraften för internationell migration finns i människors hopp om bättre livsvillkor och framtidsutsikter. Än i dag finns det länder där människor flyr från förtryck och förföljelse, livsfara, krig och konflikter. Samtidigt som globaliseringen ökar den individuella friheten, det vill säga varje människas möjlighet att träffa egna val om sitt liv obunden av boningsort och myndigheter, medför den också misstänksamhet och oro när det gäller de sociala konsekvenserna av internationell migration. Norden har de senaste åren tagit emot en växande ström av immigranter som en konsekvens av globaliseringen. Den senaste vågen härrör från den utvidgning av den integrerade europeiska arbetsmarknaden som följer på utvidgningen av EU österut 2004. Intressant nog är det Island och Norge bland de nordiska länderna som i relation till sin folkmängd hittills har tagit emot flest arbetare från de nya EU-länderna sedan den gemensamma arbetsmarknaden öppnades delvis. Migrationsfrågorna kommer stadigt högre upp på den politiska agendan.

I en rapport utgiven i föl av *Global Commission on International Migration*, en internationell arbetsgrupp med Jan O. Karlsson, fd svensk minister och Mamphela Ramphela, fd Världsbanksdirektör från Sydafrika, som co-chairs, föreslås att gemensamma handlingsprinciper etableras för migrationspolitiken, både land för land och internationellt. Huvudvikten bör läggas vid respekt för rättsstatens grundprinciper och migranternas mänskliga rättigheter. Omfånget av den internationella migrationen har vuxit kraftigt de senaste åren och leder till många och komplicerade problem som endast kan lösas genom internationellt samarbete.⁵

3. Den globala uppvärmningen är på sikt kanske det största hotet mot jorden och dess invånare. Begränsning av utsläpp av växthusgaser kan endast åstadkommas effektivt genom globala överenskommelser och ansträngningar. Verkställandet av Kyoto-protokollets regler om utsläpps begränsningar på växthusgaser är en global uppgift där Norden borde agera aktivt både på hemmaplan och internationellt. Norden har haft, och bör fortsatt ha, en föregångsroll i miljöfrågor som ofta kräver gränsöverskridande lösningar. Ett exempel

på ett lyckat nordiskt miljöinitiativ på det internationella planet är det samarbete som etablerades 2001 på förslag av Nordiska investeringsbanken (NIB) – uppmuntrad av Sveriges utrikesminister, Anna Lindh – mellan NIB och övriga internationella finansieringsinstitutioner, EU, Ryssland och nordiska regeringar m.m., inom *The Northern Dimension Environmental Partnership*, NDEP, som redan har finansierat miljöprojekt i Nordvästra Ryssland och som uppgår till över två miljarder euro.⁶ Här finns det ännu stora olösta uppgifter som kräver internationella lösningar.

Jag nämner dessa tre frågekomplex, terrorismen, migrationen och miljön, som exempel på frågor som är livsviktiga nationellt i alla länder, men som i grund och botten är globala till sin karaktär. De har alla kommit högre upp på agendan år för år. Andra exempel av denna karaktär kunde vara finansiell stabilitet, räntebildning och valutakurser som idag måste ses i globalt sammanhang och som inte kan styras rent nationellt, inte ens i världens största nationalekonomier. Bekämpningen av fattigdom är ännu en tung fråga som har anknytning till de övriga jag nämnt och kräver globala krafttag. Också här bör Norden göra sin röst hörd och backa den upp med konkret handling.

Nordens ekonomiska framgångar

Jag nämnde tidigare att många icke-nordiska observatörer på sistone har förundrat sig över hur det kan komma sig att Nordens små länder med sina höga skatter, stora offentliga sektorer och omfattande socialförsäkringar har uppnått ”gamla” Europas högsta tillväxttakt sedan mitten av 1990-talet och ligger i topp, som de gör alla fem, i världens ”league tables” för konkurrenskraft och tillväxtpotential. I dylika rangordningar sitter de faktiskt ofta högre på trädet än stora starka ekonomier som USA för inte att tala om Tyskland, Frankrike och Storbritannien. Dessa starka resultat för Norden har varit konsistenta över ett antal år och mellan olika värderingsinstitut. Fastän de ekonomisk-teoretiska grunderna för detta populära tänkande om konkurrenskraft delvis är oklara, har stor möda lagts ned för att skapa mått på konkurrenskraften inte minst av World Economic Forum i Davos i Schweiz.⁷ Ett resultat av dessa mätningar har varit att Norden rönt uppskattning i vida kretsar för sina ekonomiska resultat. Allt oftare ser man i dessa dagar i den internationella, det vill säga den ”anglo-amerikanska”, finanspressen beundrande kommentarer om Nordens ekonomiska framgångar.⁸

Vad är förklaringen på denna till synes paradoxala situation? Som alltid när det gäller samhällsekonomiska frågor finns det nog inte någon enda entydig förklaring på Nordens ekonomiska framgång. Det enkla svaret är att i Norden har välfärdsstaten lyckats ge kapitalismen ett mänskligt ansikte utan att förlora marknadslösningarnas effektivitet. Detta innebär naturligtvis att vi ständigt måste vara på vår vakt, och lära av varandra hur man bäst kan bibehålla en

ansvarsfull balans mellan välfärdssystemets säkerhetsskapande egenskaper och dess finansiering med bevarande av incitamenten till att arbeta och tjäna pengar genom egna ansträngningar. Detta är lättare sagt än gjort och betyder naturligtvis en ständig balansgång. Denna balansgång har uppenbarligen lyckats bättre i Norden under de senaste åren än i andra höginkomstländer.

Det verkar också som om kriterierna för framgång när det gäller konkurrenskraft håller på att ändras på ett sådant sätt att den ”nordiska modellen” uppfyller dem bättre än andra.⁹ Det är viktigt att vi i Norden själva förstår varifrån vår styrka, och våra svagheter, kommer. Låt mig försöka att belysa detta med några reflexioner kring två element som jag tror är av vikt som förklaringsfaktorer för de nordiska ekonomiska framgångarna, förutom det som vi i Norden länge har vetat nämligen att ett välfungerande socialförsäkrings-system ger allmänheten den bastrygghet som behövs för att folk skall våga att satsa på något nytt, söka nya jobb eller ta egna initiativ som företagare. Detta är viktigt för förnyelse och tillväxt i näringslivet och kan utan tvekan ha en långsiktig positiv effekt på ekonomisk tillväxt.

Det första av mina två förklaringssteman gäller *jämlikhet mellan könen* i samhälle och näringsliv. Ifjol publicerades två intressanta rapporter från internationella organisationer som visar på ett klart samband mellan jämlikhet och länders ekonomiska prestationer. Den första rapporten, *The Human Development Report 2005*, utgavs av UNDP, Förenta Nationernas utvecklingsprogram, hösten 2005. I denna rapport har man rangordnat världens länder på basis av deras scores på ett välfärdsindex, Human Development Index, HDI. HDI är en mångsidig måttstock på livskvalitet där BNP per capita väger en tredjedel, förväntad livslängd vid födelsen, en tredjedel och utbildningsnivån, en tredjedel. På denna måttstock rankas Norge som nummer ett bland världens alla länder, Island nummer två och Sverige som nummer sex. Danmark och Finland ligger också högt, om än något lägre än de förstnämnda tre. I denna rapport kan man också se att de länder som ligger högst enligt HDI samtidigt är bland dem som får högst betyg enligt ett jämställdhetsindex som presenteras i rapporten där man försöker mäta hur jämlikhetsställningen mellan könen är i varje land.¹⁰

Den andra rapporten som jag vill citera kom ut våren 2005 och emanerar ifrån en helt annan del av det internationella samfundet, nämligen World Economic Forum i Davos i Schweiz, som är ett forum för meningsutbyte mellan ledare för internationella storföretag och politiska ledare om globala ekonomiska och handelspolitiska spörsmål, Titeln på denna rapport är *Women's Empowerment: Measuring the Global Gender Gap*. Av denna rapport framgår det klart att även om stora steg har tagits under senare år i riktning mot jämlikhet kvarstår en hel del till dess att full jämlikhet uppnåtts, även hos de länder som kommit längst i detta avseende. Det är värt att notera att de fem

nordiska länderna har de fem högsta placeringarna på en lista där man sätter de länder överst som har minst ”gender gap”, d.v.s. störst jämlikhet. Sverige toppar denna lista åtföljt av Norge, Island, Danmark och Finland.

Rapporten antyder också ett samband mellan inkomstnivå och jämlikhet. Båge rapporterna visar således på ett samband mellan jämlikhet och välstånd.¹¹ Det är klart att kvinnors aktiva deltagande i näringslivet är en förutsättning för ekonomisk tillväxt och hög levnadsstandard. Men detta har inte enbart att göra med de kvantitativa måtten på antalet kvinnor som är ute på arbetsmarknaden – de är redan många i flertalet länder – det som sannolikt är ännu viktigare, är kvinnors kvalitativa inflytande och intellektuella insatser som en dynamisk faktor för ekonomin helt enkelt därför att kvinnor hittills inte fått möjligheter att utveckla och använda sin kapacitet till fullo.

Det är också värt att notera att rapporterna från *World Economic Forum* visar att det finns ett klart samband mellan jämlikhet och konkurrenskraft och därmed tillväxtpotential. Statistisk korrelation är naturligtvis inget bevis för orsakssammanhang, men det är en tydlig indikation på att det kan finnas ett dylikt samband. Det är knappast en ren och skär tillfällighet att de fem nordiska länderna som visar störst jämlikhet fanns alla fem bland de tio mest konkurrenskraftiga bland de 117 länder som *World Economic Forum* undersökning av länders konkurrensförmåga gällde 2005.¹²

Bakom Nordens jämlikhetsställning ligger sedan som bekant den lagstiftning, arbetsmarknadsavtal och sociala system som de nordiska länderna har etablerat för att underlätta kvinnors aktiva deltagande i näringsliv och samhälle. Jag behöver knappast nämna föräldraledighet med bibehållen lön, offentligt stöd för barnomsorg, förskolor m.m. Dessa internationella undersökningar visar att ”nordiska modellen” inte bara är rättvis utan även lönsam på sikt.

Det enkla ekonomiska argumentet för jämlikhet är att ingen nation har råd att låta hälften av sin viktigaste resurs, det mänskliga kapitalet, vara underutnyttjad.

En annan viktig kulturellt betingad förklaring till Nordens ekonomiska framgångar det senaste årtiondet är enligt min mening att man i Norden har lyckats åstadkomma *en kreativ och konstruktiv dialog mellan domäner*. En dialog mellan näringsliv och akademisk forskning som i sin tur bygger på ett välfungerande utbildningssystem är roten till tillväxten. Finland är kanske det bästa exemplet på värdet av en dylik dialog mellan domäner. Finlands ekonomiska framgång sedan mitten av 1990-talet har i stor utsträckning sin förklaring i kraftig utveckling inom telekommunikationsteknologin med NOKIA i spetsen, men med ett stort antal mindre namnkunniga företag som viktiga medspelare. I övriga nordiska länder finns det paralleller till denna utveckling. Det är på denna kombination av teknologiskt kunnande och innovationer i förening med framstående företagsledning samt väl fungerande finansierings-

system som de nordiska framgångarna bygger. I botten har vi ett nätverk med deltagare från akademisk forskning och utbildning, från näringslivet samt från det politiska systemet. Men ramarna för denna verksamhet och grundförutsättningen för Nordens utåtriktade tillväxt är öppna marknader för varor och tjänster och fria kapitalrörelser över gränserna, d.v.s. globaliseringen.

De starka teknologibaserade företagen i Norden med global räckvidd har insett fördelen med en nordisk identitet som komplement till den nationella. De drar nytta av sin nordiska image i internationell konkurrens. Nordiskt samarbete bidrar till att skapa en stark hemmabas för global verksamhet.

Detta är bakgrunden till de senaste tolv årens ekonomiska framgångar i Norden som har gjort Norden till en vinnarregion i dagens globaliserade värld. Det är viktigt att inse att det är Nordens inre styrka, kulturellt och socialt, som är förutsättningen för dess yttre framgångar. Norden tillhör utan tvekan de länder som dragit störst nytta av globaliseringen. Det är därför av största vikt för Norden att den kan fortsätta. För att detta skall kunna ske utan konflikter är det viktigt att klyftan mellan den ekonomiska integrationen som marscherar framåt i rask takt och den politiska globaliseringen som går mer långsamt fram överbryggas. Målsättningen bör vara att begränsa globaliseringens negativa följder och befrämja dess positiva effekter. Detta är en stor och ytterst viktig uppgift där Norden bör göra sin röst hörd och delta aktivt. Framgången förpliktar. På hemmaplan är det viktigt att värna om och vidareutveckla den nordiska välfärdsmodellen med omfattande socialförsäkringar, vård och omsorg men med bibehållna incitament till arbete och företagsamhet.

Nordens konkurrenskraft kommer i framtiden att bero på innovationsförmågan, framför allt förmågan att ta fram nya värdeskapande lösningar som är svåra för andra att kopiera. För detta behöver vi utveckla en stark innovationskultur och kapacitet att identifiera och använda unika färdigheter. För att bygga upp hållbara företag med global räckvidd för sin produktion och marknadsföring måste vi titta inåt för att bättre förstå våra starka och svaga sidor, inte enbart utåt. I denna process är nordiskt samarbete ett nyttigt instrument med dess ständiga jämförelser av vad man själv håller på med på hemmaplan och det man gör på samma område i övriga Norden.

Nationalstatens framtid

Nationalstaten som varit i centrum för ekonomisk och politisk makt sedan mitten av 1800-talet pressas nu utifrån av globaliseringens krafter och inifrån av tendenser till decentralisering. Globaliseringen med allt tätare ekonomisk integration länder emellan innebär att det finns större behov än förr av kollektiva åtgärder där länder agerar tillsammans för att lösa gemensamma problem. Samtidigt som nationalstaten har försvagats finns det ännu inte välfungerande, demokratiska, internationella institutioner som effektivt kan hantera de pro-

blem som globaliseringen har skapat. Det finns ingen möjlighet att undvika de "trade-offs" som är inneboende i den globala kapitalismen. Och det finns ingen allmänt godkänd moralisk måttstock för att väga den smärta och förlust som en arbetare lider vars jobb försvinner på grund av globaliseringen mot den vinst som tillfaller en arbetare vars jobb beror på globaliseringen. Samma avvägningsproblem finns när det gäller att jämföra miljöskador med ekonomiska fördelar som en konsekvens av investeringsprojekt som bygger på globalisering. Det är en viktig politisk uppgift att bygga upp en demokratisk institutionsstruktur på det internationella planet för att underlätta hanteringen av dessa frågor.

Man kan naturligtvis ställa frågan : Är global kapitalism önskvärd? Kommer den att bestå? Bör den bestå? Finns det goda alternativ?

Jeffrey Frieden, en Harvardprofessor, har belyst dessa frågeställningar i en nyutkommen bok med titeln *Global Capitalism - Its Fall and Rise in the Twentieth Century*. I boken analyserar Frieden världsekonomin historia under 1900-talet. Hans huvudkonklusion är att internationell ekonomisk integration i allmänhet utvidgar de ekonomiska möjligheterna och är önskvärd för samhället.¹³ De stora alternativen till ekonomisk integration har alla misslyckats. Försöken som gjordes under 1930-talet att skärma av enskilda länder helt från världsekonomin slutade i katastrof. Tyskland, Italien och Japan stängde sina ekonomier från världshandeln, men de kom också att förvandlas till diktaturer med aggressiva krav på landvinningar. De fattiga länder och före detta kolonier som etablerade slutna ekonomiska system under 1930- och 1940-talet kollapsade efter ekonomisk stagnation, social oro och upprepade ekonomiska kriser och militärdiktaturer under 1970- och 1980-talet. Utvecklingsländer som i senare tid har valt isolering från det öppna världshandelssystemet som Nord-Korea och Myanmar/Burma visar vilka förödande effekter detta val kan ha för befolkningen. Isolationistisk och protektionistisk politik har redan förpassats till historiens soptipp.¹⁴

Men enbart öppen frihandel och globalisering räcker inte som recept och är inte alla gånger tillrådligt för länder stadda i utveckling. Under den globala kapitalismens guldålder fram till 1914 var de flesta av Västvärldens regeringar kommitterade till ekonomisk integration och guldstandard men inte mycket annat.

Förespråkarna för frihandel, guldstandard och frihet för internationell finans ansåg att statsmaktens roll skulle begränsas till att slå vakt om dessa principer och deras tillgångar. De flesta av den tidens regeringar försummade helt de grupper i samhället som förlorade på globaliseringen och dessas behov och rättigheter. Men under 1900-talet växte arbetarklassen och medelklassen i styrka. Detsamma gällde deras krav på social rättvisa och reformer för att förbättra livsvillkoren för de arbetslösa, barn och åldringar. Konfrontationen mellan statsmakt som följde en ekonomisk politik byggd enbart på klassisk

ortodox syn på marknadsekonomin och dessa nya folkrörelser ledde i många länder till bittra och ibland våldsamma konflikter, särskilt under 1930-talets depression. Envisa försök till att fortsätta driva global kapitalism utan att lösa de sociala problem som den gav upphov till, drev många nationer till polarisering och konflikt.

Detta var bakgrunden till etableringen efter andra världskriget av de såkallade Bretton Woods-institutionerna, Valutafonden (IMF) och Världsbanken (IBRD) vars ursprungliga syften var att försöka undvika de misslyckanden som både autarkisk politik och guldstandarden med *laissez-faire* hade lett till. Bretton Woods-systemet med sin guld/dollar-standard och gradvisa liberalisering av utrikeshandel och kapitalflöden under en viss bevakning av internationella institutioner innebar på sätt och vis en kompromiss mellan ohejdad ekonomisk integration och välfärdsstaten. Detta möjliggjorde för Västvärldens regeringar att kombinera måttliga doser av social välfärdspolitik med moderat, gradvis ekonomisk integration.

Men när världsekonomin började växa kraftigt under 1960-talet och internationella kapitalmarknader utvecklades uppstod det sprickor i Bretton Woods-systemet. Det blev spänning mellan många länders expansiva offentliga finanser och fastkurssystemet för valutor. Denna spänning spädades på med internationell finansiering av budgetunderskott i några länder. Efterkrigstidens internationella ekonomiska arkitektur kollapsade i början av 1970-talet. Därefter följde femton år av inflation, budgetunderskott och ekonomisk stagnation för industriländerna i Väst.

Men sedan 1990-talet blomstrar den globala kapitalismen på nytt som aldrig förr, driven av teknologiska framsteg och liberalisering av marknader både inom och mellan länder. Den ännu obesvarade frågan är: Kan man dra lärdom av historien?

Den moderna världsekonomens historia har lärt oss två enkla lektioner: För det första, ekonomierna fungerar bäst när de är öppna för internationell handel. För det andra, öppna ekonomier fungerar bäst när deras regeringar fokuserar på att lösa de samhällsproblem som vållar missnöje med ekonomisk integration och globalisering.¹⁵

Den stora utmaningen för 2000-talet är att på bästa möjliga sätt kombinera internationell integration med ansvarsfull ekonomisk och social politik på hemmaplan, det vill säga en måttlig blandning av globalisering och välfärdssamhälle.

Det finns företrädare för många olika ideologier i dagens debatt om globalisering: De som är för den och de som är emot den; de som tror på marknadslösningar på alla områden och de som ser marknaden som källa till allt ont. Bland deltagarna finns både den yttersta vänstern och de ärkekonserverna. Det märkliga är att de som företräder ytterligheterna i detta åsiktsspektrum kan ofta enas om att en måttlig kombination av globalisering och välfärds-

samhälle är antingen inte önskvärd eller inte möjlig.

Lyckligtvis visar både ekonomisk historia och ekonomisk teori att det är fullt möjligt och önskvärt att kombinera globalisering med framåtriktad välfärdspolitik.

Det är den stora uppgiften för Nordens regeringar och Nordens folk att visa omvärlden att ett välfärdssamhälle som är öppet för världens vindar kan frodas och växa i en sådan miljö.

Referenser

Blomquist, Hans C. (2006): *Finland och globaliseringsspöket, Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, Vol. 59, Helsingfors.

Economist Intelligence Unit (2005): *The Nordic Countries*, The World in 2006, The Economist, December 2005, London

Frieden, Jeffrey A. (2006): *Global Capitalism – Its Fall and Rise in the Twentieth Century*, Norton, New York.

Global Commission on International Migration (2005): *Migration in an interconnected world: New directions for action*, GCIM, Geneva.

Mandag Morgen med Nordiska ministerrådet (2006): *Norden som global vinderregion – På sporet af den nordiske konkurrencemodell*, Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet, Köpenhamn.

Nordic Investment Bank (2005): *Annual Report 2004*, NIB, Helsingfors.

Sigurðsson, Jón et al. (2000): *Norden: Öppet för världens vindar*, Nordiska ministerrådet, Köpenhamn.

Sigurðsson, Jón (2001): *Globaliseringens effekter på Norden och det nordiska samarbetet*, Nordisk Tidskrift 1/2001, Stockholm.

Stiglitz, Joseph E. (2006): *Making Globalization Work*, Norton, New York.

United Nations Development Programme (2005): *Human Development Report 2005*, UNDP, New York.

World Commission on the Social Dimensions of Globalization (2004): *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All*, ILO, Geneva.

World Economic Forum (2005 September): *The Global Competitiveness Report 2005-2006*, WEF, Geneva.

World Economic Forum (2005 May): *Women's Empowerment: Measuring the Global Gender Gap*, WEF, Geneva.

Noter:

- 1 Sigurðsson et al. (2000) s.13-14
- 2 Stiglitz (2006) s. 7.
- 3 World Commission on the Social Dimensions of Globalization (2004) s. x.
- 4 Stiglitz (2006) s. 9.
- 5 GCIM (2005) s. 3-4 och 79-82
- 6 NIB (2005) s. 8 och 28-30
- 7 Blomquist (2006) s. 15-16.
- 8 Se t.ex. Economist Intelligence Unit (2005) s. 38.
- 9 Mandag Morgen et al. (2006) s. 9 och 91.
- 10 UNDP (2005), Statistical Appendix
- 11 WEF (2005 May)
- 12 WEF (2005 Sept)
- 13 Frieden (2006) s. 473-476.
- 14 Sigurðsson (2001) s. 25-26.
- 15 Frieden (2006) s. 476.

BENGT SUNDELIUS

SAMHÄLLSSÄKERHET I DET GLOBALT INVÄVDA NORDEN

Bengt Sundelius är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet och disputerade på en avhandling om nordiskt samarbete under 1970-talet. Hans senaste bok, *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy* publicerades av Oxford University Press 2006.

Han är ledamot av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse samt tjänstgör som forskningschef vid Krisberedskapsmyndigheten (KBM).

I kriser föds reformer

I de reforminriktade efterspelen av Tsunamikatastrofen julhelgen 2004 tillsattes en rad viktiga utredningar i samtliga fyra drabbade nordiska länder. Syftet var hos alla regeringar att genom grundliga analyser av det skedda kunna bidra till erfarenhetsbaserade och kompetensförstärkande reformförslag. Förbättringar av den nationella krishanteringsförmågan efterlystes i de kritiska mediedebatterna i alla länder. Främst inriktades diskussionen mot ett tydligare politiskt ansvarstagande för landets medborgare varhelst de befinner sig i världen. Balansproblematiken lyftes mellan det offentliga åtagandet och privata risker.

I Norge genomfördes rätt snabbt en intern utredning och en förstärkning av krisledningsfunktionen i statsministerns kontor. Även i Finland ledde en skyndsamt utredning till en högre profil i dessa frågor för statsministerns stab. Den danska förändringen på högsta politiska nivå länkades mer mot det upplevda, huvudsakliga hotet från transnationell, fundamentalistisk terrorism.

I Sverige följdes förslagen från en oberoende kommissions omfattande genomlysning av ett antal nya utredningar. Även Konstitutionsutskottet tog sig an ärendet. Oklarheter om e-posttrafik, telefonsamtal, inpassering till Regeringskansliet relaterade till några högre tjänstemäns förehavanden de aktuella dagarna, förgiftade diskussionen kring det fortsatta reformarbetet.

Alliansregeringen, som tillträdde efter valet i september 2006, ersatte i januari 2007 en första offentlig utredning med en ny och intern utredare. Statsministerns särskilde utredare skall undersöka förutsättningarna för att inrätta en nationell krishanteringsfunktion i Regeringskansliet. Förslag skall presenteras i oktober 2007. Eventuella förstärkningar kan vara på plats i december 2007, dvs. redan tre år efter Tsunamin.

Jämsides med dessa nationella reformsträvanden har Nordiska rådet visat ett tydligt intresse för frågor kring samhällets säkerhet och krishantering. Vid

sessionen i Köpenhamn hösten 2006 fattades beslut om ett tydligare parlamentariskt engagemang för nordiskt samarbete inom området samhällssäkerhet. Bakgrunden till denna rådsrekommendation till det nordiska ministerrådet var ett förslag från Mittengruppen, som väcktes redan i januari 2005. Detta initiativ följdes av ett positivt presidiebetänkande i april 2006. Det ankommer nu på den av presidiet utpekade rapportören för detta arbete, ledaren för de gröna i Finland, Tarja Cronberg, att driva frågan vidare gentemot Nordiska ministerrådet och de berörda regeringarna.

Institutionell arkitektur behövs

Det är viktigt att detta kommande omdaningsarbete i Norden inte utformas isolerat från den dynamiska utveckling, som man kan följa inom EU. Vi har all anledning att även engagera oss i de institutionella förändringarna inom hela Europa och inte minst inom de EU-gemensamma strukturerna. Våra samhällens säkerhet är intimt sammanlänkade med de övriga europeiska ländernas säkerhet och med den gemensamma förmågan inom EU:s gemensamhetsorgan. Nordiska rådets presidium har noterat detta växande beroende. Vi bör verka för att arbetet med denna transeuropeiska utmaning för den nordiska samhällssäkerheten kan ge ett mervärde för alla, snarare än att bli en belastning för vår förmåga.

Inom EU växer över tiden fram en gemensamhetssyn på området "civil protection" – i vid bemärkelse – i Solidaritetsklausulens anda. En rad konkreta problem uppstår dock när en doktrin i vardande skall omsättas till etablerad praktik. Kedjan kan försvagas från sakligt grundade hot- och riskanalyser till gemensamma beslut och ett samlat agerande inför och i kritiska lägen. Under överskådlig tid kommer våra samhällen att leva inom ett europeiskt sårbarhetsöverskott, men med ett underskott i den gemensamma förmågan.

Som en utgångspunkt för att orientera sig i detta lapptäcke av nationella och sameuropeiska organisationer, mandat och resursbaser inom området samhällssäkerhet skall jag i det följande presentera en begreppslik karta över den helhet inom vilken dessa reformer kommer att utformas. Med ett holistiskt synsätt, lite "von oben", kan det vara lättare att identifiera svaga punkter, att problematisera balansproblem samt notera de särskilda utvecklingsområden där nordiska bidrag kan vara måluppfyllande för helhetsförmågan. Självklart har vi ett ansvar att bidra till den gemensamma krishanteringsförmågan i det EU, som vi formellt eller reellt är delar av.

Säkerhetens sfärer

Låt oss börja med en blick i backspegeln från efterkrigstidens länge mycket stabila strukturer. Vi lever i skuggan av detta tunga mentala arv, som ännu styr tanken hos många praktiker och analytiker inom säkerhetsområdet. Den klas-

siska totalförsvarsmodellen byggde på en logik om samhälleligt stöd till nödvändiga militära insatser för att värna landets territorium och nationens överlevnad. Många av dagens säkerhetspolitiska utmaningar kan inte lösas enbart med militära medel. En rad civila resurser och förmågor måste mobiliseras för att skydda samhällets vitala funktioner i olika avseenden. Ett exempel är säkrandet av rikets ledning vid en svår nationell påfrestning, som till exempel vid ett terrordåd mot Rosenbad eller på Kastrups flygplats. En sådan förmåga ställer en rad krav på fungerande informationsteknologi, en acceptabel informationshantering samt en fungerande kapacitet för beslut, implementering och styrning. Endast i begränsad utsträckning kan den militära infrastrukturen och dess specialkompetenser stötta den nödvändiga civila ledningsförmågan.

Figur 1. **Begrepp och säkerhetssfärer**

Syfte	Domän	
	Inomnationell	Internationell
Statens säkerhet	Lag & Ordning	Nationellt Försvar
Medborgarens skydd	Räddnings & Sjukvårdsinsatser	Humanitär assistans

I *Figur 1* anges den klassiska tudelade uppdelningen av säkerhetsarbetet i Sverige och i övriga Norden. En distinktion är sedan länge etablerad mellan statens säkerhet och individens säkerhetsskydd. Vissa högt prioriterade delar av statsapparaten har ansvar för och särskilda medel för att stärka statens säkerhet mot yttre och inre fiender. Nationellt försvar samt polisär verksamhet syftar båda till att upprätthålla statens suveränitet genom att lita till sitt våldsmonopol. Inom denna säkerhetssfär har det individuella skyddet underordnats statens skyddsbehov. En juridiskt central distinktion har upprätthållits mellan skyddet mot yttre angrepp och mot inre fiender eller våldsverkare.

I en helt annan fåra har arbetet fokuserats på att stärka den enskilde medborgarens säkerhet. Bland annat genom upprättande av räddningstjänster och lokala närpolisier har det offentliga åtagit sig att säkra överlevnadsskyddet av den enskilde i samhället. I Sverige har detta ansvar, även för primärsjukvården, främst lagts på lokal nivå för att komma nära de närmast berörda medborgarna. I dess internationella förlängning har staten byggt upp en förmåga till humanitära räddningsinsatser och ett engagemang i andras humanitära katastrofer. Öppen samverkan med professionella kollegor i andra länder har utmärkt denna sfär, medan det internationella samarbetet har varit mindre publikt i den andra säkerhetsfrämjande sfären.

Separata professioner, utbildningsanstalter, yrkeskoder och praktiker har utvecklats över tiden inom dessa två sfärer. Dessa har därtill varit uppdelade på

det internationella respektive inomnationella arbetsfältet. Statens organisering, budgetfördelning, och även dess konstitutionella grund har förstärkt denna fördelning. Tunga professioner och organisationer rymms inom de distinkta sfärerna och incitamenten till tvärgående samverkan har inte alltid varit de bästa.

Samhällssäkerhet

Under det senaste decenniet, innan Tsunamin och före den elfte september, har i flera länder ett politiskt betingat reformarbete bedrivits för att överbrygga denna klassiska uppdelning i två distinkta säkerhetsfärer (security respektive safety). Norge och Sverige har kommit före många andra länder. Fd statsministern Kåre Willoch ledde en pionjärutredning i Norge om sårbarhet och säkerhet. Denna följdes av en motsvarande i Sverige under ledning av fd statssekreteraren Åke Pettersson, som lade fram sina förslag redan i maj 2001. Även i Danmark har man haft en liknande offentlig utredning vars slutsatser presenterades i "terrorpakken".

Figur 2. **Samhällssäkerhet under utveckling**

Syfte	Domän	Domän
	<u>Inomnationell</u>	<u>Internationell</u>
Statens säkerhet	Lag & Ordning	Nationellt Försvar
Samhällets Säkerhet	Krisberedskapsförmåga	Krishanteringsinsatser
Medborgarens Skydd	Räddnings & Sjukvårdsinsatser	Humanitär assistans

I *Figur 2* anges den nu tongivande tredelade uppdelningen av arbetet med ländernas säkerhet och krisberedskap. Den svenska Försvarsberedningen utgår ifrån detta synsätt i sin 2006 lanserade nationella säkerhetsstrategi. Förutom fokus på statens respektive individens säkerhet införs ett överbryggande spår med betoning på samhällets säkerhet. Av vikt är inte endast skyddet av den suveräna staten, i snäv bemärkelse. Det underliggande samhället med en rad sårbara aktörer och nödvändiga funktioner sätts i fokus. En kris för samhället är något mer djupgående än frågan om ett skydd för den suveräna staten. Det är även något mer komplext och svårhanterligt än en kris för den enskilde medborgaren.

I stället för totalförsvar som en ledstjärna för den säkerhetsfrämjande verksamheten har begreppet samhällssäkerhet lanserats. Nordiska rådet har anammat detta synsätt i sitt betänkande. Logiken är att samhället, inklusive dess nödvändiga länkar till den internationella omgivningen, måste skyddas på olika sätt. Samhällets och medborgarnas behov sätts i centrum, inte försvarsmaktens målpuffyllelse inför ett antaget invasionsscenario.

Det som skall skyddas genom vårt säkerhetsarbete och våra beredskapsansträngningar omfattar inte bara territorialgränsen, enskilda människor eller statsledningen, utan i hög grad det civila samhälle som binder samman befolkningen och lägger värdegrunden för utövandet av statens legitima ledningsfunktioner. Samhällets säkerhet utgör en nödvändig komponent av befolkningens gemensamma överlevnad och en förutsättning för framgång är insikten om att inomnationell och internationell säkerhet är odelbar.

För att skapa en nationell beredskap för samhällets säkerhet fordras en rad förmågor, såsom skydd av kritisk infrastruktur, nationell, regional och lokal ledning och styrning, hantering av konsekvensskapande extraordinära händelser samt ett gediget medborgerligt förtroende och engagemang för demokratin och rättsstaten. Därtill krävs internationell samverkan för att säkerställa att samhällets nödvändiga beroendelänkar till omvärlden inte omvandlas till ensidigt begränsande nationella sårbarhetsfallor.

Flera aspekter som länge har hållits åtskilda vävs samman i detta holistiska synsätt på säkerhetsarbetet. Regelverk för krig och fred kan inte särskiljas enkelt. Den inre och den yttre säkerhetsdomänen glider samman. Distinktionen mellan statens skydd och medborgarnas säkerhet hamnar i ett spänningsläge. Denna utveckling ligger i linje med den postmoderna samhällsodaningen och förändrade riskuppfattningar. EU:s Solidaritetsdeklaration är ett manifest politiskt uttryck för detta i flera avseenden gränsöverskridande synsätt.

Men det holistiska angreppssättet, till exempel i rådspresidiets rapport 2006 om samhällssäkerhet, leder även till en rad analytiska och praktiska gränsdragningsproblem för statsmakterna och olika uttolkare. Ett nytt förhållningssätt till säkerhet kräver även en reviderad institutionell arkitektur för att utveckla och upprätthålla mer konkret den nya mentala kartan. Genomförandet kräver att en rad trögrörliga organisationer förändras, ges nya roller och rutiner, vilket kan vara tungt att få till stånd.

Reformer genomförs i många länder, inte minst i USA genom den nya prioriteringen av "homeland security". Det enorma Department of Homeland Security, med nästan tvåhundra tusen anställda, leder det svåra förnyelsearbetet på stor sektorsbredd och från federal, delstatlig och lokal horisont. Den internationella länken är än så länge inte så tydlig i detta arbete, trots de uppenbara beroendekopplingarna till den övriga världen. Här kan nordiska inspel bidra till en ökad förståelse av hur transnationella beroendekopplingar har betydelse även för den amerikanska samhällssäkerheten. Inte bara hoten, utan även lösningarna, kan kanske härledas från interaktion med omvärlden.

Gemensam säkerhet i vardande

Inom EU råder ännu en viss förvirring i dessa frågor. Olika delar av gemensamhetsorganen har tagit ansvar för diverse säkerhetsrelevanta domäner. Därtill

föreligger en tydlig spänning mellan det nationella respektive det gemensamhetsbaserade mandatet för säkerhetsarbetet. Subsidiaritetsprincipen och Solidaritetsprincipen skapar olösta spänningar inom EU:s arbete med att skapa inre och yttre säkerhet för det gemensamma och för Unionens medborgare.

De sex domänerna i Figur 2 hanteras av EU inom separata politiska, institutionella, budgetmässiga och juridiska sfärer. I stället för ett sammanlänkande, pelaröverskridande förhållningssätt till arbetet med att stärka den gemensamma säkerheten föreligger inom EU ännu ett fragmenterat lapptäcke av revirbevakande intressenter. I Washington frågar man retoriskt, som under den tidigare kalla krigsepoken, vem som man bör ringa i Bryssel, eller i någon annan europeisk huvudstad, när ett skarpt läge inträffar. Svaret är liksom tidigare att man måste ringa ett antal ansvariga befattningshavare i flera länder för att kunna mobilisera ett samlat EU-baserat krishanteringsarbete.

Det finns stor risk att säkerhetsarbetet inom EU sönderfaller i sina sektor-baserade delar till skillnad från att sammanfogas i den helhetssyn som i allt högre grad präglar det nationella arbetet. Prioriteringar mellan olika domäner torde bli mycket svåra att genomföra utan ett helhetsgrepp på politisk nivå. De distinkta färoarna skulle i stället utvecklas separat mot separata professioner, regelverk och budgetbevakare. En upprepning av det som tidigare skedde på nationell botten vore en rimlig men av många oönskad utveckling för EU:s säkerhetsarbete. I syfte att bidra något till det analytiska renhållningsarbetet presenteras i *Figur 3* en övergripande karta över de, nu åtta, arbetsfärer som ingår i Unionens säkerhetsskapande helhetsansvar.

Figur 3. EU:s gemensamma säkerhet i vardande

Syfte	Domän	Domän	Domän
	<u>Inomnationell</u>	<u>Invärdhetszon</u>	<u>Internationell</u>
Statens säkerhet	Lag & Ordning	Terrorismbekämpning	Nationellt Försvar
Samhällets Säkerhet	Krisberedskapsförmåga	Solidaritetsprogrammet	Krishanteringsinsatser
Medborgarens Skydd	Räddnings & Sjukvårdsinsatser	Civila Skyddsmekanismen	Humanitär assistans

Förutom de sex arbetsfält som ovan diskuterats, tillkommer inte ännu en gränsmarkör utan en gränsöverskridande invärdhetszon, mellan den inomnationella och den internationella sfären. Mycket av EU:s gemensamma ansvar berör just detta område bortom den nationella suveränitetsgränsen, men innan EU:s yttre gräns skapar en mur till dess geografiskt utbredda omgivningar.

Var denna gräns till det internationella skall dras är i sig en problematisk fråga och uppfattningarna skiljer sig om detta mellan EU:s huvudstäder.

Solidaritetsklausulen symboliserar vikten av den inre men ändå gränsöverskridande domänen. Samhällets säkerhet i samtliga medlemsstater samt invävdheten mellan dessa ömsesidigt beroende samhällen sätts i centrum genom denna politiska markering. Det vore en rimlig politisk prioritering att främst fokusera det EU-gemensamma ansvaret och de samverkande insatserna på denna säkerhetsdomän bortom den nationella suveränitetssfären.

Invävd samhällssäkerhet inom EU måste vara sektorsöverskridande. Både statens och individens skydd skall främjas genom insatser i många politikområden såsom hälsa, finanser, transporter, telekommunikationer och lag och ordning. Ett flernivåarbete behövs då mandat och resurser skall fördelas mellan det lokala, regionala, nationella och det gemensamma åtagandet. Insatser krävs på tvärs över de tre pelarna, över institutionella jurisdiktioner, regelverk och budgetlinjer. Samtliga medlemsstater samt det institutionella komplexet i och kring Bryssel behöver utforma en gemensam syn på hot, risker, prioriteringar och grundläggande värden som skall värnas och efterlevas.

En arena för nordisk idémakt

EU:s gemensamma säkerhetsstrategi från december 2003 utgör en principiell grund för ett utvecklingsarbete av den europeiska samhällssäkerheten. Många olösta frågor kvarstår när denna samsyn kring prioriterade hot och risker skall omvandlas till konkreta åtaganden längs hela skalan från förebyggande insatser, konsekvenshantering och till återställandeuppgifter. Möjligen blir detta område en del av den bredare konstitutionella debatten om EU:s nästa fördrag. Flera stater vill åter aktivera denna strategiska diskussion kring Unionens framtid. Centrala aspekter av det sociala kontraktet mellan medborgare och styrande berör just frågan om säkerhet för individ, för stat och för samhälle i en globaliserad kontext. Framtiden inbjuder till en spännande debatt, och nordiska inspel i dessa grundläggande frågor behövs.

Nordiska rådets beslut hösten 2006 att försöka aktivera regeringarnas gemensamma arbete inom området samhällssäkerhet kan bidra till att bygga en saklig och folkligt förankrad grund för kunskapsbaserade förslag till den bredare EU-diskussionen. Som noterats ovan har flera nordiska länder varit föregångare inom detta fält. Idéspredningen mellan de nordiska länderna har varit tydlig. En vidare policydiffusion inom EU vore inte fel.

Under Finlands ordförandeskap hösten 2006 togs inga särskilda initiativ i denna fråga. Nästa tillfälle att utöva nordisk idémakt erbjuds i förberedelserna inför och under hösten 2009, då Sverige tar över EU-klubban för andra gången. Det lär dröja innan ett sådant tillfälle att forma dagordningar och politiska prioriteringar för de 27 medlemsstaterna kommer igen.

Vill Norden något gemensamt i dessa frågor av betydelse för Europas samhällssäkerhet i vardande?

Referenser

Flodbølgekatastrofen i Sør-Asia 26 desember, Justitiedepartementet, Oslo, april 2005.

Naturkatastrofen i Asien 26.12.2004, Undersökningsrapport A 2/2004 Y, Justitieministeriet, Helsingfors, maj 2005.

Evaluering af den samlede danske hantering af flodbølgekatastrofen i Asien, Udenrigsministeriet, København, maj 2005.

Sverige och tsunamin-granskning och förslag, SOU 2005:104, Stockholm, november 2005.

En strategi för Sveriges säkerhet: Försvarsberedningens förslag till reformer, Försvarsdepartementet Ds 2006:1, januari 2006.

Presidiets betänkande om Medlemsförslag om ökat nordiskt samarbete om samhällssäkerhet, Nordisk Råd A 1364/presidiet, april 2006.

Kommittédirektiv 2006: 81, *Utredningen av ett system med en krisledande myndighet*. maj 2006.

PER THULLBERG

NORDEN OCH UTBILDNINGEN I GLOBALISERINGENS TIDEVARV

I denna artikel analyseras utbildningens roll i ett internationellt och nordiskt perspektiv. Hur de nordiska länderna klarat sig i de internationella mätningarna belyses.

Professor Per Thullberg är sedan 2003 generaldirektör för Skolverket. Dessförinnan var han rektor för Södertörns högskola 1997 – 2003. Per Thullberg disputerade år 1977 på en avhandling i historia om lantbruksorganisationen RLF under mellankrigstidens världskris. Han är även ledamot av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse.

Låt mig börja med två bilder. Den ena från Sydkorea, den andra från Kristinehamn i Värmland, Sverige.

Jag var på studiebesök i Seoul för att titta på det koreanska skolsystemet och besökte därvid ett antal skolor alltifrån förskolor till gymnasier. Överallt rådde ordning och reda. Klasserna var stora, oftast över fyrtio elever, vilka satt i snörräta rader. Läraren tycktes inte ha några svårigheter att hålla ordning. Katederundervisning – ofta med hjälp av storbildsdator med moderna program – var den dominerande undervisningsformen. Eleverna var klädda i skolans uniform och ofta – men inte alltid – var pojkar och flickor skilda åt. Lärarens auktoritet i klassrummet var inte att ta miste på. Klotter, skräp på golvet, nedkladdade bänkar såg man aldrig. Vid samtal med lärarna förstod vi att eleverna vid skoldagens slut fortsatte sina studier vid privata skolor eller med privata lärare. De koreanska barnens skoldag sträckte sig inte sällan från kl. åtta på morgonen till åtta på kvällen. Allmänt sades att föräldrarnas intresse för att stödja barnens utbildning var mycket stort. Men stödet skedde alltså främst genom att privatundervisningen bekostades av föräldrarna. Respekten för utbildningens värde var inte att ta miste på!

Den andra bilden är från ett besök i Kristinehamns kommun. Skolverket inspekterade kommunens skolor för att se att dessa höll kvalitet och levde upp till aktuella mål i skollag och tillämpliga förordningar. Som ett led i inspektionen hade Skolverkets inspektionsteam bjudit in föräldrarna från de olika skolorna till ett gemensamt möte i läroverkets matsal. Syftet var att samtala med föräldrarna om situationen i kommunens skolor. Hur uppfattade föräldrarna situationen? Trivdes deras barn i skolan, fungerade kontakten mellan skolan och föräldrarna, kände sig föräldrarna informerade om vad som hände i sko-

lan? Samtalet skedde i mindre grupper och jag kan intyga att engagemanget från de närvarande föräldrarna var stort. Allt avhandlades – från mopeder på gångvägar till utformningen av prov i engelska. Föräldrarnas intresse var inte att ta miste på. Deras delaktighet i barnens skolgång var påtagligt och stort.

Av de båda bilderna kan man tentativt dra vissa slutsatser. I det koreanska systemet är lärarauktoriteten oomstridd. Ansvar för barnens utbildning är anförtrödd de professionella. Föräldrarna bidrar ekonomiskt efter förmåga. Men de är inte aktiva när det gäller själva verksamheten. I Sverige är relationen mellan lärare och föräldrar mycket betonad och föräldraansvar och föräldramedverkan central i den pedagogiska verksamheten. Samtalet mellan statens företrädare i form av skolverkets inspektörer och föräldrarna i Kristinehamn kan ses som ett uttryck för ambitionen att öka föräldrarnas ansvarstagande för sina barns skolgång, men också utveckla skolan i samarbete med föräldragruppen.

Internationella jämförande studier

Så kan man jämföra intryck från olika skolsystem med varandra. Man hittar skillnader, man hittar likheter. Det ena systemet är aldrig identiskt med det andra. Det finns skillnader när det gäller lärarnas kompetens, skoldagens längd, läromedlens utformning, grad av statlig styrning och reglering. Men vad är bäst? Frågan är svår att besvara. Kulturella, historiska och sociala faktorer spelar in. Men svårigheterna till trots har frågan sysselsatt de pedagogiska forskarna de senaste 50 åren. Förkortningar som PISA, TIMSS, PIRLS m fl betecknar alla olika studier som har till uppgift att huvudsakligen bland OECD-länder göra komparativa mätningar och analyser av elevernas kunskapsutveckling i olika utbildningssystem. Den svenske pedagogikprofessorn Torsten Husén har varit en av förgrundsgestalterna inom området alltsedan 1950-talets slut.

Man kan tycka att intresset för hur det egna skolsystemet ”klarar” sig vid en jämförelse med andra borde ligga nära till hands. Man kan även tänka sig att nya internationella fora för samarbete som exempelvis EU borde ha harmonisering av utbildningssystemen som en viktig programpunkt. Men så är det inte. I EU-sammanhang har alltid skolan hållits undan från integrationssträvandena. De skolpolitiska frågorna har uppfattats som nationella – det har varit förbehållet det enskilda landet att besluta om skoltidens längd, betygssystemets utformning, lärarnas kompetens, etc. Men samtidigt så har de komparativa internationella studiernas antal ökat. Och en försiktig slutsats är även att dessa studier successivt har fått en större betydelse för de enskilda ländernas skol- och utbildningspolitik. Den ranking som görs av 15-åringarnas matematikkunskaper, av 10-åringarnas läsförmåga och av 18-åringarnas demokratikunskaper etc tycks få en allt större betydelse för det enskilda landets självbild med avseende på skolsystemets funktionalitet och effektivitet. När således en PISA-studie år 2000 visade att eleverna i de tyska skolorna inte

alls hävdade sig väl vid en jämförelse bröt en livlig skolpolitisk debatt ut och skolan kom i politiskt fokus som aldrig förr.

Men det är inte endast elevernas resultat i kunskapsämnen som mäts av de internationella instituten. Statistik utformas som gäller allt ifrån klasstorlekar till elever per lärare. Fakta om hur stor del av landets BNP som utgörs av utbildningskostnader tillhandahålls och uppgifter om sambandet mellan elevernas socioekonomiska bakgrund och deras fortsatta studiebenägenhet blir föremål för uppmärksamhet i det internationella materialet. Vi kan också få kunskap om hur lärarna uppfattar elevernas uppförande, om man anser det vara stökigt i klassrummen, om lektionerna börjar i tid m m.

Samtidigt som utbildningspolitiken formellt är suveränt nationell så är intresset för hur olika länder förhåller sig till varandra utomordentligt starkt. Intresset är inte svårt att begripa. Utbildningssystemet är ett av de största samhälliga åtaganden som finns. Det omfattar stora delar av befolkningen och konkurrerar om de gemensamma samhälleliga resurserna med sjukvård och äldreomsorg.

Fortfarande hävdas att investeringar i utbildning är en av de viktigaste förutsättningarna för fortsatt ekonomisk tillväxt i den postindustriella eran. Och ett lands BNP korrelerar ofta till befolkningens generella utbildningsnivå. Ju högre utbildningsnivå desto större BNP per capita – så enkelt tycks det vara!

Norden i de internationella mätningarna

Hur klarar sig då de nordiska länderna i de internationella mätningarna? Jag skall börja med ett exempel från en undersökning 2003: Trends in International Mathematics and Science Study (= TIMSS). Det är – som framgår av namnet – en internationell studie av elevers kunskaper i matematik och naturvetenskap. Den är utformad och genomförd av IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievements). Femtio länder och regioner deltog och studien gällde elever i årskurs 8. En motsvarande studie gjordes 1995 så det finns goda möjligheter att se en utveckling över tiden. Sverige och Norge var bland de länder som deltog i studien. Svenska elevers prestationer var i naturorienterande ämnen markant bättre än de norska elevernas. Bäst presterade elever från Singapore, Taiwan och Sydkorea. Hong Kong kom på fjärde plats och Sverige på 11:e plats. Norge kom först på 21:a. I matematik hade eleverna förlorat i rankingen. Trots att de svenska eleverna 2003 låg en bra bit över genomsnittet hade de förlorat ett helt år i kunskaper mellan 1995 och 2003. De elever som gick i klass 7 1995 presterade bättre än eleverna i klass 8 några år senare.

Samma år genomfördes även en annan stor studie: PISA 2003 (=Program for International Student Assessment). Det var ett OECD-projekt som syftade till att undersöka 15-åringars kunskaper i matematik, naturvetenskap, läsförståelse och problemlösning.

Svenska femtonåringar presterar signifikant bättre än OECD-genomsnittet inom samtliga kunskapsområden. Danmark, Norge och Island ligger sämre än Sverige. Norska elever presterar sämst av de nordiska länderna, vilket även har resulterat i en intensiv skolpolitisk debatt i Norge under de senaste åren.

Fyra länder – Finland, Korea, Kanada och Australien – presterar signifikant bättre än Sverige – och följaktligen övriga nordiska länder – inom samtliga områden. Man kan lägga märke till att de länder som presterar bäst antingen är asiatiska (Korea, Japan och Hong Kong-Kina) eller anglosachsiska (Kanada, Australien och Nya Zeeland). Det enda stora undantaget är Finland som placerar sig i tätpositionen inom samtliga områden som varit föremål för bedömning.

Varför är Finland bäst?

Det är självklart att den här typen av studier i hög grad präglar den skolpolitiska debatten i de olika länderna. Deltagandet är ju inte obligatoriskt utan ett resultat av att de olika ländernas politiska ledningar vill få kunskap om det egna landets skolsystems relativa läge. Den massmediala uppmärksamheten i anslutning till publicerandet av undersökningsresultaten brukar vara mycket stor. Och i Norden är det naturligt att fokus hamnar på Finland snarare än på Sydkorea och Hong Kong. Finland är ett av länderna i den nordiska gemenskapen med en väl utvecklad demokrati, med ett väl fungerande välfärdssystem och med en levnadsstandard som kan mäta sig med de övriga nordiska länderna. Vad är det som gör att just de finländska eleverna klarar sig bättre i de internationella studierna?

Skolverket initierade omgående en analys som syftade till att klargöra förutsättningarna för Finlands framgångar respektive Sveriges relativt sämre resultat. Det faktum att Finland runt om i Norden – och även i stora delar av världen – uppmärksammades för sina goda resultat underlättade analysen. Finland kom nämligen att svara för ett antal internationella konferenser vars syfte just var att försöka hitta förklaringar till framgångarna. Under dessa konferenser lyftes bland annat lärarsituationen fram. De finländska lärarna har längre utbildning än i övriga Norden. Såväl klasslärare som ämneslärare har magisterutbildning och är förberedda för forskarutbildning. Läraryrket har en hög status och det är många fler som vill bli lärare än det finns platser på universitetens utbildningar. Här är skillnaden märkbar i förhållande till svenska förhållanden. Lärarens auktoritet i klassrummet är också påfallande och det finns en tydlig respekt mellan lärare och elever. Skolenheterna är relativt sett mindre och klasserna har färre elever. Det skapar förutsättningar för en informell social kontroll som i sin tur leder till bättre bevakning av den enskilde elevens utveckling. Elevens sociala och studiemässiga problem upptäcks på ett tidigt stadium.

Stöd- och specialundervisningens utformning i den finländska skolan är

också en aspekt som ofta lyfts fram. Elever med olika förutsättningar skall i största möjliga utsträckning undervisas tillsammans och specialundervisningen för elever i behov av särskilt stöd skall vara en del av den ordinarie undervisningen. Stöd sätts in tidigt för att eleverna skall kunna hänga med i de fortsatta studierna. Ca 20 % av eleverna får specialundervisning på deltid. Även i den svenska skolan är inkludering målet d v s elever med olika förutsättningar skall undervisas gemensamt i största möjliga utsträckning men Skolverket har i sina inspektioner funnit brister i detta avseende. Elevernas kunskapsutveckling är för litet uppmärksammat och specialundervisning kommer allt för få elever till del.

De finländska lärarna har inte bara längre – och mer kvalificerad – utbildning, de har även en större professionell frihet. Lärarna har stort inflytande på hur kursplanerna på lokal nivå skall tolkas och det är tillåtet att sätta betyg på eleverna redan från första klass. I Sverige har detta med betygssättning varit en politiskt oerhört kontroversiell fråga – för att inte säga traumatisk. Betygsliknande omdömen i de lägre åldrarna har inte fått förekomma och lärarnas värdering av elevernas kunskaper har snarast underlåtit i rädslan för att någon elev skulle känna sig kränkt eller uthängd på grund av dåliga kunskaper. Denna diskussion eller inställning har inte förekommit i Finland. Här har kunskapsvärdering uppfattats som ett nödvändigt inslag för att kunna sätta in stödjande åtgärder snabbt och där dessa bäst behövs.

Lärarna i Finland har även kunnat stödja sig på en klarare lagstiftning rörande lärarnas befogenheter när det gäller att skapa lugn och ro i klassrummen.

Finland är även mer socialt och kulturellt homogent än t ex Sverige som har haft en omfattande invandring. Andelen invandrare är betydligt mindre än i Sverige vilket kan ha haft betydelse för resultaten i PISA även om det i hög grad är osäkert. Man har försökt att kompensera för denna faktor i de internationella mätningarna.

Samtliga nordiska skolsystem kännetecknas vid en internationell jämförelse av att de är sammanhållna system med nationell likvärdighet som ambition. Eleverna väljer sent inriktning – först efter grundskolan – om man vill fortsätta med teoretiska respektive yrkesförberedande studier. Kännetecknande har även varit att resultaten hos elever med olika socioekonomisk bakgrund har varit förhållandevis sammanhållna. Avståndet mellan elit och ”svans”, mellan de bäst presterande och de sämst presterande eleverna har varit liten. Skillnaden i prestationer mellan skolor i olika stadsdelar och landsdelar har också varit liten. Kort sagt kan man säga att de nordiska skolorna bättre än de flesta andra kompenserat barnen för deras bakgrund som annars brukar vara den avgörande faktorn för att förklara framgång respektive misslyckanden i skolan. Finland är här extremt. I Sverige har, vilket de senare studierna visar, avståndet mellan elever i samma skola med avseende på prestationerna ökat

liksom avståndet mellan olika skolor. Skolan i Sverige tenderar att segregeras. Elevernas socioekonomiska bakgrund har alltid haft betydelse men den tenderar att få allt större betydelse.

In summa: De nordiska länderna har genom åren deltagit i olika internationella komparativa studier rörande elevers kunskapsnivåer i skilda ämnen. Generellt sett ligger länderna väl till men uppvisar inbördes stora skillnader. Finländska elever uppvisar extremt goda resultat medan norska presterar under genomsnittet för OECD-länderna. Svenska elever presterar nästan alltid en bra bit över genomsnittet, danska och isländska runt genomsnittet.

Skolan har i princip undantagits från kraven på internationell harmonisering. Inom EU finns inga påbjudande lagar om att skolsystemen skall utformas på ett visst sätt. Skolan uppfattas som en i hög grad nationell angelägenhet, präglad av det nationella kulturarvet. Icke desto mindre kan man konstatera att en global harmonisering är på gång. Genom internationella komparativa studier jämförs ständigt elevernas kunskaper med varandra. Resultaten blir föremål för djupgående analyser och ligger ofta till grund för politiska ställningstaganden och politiska framstötter och reformkrav. En systematisk kartläggning av effekterna av studierna för de olika ländernas utbildningspolitik är en intressant forskningsuppgift. Under den tid jag har haft möjlighet att följa skolpolitikens utformning i Sverige på nära håll är mitt intryck att studierna haft en större betydelse än vad jag hade föreställt mig. Varken ansvariga myndigheter eller ansvariga politiker kan vifta bort resultaten av de genomförda studierna. Dessa blir en viktig utgångspunkt vid alla diskussioner om ett skolsystems för- respektive nackdelar. Resultaten från TIMSS- och PISA-studierna från första hälften av 2000- talets första decennium har i hög grad influerat politiken i de olika länderna och kommer att ge fortsatt eko lång tid framöver.

De demokratiska värdena

Självfallet är det dock inte enbart de rena kunskapsresultaten som intresserar skolpolitiker. Skolan handlar ju om så mycket mer än kunskaper. Det handlar i de flesta länder om hur samhället skall fostra sina barn till demokratiska medborgare, till kritiskt tänkande individer som kan ta ansvaret för det kommande samhället, utveckla detta i demokratisk anda men likväl upprätthålla en kontinuerlig ekonomisk tillväxt och ta hänsyn till hotade globala ekologiska värden. Det finns en demokratisk variabel i all skolpolitik, en variabel som handlar om på vilka villkor utbildningen når barnen och ungdomarna. Har alla barn rätt till utbildning? På vilka villkor? I vilken utsträckning lyckas de olika utbildningssystemen att kompensera för olika ekonomiska och sociala, etniska och andra bakgrundsfaktorer? Hur presterar flickor i förhållande till pojkar?

Inom OECD genomförs även studier som fokuserar andra värden i de nationella skolsystemen än just hur elever presterar i olika typer av kunskaps-

mätningar. Just nu håller en grupp forskare på att analysera de olika skolsystemen utifrån ett jämlikhetsperspektiv. Syftet med studien är helt enkelt att undersöka i vilken grad som utbildningsverksamheten i olika länder bidrar till att öka jämlikheten. Det är tio länder som har anmält sig till denna studie (den flamländska delen av Belgien, Finland, Frankrike, Norge, Ryssland, Schweiz, Slovenien, Spanien, Sverige och Ungern). Studierna bygger dels på en självvärdering som länderna gör av sina egna system, dels på länderbesök av ett antal experter, förtrogna med komparativa analyser av skolsystem. Studien är inte klar och alla länderrapporter föreligger ännu inte. Men vissa preliminära resultat har presenterats som är av intresse i vårt sammanhang.

Granskningsgrupper har besökt Finland, Norge, Spanien och Sverige. De har redovisat sina intryck i olika rapporter. Rapporterna har analyserats av professor Mats Ekholm – min företrädare som generaldirektör för Skolverket – och jag följer i huvudsak hans analys.

De frågor som står i fokus sammanhänger alltså med olika gruppers tillgång till utbildning, hur olika grupper presterar, hur möjligheterna till fortbildning ser ut, vilka möjligheter individen har till en ”andra chans” etc?

Det som lyfts fram som gemensamma kännetecken för de nordiska länderna är den långa sammanhållna utbildningen, gemensam för alla. Som särskilt viktigt framstår satsningen på nationell likvärdighet i skolsystemen. Nationella styrdokument – läroplaner och kursplaner – som skall garantera hög nivå på utbildningen vare sig man bor i Ystad eller Haparanda. De nordiska staterna satsar på långa obligatoriska utbildningar och lägger genomgående mer resurser än övriga länder på att få utbildningarna att fungera på ett likvärdigt sätt.

Styrsystemen, d v s avvägningarna mellan statens inflytande och bestämmanderätten för anordnarna, kommunerna, fristående skolhuvudmän respektive rektorer och lärare i skolorna uppfattas som rimliga. Staten har ett avgörande inflytande på målsättningarna och som en garant för likvärdighet men det finns ett betydande rörelseutrymme på lokal nivå delat i ett administrativt ansvar för kommunerna och ett professionellt för rektorer och lärare. De nordiska skolorna kännetecknas av små klasser, hög personaltäthet, trivsamma små skolhus. Men bedömarna lyfter även fram den avspända inställningen till prestationsmätningar. Som ett utmärkande tecken finns även den goda – och långvariga – kontakten mellan läraren och hans elever – ett resultat av den långa gemensamma grundskolan.

När det gäller relationen mellan elevernas resultat och systemens grundläggande jämställdhetsambitioner så hyllas Finland, så prisas Sverige och så erkänns Norge – trots att landets elever inte lyckats särdeles bra i de internationella kunskapsmätningarna. Men bedömarna anser likväl att Norge har ett utbildningssystem som uttrycker en positiv inställning till lärande och till att använda det man lärt i praktiken.

De nordiska länderna uppfattas som föregångare när det gäller att betona utbildningens betydelse i den enskildes livslopp och möjliggöra för stora grupper att på lika villkor komma i åtnjutande av utbildningens frukter. Det livslånga lärandet blir i den nordiska miljön inte endast en fras utan ett begrepp fyllt med konkret innehåll. Den svenska traditionen med omfattande vuxenutbildning inom folkhögskolor, studieförbund, komvux m m framhålls som särskilt anmärkningsvärd.

Som synes ser bedömarna många gemensamma och utmärkande drag i de nordiska ländernas skolsystem – drag som inte återfinns då de exempelvis betraktar det spanska systemet.

Spanien, som är jämförelselandet, framstår som ålderdomligt och passé när det gäller hur man utformat sitt skolväsen. Här gäller fortfarande gamla läroplaner som fokuserar kunskaper – bildning i någon gammaldags mening. Omfattande latinstudier är ett exempel medan studier i moderna språk förekommer mer sällan. Ett annat exempel är lärarnas utbildning. Visserligen har man stora krav på ämneskunskaper men i gengäld mycket lågt ställda krav på pedagogisk förmåga. Hur man undervisar i ett mångkulturellt klassrum med elever från skilda kulturer såväl etniskt som socialt ingår inte i lärarnas utbildning. Skolan blir mycket en socialt reproducerande institution där elever från studievana miljöer med föräldrar som är högutbildade har mycket goda chanser att prestera bra medan elever som inte har ett aktivt stöd hemifrån generellt sett klarar sig dåligt. Hur man lyckas i grundskolan manifesteras i det faktum att så mycket som 62 % av en årskurs måste gå om minst en klass i grundskolan – företrädesvis elever vars föräldrar saknar högre utbildning. Och de elever som inte klarar sig tillräckligt bra i grundskolan får inte en andra chans. Man har nått en ”återvändsmur” i skolsystemet – fjärran från de generösa villkor de nordiska eleverna möter inom ramen för sina skolsystem.

En åtgärd som bedömarna tror kan leda till en utveckling av det spanska systemet är ökad föräldramedverkan och pedagogisk förnyelse hos lärarna så att dessa inte endast stirrar sig blinda på det teoretiska innehållet i undervisningen utan även sneglar mot det omgivande samhällets behov.

Många av de synpunkter som från bedömggruppen framförs på förhållanden i den spanska skolan känner man igen från 40- och 50-talets skolpolitiska debatt i Sverige.

Analysen av de olika skolsystemen är intressant mycket därför att de nordiska ländernas skolor tycks skilja ut sig som en speciell grupp som utifrån det internationella perspektivet uppfattas ha stora fördelar. Det handlar om faktorer som pedagogikens utformning med lärare som inte bedriver auktoritär katederundervisning utan mer fungerar som handledare -mentor. Det handlar om föräldrainsflytande, att föräldrarna erbjuds reella möjligheter att delta i skolans arbete, att samarbeta med eleverna och lärarna om skolsituationen. Det

handlar även om innehållet i kurserna, hur dessa anknyts till nutidens situation och problem och därmed förmår stimulera eleverna till aktivt arbete. Men det handlar slutligen om elevernas möjligheter till utbildning, vilken tillgång den enskilde eleven har att oberoende av egna ekonomiska resurser få möjligheter att gå vidare i utbildningssystemet, att inte stöta på ”återvändsmurar” utan ges en ytterligare chans när man prövat möjligheter utan att riktigt lyckas. Sammanfattningsvis präglas de nordiska skolorna av en ambition att låta de socioekonomiska bakgrundsfaktorer vi alla föds med spela så liten roll som möjligt för våra möjligheter att skaffa oss utbildning. Det är alldeles uppenbart att systemen – visserligen med varierande grad av framgång – har varit lyckosamma i denna strävan internationellt sett.

Framtiden

Hur kommer de olika skolsystemen att utvecklas i framtiden? Kommer vi att ha system som radikalt skiljer sig från varandra? Kommer vi att uppleva stora skillnader i betoningen av olika ämnens vikt, skoldagarnas längd, lärarnas kompetens etc? Eller kommer vi att få alltmer konvergerande system där såväl innehåll i som formen för utbildningarna och förutsättningarna för att erhålla utbildning i olika delar av världen blir alltmer lika?

Skolan har hållits utanför de internationella överenskommelserna när det gäller normerande. Betydelsen av dessa studier för den nationella skolpolitikens utformning tycks dock bli allt större. Konvergerande drag är uppenbara. Kraven på att femtonåringar skall kunna lika mycket i Sverige som i Singapore i matematik blir alltmer tydliga. Det går inte att hävda att andra ”värden” än de av de internationella mätinstitutens standardvärden, är mer betydelsefulla för barnens utveckling. Det är i alla fall svårt att driva en sådan linje mot kritikerna som menar att resultaten pekar på att nationen inte får valuta för sina investeringar i utbildning i form av internationellt konkurrenskraftiga ungdomar. Globaliseringens konsekvenser kommer att bli alltmer påfallande inom ramen för de olika utbildningssystemen.

Låt mig ta ett aktuellt exempel! I ett helt nyligen publicerat ”Meddelande från kommissionen” (Bryssel den 21.2 2007) presenteras ” en enhetlig ram för indikatorer och referensvärden för att mäta de framsteg som gjorts avseende Lissabonmålen för utbildning”. (EU – kommissionen). Det skulle föra för långt att i detta sammanhang fördjupa sig i den aktuella problematiken men slutsatsen blir att även inom EU börjar skolan och utbildningen bli ett område där konvergens eftersträvas. Man avser att samla EU-ländernas skolpolitik kring åtta strategiska områden:

1. Ökad rättvisa inom utbildningen
2. Främja effektiviteten inom utbildningen
3. Göra livslångt lärande till en verklighet

4. Nyckelfärdigheter hos ungdomar
5. Modernisera skolan
6. Modernisera yrkesutbildningarna
7. Modernisera högre utbildning
8. Anställbarhet

Inom samtliga dessa områden föreslås ett antal indikatorer avsedda att följa förändringsarbetet i de olika länderna så att de olika ländernas arbete kan jämföras med varandra. Hur långt konvergensen kommer att gå och hur fort den kommer att ske är naturligtvis svårt att ge exakta besked om. Man kan konstatera att vid det senaste europeiska skolministermötet som ägde rum i Berlin i mars 2007 behandlades frågan om införandet av en gemensam historiebok för eleverna i EU-ländernas grundskolor – en tanke som sannolikt varit helt otänkbar för bara 10 år sedan. Å andra sidan lär det nog dröja minst 10 år till den förverkligas – om den förverkligas?

Slutsatsen blir att den nationella skolan bestämd av inhemska politiker, där reproduktionen av duktiga medborgare för nationalstatens behov har varit huvudsak, snabbt håller på att överges. En skola där influenserna till reformer i utbildningsväsendet i mycket högre utsträckning bestäms av krafter i det internationella samfundet växer fram vare sig nu detta är organiserat i form av en europeisk union eller i form av internationella expertkommittéer av pedagoger vilka anger vad som är rimliga mål att uppnå i olika ämnen för barn i olika åldrar. Det övergripande målet är att utveckla en kunnig och kompetent arbetskraft lämplig för den globaliserade ekonomin. Man får bara hoppas att det gamla målet för barnen i den svenska grundskolan, nämligen att forma kommande medborgare som är starka nog att fatta egna beslut och kritiskt granska sin omvärld, inte helt tappas ur sikte.

Låt mig återkomma till den inledande bilden från klassrummet i Seoul. När jag sade att vi i Sverige var imponerade över de resultat de koreanska eleverna nådde i de internationella mätningarna svarade en av de närvarande professorerna att vi i Sverige inte hade något att lära av Korea men att de hade mycket att lära av oss. Till skillnad från dem kunde vi – menade han – vara stolta och glada över att svenska elever just visade prov på de kvaliteter de saknade hos sina egna elever. Det handlade då om saker som frimodighet, förmåga att diskutera, ifrågasätta, självständigt och kritiskt tänkande. Han saknade kreativiteten hos de koreanska eleverna. Visserligen var de duktiga men alldeles för reproducerande. Så mångfacetterad är verkligheten, så svårt är det att veta vad som är rätt och fel. Men de nordiska ländernas skolor förväntas klara av att både nå de demokratiska målen och kunskapsmålen.

Om detta får det inte råda någon tvekan!

Referenser

Ekholm, Mats; Jämlikhet ur OECD – granskares perspektiv. Läsning av fyra landsrapporter om jämlikhet i utbildningssystem. Otryckt manuskript. Oktober 2006

En enhetlig ram för indikatorer och referensvärden för att mäta de framsteg som gjorts avseende Lissabonmålen för utbildning. EU- kommissionen 21.2 2007

En sammanfattning av TIMSS 2003. Rapport 255. Skolverket 2005

Grundskolan i blickpunkten. Skolverkets aktuella analyser 2004.

Internationella studier under 40 år. Svenska resultat och erfarenheter. Skolverkets aktuella analyser 2004

Likvärdigheten i utbildningen. Tematisk granskning. Sveriges landsrapport. Utbildnings- och kulturdepartementets skriftserie rapport 9. 2006

Mejdning, J and Roe, A,(ed); Northern Lights on PISA 2003 – a reflection from the Nordic Countries. Nordic Council of Ministers. 2006

Mortimer, P mfl; Equity in Education. Thematic Review. Norway country note. OECD 2004

Nicaise, I mfl; Likvärdigheten i utbildningen. Tematisk granskning. Sverige landsrapport. OECD 2005

OECD thematic review of tertiary education. Country Background report for Finland. Min. of Education, Finland 2005:38

PISA 2003. Svenska femtonåringars kunskaper och attityder i ett internationellt perspektiv. Rapport 254. Skolverket 2004

Är Finlands sak vår? En studie av Finland och Sverige mot bakgrunden av PISA-resultaten. Skolverket 2005

Vad händer med likvärdigheten i svensk skola? En kvantitativ analys av variation och likvärdighet över tid. Rapport 275. Skolverket 2006

LARS-ÅKE ENGBLOM

DEN GLOBALA MEDIEUTVECKLINGEN I ETT NORDISKT PERSPEKTIV

Om den nordiska mediemodellens fortbestånd i globaliseringens tidevarv skriver Lars-Åke Engblom.

Artikelförfattaren är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Högskolan i Jönköping.

Mediestrukturen i de nordiska länderna har många gemensamma drag. En del av dessa återfinns även i andra kulturer och miljöer, men sammantaget kan man även inom medieområdet tala om en nordisk modell. Ett utmärkande kännetecken är att de ledande medierna vänder sig till, när – och till stor del kollektivt betalas av – alla samhällsgrupper. Branschen är inte skiktad i ”elit-medier” och ”populärmedier” som på många andra håll.

Medierna tar en stor plats i vårt dagliga liv; den genomsnittlige nordbon ägnar sex timmar om dagen åt mediekonsumtion i vid mening. Där är vi dock inte unika, men det nordiska mönstret skiljer sig från till exempel det nordamerikanska eller sydeuropeiska genom att vi ser något mindre på tv. I gengäld läser vi mest tidningar i hela världen och har blivit föregångare när det gäller att använda och utveckla internet som kommunikations- och massmedium. Den nordiska mediemarknaden utmärks vidare av att de lokala och regionala medierna har en särskilt stark utbredning och betydelse. Det lokalt anknutna, lokalt producerade och lokalt distribuerade medieinnehållet är mer omfattande än i andra regioner.

Mediebranschen är också en hemmamarknad där de viktigaste företagen alla har nordiska ägare. Det internationella mediekapitalet har inte lyckats göra någon större inbrytning, tvärtom har de nordiska företagen expanderat utanför sitt kärnområde.

Hur kommer denna nordiska modell att påverkas av medieutvecklingen på det globala planet? Kommer särdragen att bestå eller blir vi alltmer integrerade i ett mediasamhälle med samma grundutbud, produktions- och distributionsvillkor världen över? Ett mediasamhälle styrt av globalt verksamma mediekoncerner.

Stort utbud ännu större

Det kan vara en lämplig tidpunkt att ställa dessa frågor nu. Den förändringsprocess som mediebranschen genomgått de senaste decennierna har kommit in i en ny fas. Internet har blivit etablerat som massmedium, nya interaktiva

program- och publiceringsformer har börjat växa fram samtidigt som den digitala sändningstekniken öppnat för ett nästan obegränsat antal tv- och radiokanaler. Det redan stora utbudet är snabbt på väg att bli ännu större.

Dessutom har de stora pengarna kommit in i branschen. I slutet av 1980-talet betalade till exempel svenska folket cirka 2,5 miljarder kronor för att se på tv och lyssna på radio. Utslaget per svensk blir det ungefär en krona om dagen. Tjugo år senare har enkronan blivit en femkrona, den svenska radio- och tv-publikens beräknas 2007 lägga ut 12-13 miljarder i betal-tv- och licensavgifter. Till detta kommer cirka fem miljarder i indirekta avgifter via reklam-tv och reklamradio. I de övriga nordiska länderna ser det ut på ungefär samma sätt, och även på det globala planet är mediebranschen en av de snabbast växande. Det har lockat många nya aktörer till branschen, ofta med mer ekonomiska än publicistiska ambitioner.

En annan tendens är att de olika medierna går in i varandra. Tidigare var varje medium baserat på sin egen teknik, men den digitala tekniken har fått tidningarna att via internet ge sig in i tv- och radiobranschen och etermedierna att i elektronisk form producera text och bilder som komplement till programmen. Allt för att hävda sig i den tilltagande konkurrensen mellan och inom de olika medieformerna.

Tidningsläsning i världstopp

Ser man med nordiska ögon på utvecklingen finns dock skäl att behandla varje medium för sig, eftersom marknaderna för tryckta och elektroniska medier skiljer sig en hel del. På tidningssidan ligger, som nämnts, de nordiska länderna i världstopp i per capita-konsumtion. Norge, Sverige och Finland toppar den globala statistiken tillsammans med Japan. Island och Danmark ligger också högt. Flera förklaringar finns till detta. En är historisk. I de nordiska länderna utvecklades tidigt, efter tysk förebild, ett partipresssystem där varje ledande politisk riktning hade var sitt tidningsorgan. På många håll fanns fyra olika dagstidningar att välja på, en konservativ, en liberal, en socialdemokratisk och en med anknytning till bonderörelsen. Detta "fyrabladssystem" var livskraftigt ända tills tidningsdöden började härja under decennierna efter andra världskriget.

Många tidningar försvann då eller slogs samman med andra. Men kvar blev många starka lokala eller regionala tidningar och även om antalet titlar minskade så ökade tidningarnas upplagor. I Sverige, Norge och i viss mån Finland infördes också ett statligt presstödd till de svagaste tidningarna för att upprätthålla mångfalden. I Sverige finns därför alltjämt 15 konkurrensorter, i Norge ett tiotal. I Danmark däremot, där presstödet utgår i form av ett generellt distributionsstöd, är alla andratidningar borta utom i huvudstaden Köpenhamn. På Island återstår endast en prenumererad tidning, men där hade fyra politiska

partier var sitt språkrör så sent som på 1990-talet.

Från 1900-talets början blev det vanligt att hushållen i de nordiska länderna, i både tätorterna och på landsbygden, höll sig med åtminstone en dagstidning. Tack vare att nästan alla prenumererade kunde priset hållas nere och en effektiv distribution byggas upp med hembärning i tätorterna. I många kontinentala länder ges inte samma service. Text- och annonsinnehållet kunde också adresseras till en mycket vid läsekrets. Vi fick vad man kallar ”omnibus-tidningar” som alla kunde nyttja sig av. Tidningen blev en institution, en naturlig del av det dagliga livet i det nordiska samhället.

Detta förhållande råder i stort sett alltjämt; upplagorna har visserligen minskat något de senaste 15-20 åren, men dagspressen står alltjämt stark trots de elektroniska mediernas utveckling. Upplageminskningen faller främst på den lösnummersålda kvällspressen.

Hemlagat hot

Det paradoxala är att hotet mot den nordiska tidningsmodellen kommer inifrån, från den innovation som Norden försett den globala tidningsmarknaden med – de dagliga gratistidningarna. Metro-konceptet som lanserades i Stockholm för drygt tio år sedan har spritt sig till storstäder i hela världen och även initierat konkurrerande kopior. Gratistidningarna har hittat många nya tidningsläsare, men samtidigt gjort intrång på de traditionella tidningarnas läsar- och framför allt annonsmarknad. Dessutom har flera etablerade tidningsföretag tagit upp konkurrensen genom att starta egna gratistidningar. Det har inte varit gratis. Metro och deras kopior har påtagligt reducerat vinstmarginalerna i branschen.

Längst har utvecklingen gått på Island, där gratistidningarna både läses mer och har större upplaga än den enda kvarvarande traditionella dagstidningen, Morgunblaðið. Den förändringen har skett på fem år. Islänningarna har också vidareutvecklat gratistidningskonceptet genom att distribuera tidningarna direkt till hemmen i stället för att dela ut dem i kollektivtrafiksystemet eller på allmänna platser. Den första och största gratistidningen, Frettablaðið, bärs ut till två tredjedelar av de isländska hushållen sju dagar i veckan, alltså även på söndagar. Konkurrenten Blaðið, hälftenägd av Morgunblaðið, kommer fem dagar i veckan. Frettablaðið består dagligen av 80-90 sidor, varav två tredjedelar annonser, Blaðið av cirka 50 sidor. Båda tidningarna har relativt stora redaktioner och ambitioner att täcka de flesta nyhetsområden.

Island har blivit ett världslaboratorium på tidningssidan. Det försök som där pågår kan visa vad som händer med den traditionella dagspressen, när marknaden översvämmas med gratisblad. En del svar finns redan: den etablerade tidningens annonsvolym (och därmed lönsamhet) har minskat kraftigt, men nio av tio prenumeranter fortsätter att betala (cirka 3.000 skandinaviska

kr om året) för att få sin vanliga morgontidning. Vad som får prenumeranterna att vara trogna sin ”gamla” tidning är en intressant forskningsfråga. Innehållsanalyser visar att Morgunblaðið skiljer sig i framför allt tre avseenden från gratisbladen. Morgunblaðið är än så länge ensam om minnesartiklar över avlidna (6-10 sidor om dagen), har betydligt fler debattartiklar och ett ambitiösare kulturmaterial. Men ifråga om inrikes- och lokalnyheter, sport, nöjen och underhållningsläsning är framför allt Frettablaðið en reell konkurrent. Frettablaðið har även närmat sig Morgunblaðið när det gäller läsekretsens förtroende. Är det familje-, kultur- och debattsidorna som håller kvar Morgunblaðiðs prenumeranter eller är det något annat?

Islänningarna har också lanserat sitt koncept i Danmark, vilket lett till ett intensivt gratistidningskrig i Köpenhamn. I Öresundsregionen utges idag sex dagliga gratistidningar, tre på den svenska sidan. Alla kan läsas och jämföras på Öresundstågen.

Den nordiska gratistidningsmodellen – som exporterats till stora delar av världen – kan alltså äventyra den traditionella dagspressens mycket starka ställning i Norden. Det värsta som kan hända denna är om upplagespiralen börjar snurra baklänges. Det vill säga om gratispressen tar så stor andel av betaltidningarnas annonsintäkter att dessa måste höja sina prenumerationspriser och detta i sin tur leder till att färre prenumererar, färre annonserar o.s.v. Då kan även Norden få en uppdelning i dyra elitidningar och billiga populärtidningar. Men utvecklingen på Island talar mot ett sådant scenario, eftersom nästan alla som får en nästan 100-sidig gratistidning hemburen sju dagar i veckan likväl fortsätter att prenumerera på sin vanliga tidning.

TV-kanaler på mittfältet

På radio- och tv-sidan var Norden länge en typisk public service-miljö. Monopolföretag med brittiska BBC som förebild behärskade radio- och tv-marknaden i varje land, men under andra hälften av 1980-talet ändrades de politiska villkoren radikalt. Den tekniska utvecklingen var en starkt bidragande orsak, framför allt för att det blev möjligt att ta emot satellit-tv-program från andra länder via kabelnät och parabol.

Avregleringen av etermedierna gick snabbt, men även här tog Norden en delvis egen väg. Vid sidan av de tidigare monopolen och de nya kommersiella kanalerna fick vi på tv-området ”mittfältskanaler”, det vill säga reklamfinansierade kanaler, som även hade allmän-tv-förpliktelser eller ambitioner:

TV 4 i Sverige, TV 2 i Norge, MTV 3 i Finland, TV 2 i Danmark och Stöd 2 på Island. Målsättningen med dessa kanaler var att förena det som betraktades som marknadens fördelar – flexibilitet, öppenhet och effektivitet – med public service-tv:s betoning av kultur, mångfald och kvalitet. Dessa kanaler fick också möjlighet att sända i marknäten till skillnad från de helt kommersiella.

Fram till nu har ”mittfältskanalerna” tillsammans med de gamla monopolkanalerna haft tre fjärdedelar eller mer av tv-publiken. Tv-utbudet i Norden har därmed inte varit fullt så kommersialiserat eller underhållningsinriktat som i länder med en mer oreglerad marknad. Frågan är bara vad som händer när alla tv-utsändningar blir digitala och de kommersiella public service-kanalerna förlorar den konkurrensfördel som de hittills haft av att vara ensamma om reklam-tv i de analoga marknaderna. Hur mycket informations-, kultur- och lokalprogram kommer att finnas kvar hos dessa när de måste tävla på samma arena som de utpräglade nöjeskanalerna?

Och vilken roll kommer politikerna att ge de gamla public service-kanalerna? Får de fortsätta att vara mångfaldskanaler eller ska de koncentrera sig på det som inte är gångbart på den kommersiella tv-marknaden? Är vi på väg mot en polarisering även här? I smala elitkanaler och breda underhållningskanaler. Det här är en i högsta grad politisk fråga, som i Sverige blivit en av de mest diskuterade efter riksdagsvalet 2006, trots att mediefrågorna lyste med sin frånvaro under hela valrörelsen.

Radion i tv-skugga

Radiomediet har i denna debatt och även i andra sammanhang stått i tv:s skugga under senare år. Det beror inte på att nordborna lyssnar mindre på radio; tvärtom är radion det massmedium som vi ägnar mest tid åt, låt vara att vi gör mycket annat under tiden. En förklaring är att radiobranschen inte omsätter lika mycket pengar som televisionen och därmed inte är lika intressant för de nya aktörerna i mediebranschen. Den kommersiella radion i de nordiska länderna fick en sen start och har också hårdare konkurrens om annonsintäkterna än på andra håll i Europa genom tidningsbranschens, framför allt lokaltidningarnas, starka position. Public service-kanalerna med sina än så länge trygga licensintäkter har i Norden behållit sin popularitet och förstärkt sitt förtroende hos de lite äldre lyssnarna, medan de kommersiella musikkanalerna – i Norden liksom i övriga världen – har ett starkt grepp om ungdomspubliken.

Det nyaste mediet, internet, har de nordiska länderna snabbt tagit till sig. De nordiska medieföretagen har varit mycket aktiva när det gäller att etablera, utveckla och marknadsföra sina nätsajter. Det gäller både public service- och marknadsmedierna. De företag som var först ute fick en särskild fördel, till exempel Aftonbladet i Sverige och Morgunblaðið på Island. De har blivit marknadsledande och också börjat få god ekonomisk utdelning på sina satsningar, i Morgunblaðiðs fall har detta delvis kompenserat intäktsbortfallet som gratistidningarna vållat. Men nätsajterna är också viktiga för att stärka kontakten mellan publiken och medieföretagen och för att ge en kompletterande och utbyggd service till de trogna läsarna, lyssnarna och tittarna – och

även för att hitta nya. I den meningen stärker internetmediet den klassiska nordiska mediemodellen, de flesta medieföretagen har visat sig inriktade på att ge sin gamla och nya publik ett kvalificerat komplement, som i bästa fall också kan skapa mer resurser till basverksamheten.

Som ovan framgått är det inte lätt att ge ett kort svar på frågan om den nordiska mediemodellen kommer att bestå. Många starka krafter försöker påverka mediebranschen med olika motiv: ekonomiska, politiska, kulturella etc. Hittills har fundamentet i den nordiska modellen – att medierna ska nå alla samhällsgrupper med ett varierat och informationsrikt innehåll – inte nämnvärt rubbats. Vad som händer framöver beror mycket på den tekniska, politiska och ekonomiska utvecklingen, men ännu mer på hur publiken kommer att reagera. Det är ändå publiken, det vill säga vi alla, som ska betala kalaset, med våra pengar och – inte minst – med vår tid.

PÄR GRANSTEDT

MAT ÅT EN GLOBALISERAD VÄRLD

Pol.mag. Pär Granstedt är nyttillträdd generalsekreterare för AWEPA – European Parliamentarians for Africa. AWEPA har som medlemmar ca 1500 parlamentsledamöter från flertalet europeiska länder, stödjer utvecklingen av parlamentarisk demokrati i Afrika och dialog mellan parlamentariker i Europa och Afrika. Granstedt är en av organisationens grundare och har tillhört dess ledning sedan starten.

Pär Granstedt var ledamot av Sveriges riksdag 1973-94 och då bl.a. vice ordförande i Utbildningsutskottet och senare i Utrikesutskottet samt ordförande i riksdagens OSSE-delegation. Han representerade också riksdagen vid flera av FN:s generalsamlingar samt i Europarådets, OSSE:s och EFTA:s parlamentarikerförsamlingar. Han har också arbetat som politisk sakkunnig i Utrikes-, Utbildnings- och Försvarsdepartementen.

Pär Granstedt har publicerat ett antal böcker och artiklar om internationella relationer, uthållig utveckling och demokratifrågor.

När vi diskuterar jordbruk och livsmedel kommer känslorna ofta i svang på ett alldeles särskilt sätt. Det kan tyckas märkligt med hänsyn till jordbruksnäringens skenbart blygsamma roll, åtminstone i vårt land. Men när man tänker närmare efter så är det kanske inte så konstigt. Maten, och hur den produceras, är faktiskt livsviktigt.

Livsmedel är – just det – medel för att kunna leva. I vår del av världen, och för vår generation ter sig tillgången som något självklart. I större delen av världen krävs det en daglig kamp, ofta med en oviss utgång, och så var det också för våra förfäder. Det är vår livssituation, just nu, just här, som är det onormala.

Jämfört med all annan konsumtion, så har maten den speciella egenskapen att vi faktisk förenar den med vår kropp, stoppar den i oss. Det gör oss nog lite extra kinkiga med hur vi vill att den skall vara, och kanske också med hur den kommit till.

Jordbruk är också naturbruk. Det är väl, tillsammans med skogsbruket, den näring som påverkar vår livsmiljö allra mest uppenbart. Om vi lyfter blicken från ett nordiskt till ett globalt perspektiv, så är det också så att jordbruksnäringen är störst, i varje fall mätt i sysselsättning, och helt dominerande som försörjningskälla för världens fattiga. Det innebär att varje strategi för bekämpning av världsfattigdomen borde sätta jordbruket i centrum.

Uthållig utveckling förutsätter en kretsloppsekonomi. I en sådan spelar hus-hållning, återanvändning och återvinning en stor roll, men framför allt användningen av förnybara råvaror. Och hur får vi tag på dem? Genom jord- och skogsbruk! Också i det avseendet har de areella näringarna en unik strategisk betydelse för en hållbar framtid.

Överskottproblem eller brist?

Är det världssvälten eller livsmedelsöverskotten som är det största framtids-hotet? Den frågan vandrar fram och tillbaka i samhällsdebatten. Här i Norden tycks man föredra att tala om överskotten. När man som jag ofta har anledning att resa i Afrika är det försörjningsproblemen som blir allra mest påträngande.

I debatten här hemma får man ibland närmast intrycket att exporten av livsmedel från vår del av världen är en viktig orsak till svält i tredje världen. Verkligheten är väl att det finns överskottsproblem som beror på att alltför många inte har råd att efterfråga den mat de behöver. Och följaktligen finns det också allvarlig livsmedelsbrist. Den bristen måste man i första hand täcka genom ökad produktion i bristområdena. I den mån livsmedel exporteras, eller skänks, från överskottsområden måste det ske på ett sådant sätt att det inte hämmar utvecklingen av det lokala jordbruket. Men framför allt krävs det kraftfulla satsningar på att utveckla jordbruket i fattiga länder, och det kräver att jordbruket prioriteras högre både i den inhemska utvecklingspolitiken och i av det så kallade givarsamhället.

Min organisation AWEPA – European Parliamentarians for Africa – arbetar för närvarande med ett program för att ge jordbruksfrågorna en större tyngd i utvecklingsplaneringen. Vi gör det tillsammans med Afrikanska Unionen, Pan-Afrikanska Parlamentet och andra viktiga parlamentariska aktörer i Afrika. Under de senaste åren har jag också haft möjlighet att delta i ett spännande samarbete mellan Svenska Kyrkan, Svenska Naturskyddsföreningen och LRF, som kallas Trialogen. Där har vi försökt klara ut hur en europeisk jordbrukspolitik kan se ut som är gynnsam för jordbruksutvecklingen i fattiga länder och samtidigt har höga ambitioner när det gäller livsmedelskvalitet, miljöhänsyn, djuromsorg, landskapsvård och landsbygdsutveckling här hemma. Mina synpunkter här bygger i hög grad på erfarenheterna från detta arbete.

Framtida livsmedelsbehov

FAO räknar i rapporten “World Agriculture: Towards 2015/2030 - An FAO perspective” med att behovet av livsmedel i världen ökar kraftigt under de närmaste årtiondena. Det beror delvis på folkökningen men också på att allt fler får möjlighet att äta sig mätta. En annan viktig orsak är förändrade kostvanor.

I FAO-rapporten redovisas bedömningar av befolkningsutveckling och livsmedelskonsumtion i kalorier per person. Dessa pekar på en ökning med

50 procent av världskonsumtionen under de närmaste 25 åren. För u-länderna generellt beräknas ökningen till ca 70 procent. För subsahariska Afrika blir det en fördubbling. Man antar då en blygsam minskning av andelen undernärda. Det innebär i realiteten att det absoluta antalet undernärda, på grund av befolkningstillväxten, skulle öka betydligt.

Skall per capitakonsumtionen i subsahariska Afrika nå upp till genomsnittet för alla u-länder 2030 kräver det en livsmedelsproduktion som är 2,5 gånger så stor som dagens. FAO:s perspektiv innebär ändå att FN:s millenniemål nummer ett, att halvera andelen hungrande, inte uppnås 2015 utan först 2030.

I utvecklingsländer med positiv ekonomisk utveckling, t ex Kina och Indien, ökar efterfrågan på mat, och i synnerhet animalier, snabbt. Mer kött på bordet innebär att samma kalorimängd kräver en mycket större mängd odlade grödor. Det gör att efterfrågan på jordbruksprodukter i praktiken växer betydligt snabbare än konsumtionsökningen mätt i kalorier.

Allt detta visar att jordbruksproduktionen behöver fortsätta att öka under den tid vi kan överblicka. Till det växande livsmedelsbehovet kommer en ökad efterfrågan på bioenergi och på förnybara råvaror för industriellt bruk, också viktiga förutsättningar för en hållbar utveckling.

Miljön sätter gränser

Frågan är om produktionen kommer att kunna hålla jämna steg med den ökade efterfrågan – och detta på ett ekologiskt hållbart sätt. Effektivisering och teknisk utveckling måste ta hänsyn till den begränsade tillgången på mark, energi och vatten. Det gäller också att bemästra problem med försaltning, erosion och annan miljöförstöring.

Produktionsökningarna måste i första hand ske där behovet är som störst. Samtidigt måste man ta hänsyn till de naturliga förutsättningarna. Många av de områden i världen som har bäst förutsättningar för jordbruksproduktion ligger i tempererade och vissa subtropiska klimatzoner – Europa, Nordamerika, Södra Sydamerika, Ostasien och Australien/Nya Zeeland och sydligaste Afrika. Det är ofta jämförelsevis rika regioner. I de mestadels subtropiska och tropiska öken- och stäppregioner som upptar stora delar av Afrika och Centrala Asien, finns ofta mycket näringsrika jordar, men vattenförsörjningen skapar stora problem för ett expansivt jordbruk. Tropiska regnskogsområden har en hög produktionsförmåga av träd och buskar, men har ofta näringsfattiga lateritjordar, med hög risk för snabb jordförstöring om skogen försvinner. Det finns alltså ekologiska begränsningar som måste hanteras.

I fattiga länder finns samtidigt en stor potential att genom förbättrade metoder få både en betydande ökning av jordbruksproduktionen och en förbättrad miljö. På en rad platser runtom i världen pågår en intensiv forskning och utveckling av nya och ekologiskt anpassade jordbrukstekniker. Det är viktigt

att metoder som är kunskaps- och arbetsintensiva snarare än kapitalintensiva och som ökar böndernas kontroll över sin situation, kan vidareutvecklas och anpassas till utvecklingsländerna.

En global handel med jordbruksprodukter kommer att behövas också i framtiden för att möta varierande behov och produktionsförutsättningar i olika delar av världen. Vilka regioner i världen som i framtiden blir nettoimportörer eller -exportörer kommer, med rättvisa handelsvillkor, att bero på produktionsförutsättningar och behov. En slutsats av mitt resonemang ovan är att Europas, och Nordens, kapacitet som livsmedelsproducent är viktig ur ett globalt perspektiv också i framtiden. Men också här har man ekologiska begränsningar att brottas med. Flera länder i Nordvästeuropa bedöms av internationella miljöorgan definitivt ha passerat gränsen för ekologisk hållbarhet. Mycket talar för att jordbruket på många håll i de rika länderna, av miljöskäl, kommer gå mot en minskad, snarare än en ökad intensitet.

Avreglera eller inte?

Ofta framhålls handelshinder och jordbrukssubventioner i rika länder som ett avgörande hinder för att utveckla jordbruket i fattiga länder. Detta har i debatten framförts som ett viktigt argument för att avskaffa alla jordbruksstöd och liberalisera handeln. Men FAO konstaterar ("World Agriculture: Towards 2015/2030 - An FAO perspective") att "de flesta studier av möjliga effekter av handelsliberalisering drar slutsatsen att lejonparten av välfärdsvinsterna skulle gå till höginkomstländer, och förvisso några utvecklingsländer som exporterar konkurrerande produkter, t ex spannmål, boskap, socker och grönsaker. Emellertid kan vissa utvecklingsländer drabbas, som de som åtnjuter handelspreferenser på de skyddade marknaderna eller de som har små exportmöjligheter och som importerar mycket av sina livsmedel."

För ett betydande antal fattiga länder är bekymret framför allt ett långvarigt importbehov av livsmedel. Det kan bero både på utvecklingsekonomiska och ekologiska begränsningar. Kan man inte tillgodose detta importbehov till rimliga priser drabbas de fattigaste och undernäringen ökar. En liberalisering av handeln och avveckling av exportsubventioner skulle leda till högre världsmarknadspriser. Höjda livsmedelspriser är i många fall nödvändiga för att stimulera jordbrukets utveckling i fattiga länder, men kan således också leda till ökad undernäring bland utsatta grupper. Vid alltför kraftiga prishöjningar riskerar försörjningsproblemen att bli större än utvecklingseffekten för jordbruket. Det är därför önskvärt att hitta en prisnivå som stimulerar jordbrukets utveckling utan att drabba konsumenterna alltför hårt.

Prishöjningar nödvändiggör därför insatser för att stödja fattiga länder med ett stort importbehov av livsmedel. Det gäller då att hitta former som inte återigen förlamar jordbruket i dessa länder. Samtidigt som dagens exportsubven-

tioner kan innebära en dumpning som drabbar jordbruket i u-länderna, innebär de också ett slags ekonomisk transferering från i-länder till u-länder – om än i stor utsträckning missriktad. Det är därför tanken har väckts att man borde ersätta exportsubventionerna med stöd till jordbruksutveckling och importstöd. Ett förslag som framförts i WTO-förhandlingarna är att man skall skapa en internationell fond för importsubventioner för fattiga importberoende länder.

Prioritera jordbruket!

2003 antog Afrikanska Unionens toppmöte den så kallade Maputu-deklarationen. I den erkänner man jordbruksutvecklingens grundläggande betydelse. Stats- och regeringscheferna förband sig att stärka utvecklingsansträngningarna för jordbruk, landsbygdsutveckling och livsmedelssäkerhet. Ett mål om att minst tio procent av statsbudgeten skulle gå till jordbruksutveckling sattes upp. (Fortfarande är det mer vanligt med ett par procent.)

En parlamentarikerkonferens i Kapstaden i maj 2005, där AWEPA deltog, utfäste sig att mobilisera parlamentariskt stöd för Maputu-deklarationens målsättningar och AU:s gemensamma jordbrukspolitik. Man ville särskilt arbeta för:

- Utveckling och tillämpning av ny och mer produktiv teknik som ökar jordbrukets lönsamhet särskilt för den stora gruppen småbrukare och inte minst kvinnor.
- Utveckling av Afrikas inhemska jordbruksmarknader och exportmarknader.
- Starkt politiskt engagemang på hög nivå för jordbruket.

Detta möte bildar i sin tur grund för den jordbrukspolitiska kampanj i Afrika som AWEPA deltar i. Bland de frågor som är väsentliga för att jordbruket skall kunna spela sin roll i en uthållig utveckling kan nämnas:

Prioritering – jordbruk – industri

Jordbruket måste ges en mer central roll än vad som ofta är fallet i fattiga länders utvecklingsplaner idag. Alltför ofta får jordbrukets utveckling stå tillbaka för ansträngningarna att nå en industrialisering. Ibland kan man rent av se hur jordbruket och jordbruksbefolkningen sugts ut för att få resurser för industriutbyggnad, t ex genom för tung beskattning, konstlat låga priser på jordbruksvaror eller konstlat höga priser på industrivaror. Erfarenheten från industrialiseringsprocesser i andra delar av världen, t ex i vår egen historia, visar i stället att det är när jordbruket blomstrar och produktiviteten där stiger, som förutsättningen för industrialisering blir god.

Infrastruktur, marknader, krediter

En satsning på jordbruket innebär att man måste förbättra transportmöjligheter och annan infrastruktur, skapa vidgade marknader och möjliggöra finansiering av nyinvesteringar på rimliga villkor. En viktig förutsättning för en positiv utveckling i jordbruket är att bonden kan sälja sina produkter till ett bra pris. Därför är det viktigt att länderna undviker olika interna handelshinder och också satsar på transportsystem. Ett sätt att stärka småböndernas ställning på marknaden är att uppmuntra och underlätta olika kooperativa initiativ.

Jordförstöring

Det är viktigt att en utveckling av jordbruket sker på ett ekologiskt hållbart sätt, annars är bakslag att vänta. En mycket stor del av miljöförstöringen också i tredje världen beror på en intensifiering och expansion av jordbruket på ett ekologiskt felaktigt sätt. Det kan handla om skogsskövling, betning eller uppodling av alltför torra marker, bevattningssystem som leder till uttorkning av sjöar och vattendrag eller skapandet av saltträsk, för mycket användning av gödning och bekämpningsmedel osv.

Klimat

Det finns mycket starka samband mellan klimatfrågorna och jordbruket. Misslyckas vi med klimatpolitiken är det främst jordbruket som drabbas, av torkkatastrofer och översvämningar. Samtidigt är det jordbruket som skall förse oss med den bioenergi som behövs för att vi skall kunna utveckla användningen av fossila bränslen.

Handelsvillkor

Rättvisa handelsvillkor är viktigt för all näringslivsutveckling. Det gäller också jordbruket. Jordbruksprodukter är förmodligen den produktgrupp där världshandeln är allra mest påverkad av statliga ingripanden. Idag är dessa marknadsingrepp ägnade att gynna de rika regionerna i världen och missgynna de fattiga – som vanligt. Det innebär inte, vilket bör ha framgått ovan, att en helt fri handel med jordbruksprodukter skulle bli gynnsam för de fattiga. Men reformutrymmet är stort.

En agenda för rättvisare jordbrukshandel

Handel med jordbruksprodukter har, som vi märker, en viktig och växande roll i den globala ekonomiska utvecklingen. I Trialogarbetet hittade Svenska Kyrkan/Lutherhjälpen, Lantbrukarnas Riksförbund och Svenska Naturskyddsföreningen gemensamma utgångspunkter för hur man kan skapa mer rättvisa villkor på jordbruksområdet.

Trialogen utgår ifrån att man inte bör se på handel med jordbruksprodukter på samma sätt som handel med andra varor och att marknadskrafterna inte ensamma bör få styra hur jordbruksproduktion lokaliseras.

Det finns legitima skäl för offentliga ersättningar till jordbruket i Sverige – liksom i andra länder. Det kan handla om att samhället har önskemål om att jordbruk skall bedrivas i bygder där det normalt inte går att göra detta med företagsekonomisk lönsamhet. Det kan gälla landskapsvård, miljökrav, etiskt motiverade krav och krav på livsmedlens kvalitet, som inte kan tillgodoses enbart via marknadskrafterna. Det måste vara möjligt för ett land att ha en hög ambitionsnivå på dessa områden utan att det leder till att det egna jordbruket slås ut, eller att jordbrukarna inte kan tillförsäkras en skälig inkomst, menar man.

Samtidigt, framhålls det, är det viktigt att sådana åtgärder inte ger negativa konsekvenser i u-länder där man saknar ekonomiska möjligheter att stödja det egna jordbruket med motsvarande åtgärder. För att långsiktigt säkerställa livsmedelstryggheten i fattiga länder är det, enligt Trialogen, viktigt att jordbruket i dessa länder får optimala förutsättningar för en snabb, men uthållig utveckling, särskilt av hemmamarknaderna. Det förutsätter bl a tillväxtstimulerande priser på gårdsnivå, dvs tillräckligt bra betalt för att jordbrukaren skall vilja och kunna utöka sin produktion. De fattigaste ländernas möjligheter att ta del av en växande världsmarknad måste förbättras, men hemmamarknaden har en nyckelroll för livsmedelsförsörjningen i varje enskilt land, konstaterar man.

Trialogen påpekar också vikten av att u-länder, som är beroende av att kunna importera livsmedel får möjligheter att finansiera sin import.

Ytterligare en utgångspunkt som man framhåller är de ekologiska förutsättningarna och den positiva och negativa miljöpåverkan som jordbruket idag skapar. Effektivisering och teknisk utveckling av jordbruket måste ske samtidigt som man hanterar den begränsade tillgången på mark, energi och vatten, och problem med försaltning, erosion och miljöförstöring. I ett längre perspektiv behövs all produktionskapacitet för att säkerställa en global livsmedelsförsörjning. I de fall där förändrade marknadsförutsättningar leder till produktionsminskningar bör man främja intensitetssänkning för att undvika varaktig nedläggning av jordbruksmark, konstaterar Trialogen.

Utmaningen, säger man, är att hitta ett system som ger resursstarka länder möjlighet att upprätthålla en hög ambitionsnivå, bland annat ur ekologisk synpunkt, i sin jordbrukspolitik, att få villkor för handeln med jordbruksprodukter som skapar optimala betingelser för en uthållig utveckling av jordbruket i u-länderna, och att trygga livsmedelsimport till rimliga kostnader för fattiga länder, som fortsätter att vara beroende av detta.

Offentliga ersättningar till jordbruket

Om ett land eller en gemensam marknad skall kunna upprätthålla en hög ambitionsnivå i sin jordbrukspolitik krävs oftast antingen en skyddad marknad eller offentliga ersättningar, eller en kombination av båda, menar Trialogen. Utvecklingen sedan flera år går emot en avveckling av de mest störande handelshindren, också på jordbrukets område. Man kan argumentera för att en återgång till ett system med skyddade marknader skulle kunna vara önskvärd ur vissa synpunkter, men uppgiften nu måste vara att diskutera möjliga lösningar inom ramen för det frihandelssystem som vi ser utvecklas. Huvudlinjen för Trialogen är därför offentliga ersättningar, på en skälig nivå, för de kollektiva nyttigheter som samhället vill ha av jordbruket. Kvarvarande marknadsskydd kan och bör användas för att skapa fördelar (preferenser) för varor från de fattigaste länderna.

Det är viktigt att offentliga ersättningar är utformade på ett transparent sätt och att sambandet mellan ersättningen och det som samhället efterfrågar blir tydligt. Trialogen kan tänka sig två kriterier för legitima offentliga ersättningar:

- Ersättningar för kollektiva nyttigheter som jordbruksföretagen skapar t ex natur - och kulturvärden samt ekosystemtjänster som samhället efterfrågar.
- Ersättningar för att tillgodose samhällsmål i fråga om t ex landsbygdsutveckling, regionalpolitik, miljöhänsyn, djuromsorg etc. Sådana ersättningar kan i många fall vara generella och syfta till att täcka merkostnader som svenska (eller europeiska) jordbruk har för att uppfylla specifika svenska (eller europeiska) krav och behov.

Ersättningarna skall trygga en ekologisk, social och ekonomisk uthållighet i jordbruket, vilket bl a förutsätter en skälig inkomstnivå för jordbrukarna.

Ersättningarna blir då inte handelsstörande, menar Trialogen. Det tidigare systemet för ersättningar till jordbruket var produktionsdrivande och har bidragit till en hög intensitet i jordbruket, vilket är problematiskt bl a ur miljösynpunkt, på många håll i Europa. Det fick också handelsnedrivande effekter. Dagens frikopplade stöd syftar till att minska dessa effekter och kan, enligt Trialogen, ses som steg på vägen mot ett offentligt ersättningssystem som inriktas på jordbrukets samhällsnytta snarare än produktionsvolymen.

Det är emellertid svårt att på förhand säkert fastställa vilka handelseffekter ett offentligt ersättningssystem kan få. Även ett ersättningssystem baserat på de kriterier som angetts ovan kan få effekter på produktionsvolym och prisbildning och man kan därför inte utesluta att vissa handelsstörande effekter kan uppstå. Trialogen menar dock att sådana effekter kan vara legitima – om syftet är att möjliggöra skapandet av viktiga kollektiva nyttigheter och tillgodose andra samhällsmål som landsbygds- och regional utveckling, eller

livsmedelstrygghet. Skulle åtgärder som bedöms vara nödvändiga för att uppnå väsentliga miljömässiga och sociala mål ändå få sådana effekter måste, enligt Trialogen, de fattigaste länderna få reella möjligheter att kompensera sig genom lämpliga skydds- och stimulansinsatser.

Trialogen, och de tre tunga företrädarna för solidaritetsrörelsen, miljörelsen och lantbruksnäringen, kommer fram till ett antal gemensamma åtgärdsförslag:

” *Ersättning för kollektiva nyttigheter och tillgodoseende av samhällsmål.*

Det fortsatta reformarbetet av EU:s jordbrukspolitik bör syfta till att säkerställa en ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet i jordbruket och tydliggöra sambandet mellan offentliga ersättningar och de kollektiva nyttigheter och samhällsvärden som jordbruket levererar till samhället.

Undvik handelsstörande effekter

Offentliga ersättningar till jordbruket bör utformas så att man undviker handelsstörande effekter, i synnerhet sådana som drabbar u-länderna. Exportsubventioner bör successivt avvecklas och andra ersättningar vara tydligt relaterade till den samhällsnytta de är avsedda att finansiera.

Skyddsåtgärder för u-länder

För att eliminera eventuellt kvarvarande negativa effekter av stöd till i-landsjordbruket, bör en reell rätt för de fattigaste importberoende u-länderna att lägga på importavgifter säkerställas. Ett sådant förfarande innebär att inkomsten från avgifterna tillfaller det fattiga importlandet och att avgiftsnivån kan anpassas till skiftande förutsättningar i olika importländer. Utrymme för detta bör skapas dels genom WTO:s regelverk, dels genom att IMF och Världsbanken upphör med att sätta handelsliberalisering som villkor för lån och skuldåttnader.

Finansiering av livsmedelsimport

Fattiga länder med stora och bestående importbehov behöver kunna hålla nere kostnaderna för detta. En första åtgärd kan vara att avstå från eller sänka förekommande importavgifter. En annan kan vara att ta ut sådana avgifter, men använda inkomsterna till riktade subventioner till utsatta konsumentgrupper. För många länder är detta dock inte tillräckligt. I Marrakech-initiativet kräver den afrikanska gruppen i WTO:s kommitté för handel och utveckling, CTD, etablerandet av en rullande fond för att finansiera normal livsmedelsimport och fortsatt livsmedelsbistånd. Frågan finns fortfarande kvar på WTO:s dagordning. Vi förordar att en sådan fond etableras, som en möjlig del i en global överenskommelse om handel med jordbruksprodukter.

Bistånd till jordbruks- och landsbygdsutveckling

Om förändrade handelsrelaterade villkor skall få den önskvärda effekten på jordbruket i fattiga länder krävs att jordbruk och landsbygd ges ökad prioritet i utvecklingsarbetet, vilket måste beaktas bland annat i utformningen av Sveriges och EU:s biståndspolitik. Viktiga behov härvidlag är:

- utvecklingsinsatser riktade till småjordbruk;
- utveckling av fungerande lokala marknader; samt

- insatser för att säkra en uthållig utveckling av jordbruket bl a för att motverka social utslagning av bönder, jordförstöring etc.

Underlätta u-länders export till EU

Ytterligare insatser krävs för att underlätta de fattigaste ländernas export till den europeiska marknaden. Det bör innefatta förbättrad förmånsbehandling (preferens) i de fall där det förekommer handelshinder, inklusive avveckling av tullekalering, samt att de länder, huvudsakligen i Afrika, som ingår i AVS-gruppen (Afrika, Västindien och Stilla Havet) får fritt tillträde till den europeiska marknaden – och övriga i-landsmarknader – på i princip samma sätt som de minst utvecklade länderna (MUL) får idag. Stöd till produktutveckling, marknadsföring och marknadsutveckling bör också ingå.

Respektera ekologiska begränsningar

Vi menar att ekologiska förutsättningar sätter ramarna för produktionen. Följaktligen blir dagens foderimport till Europa inte hållbar, vare sig ur ett kretsloppsperspektiv eller i relation till de miljöproblem som uppstår av stora djurkoncentrationer, vilket underlättas av billigt foder. För att komma till rätta med problemen bör

- miljölagstiftningen tillämpas fullt ut i hela Europa och t ex existerande undantag från nitratdirektivet avskaffas, samt
- produktionen av närodlat proteinfoder stimuleras. ”

Norden, världen och maten

De av oss som är gamla nog minns 1960-talets världssvältsdebatt, med portalfigurer som Georg Borgström. Sedan dess har vi genomgått årtionden då detta har betraktats som en icke-fråga. Norman Borlaugs banbrytande arbete med hybridspannmål, den Gröna Revolutionen, lovade mat åt alla. Och det visade sig verkligen möjligt att åstadkomma imponerande skördeökningar. Men nu tycks verkligheten vara på väg att komma ikapp oss igen. Hybridsorterna kräver stora insatser av handelsgödsel, bekämpningsmedel och bevattning. Och miljöeffekterna av detta blir alltmer märkbara i regioner där dessa utsäden använts en längre tid. Kanske får vi nya vetenskapliga genombrott och nya ”gröna revolutioner” som också är ekologiskt uthålliga. Kanske inte.

Samtidigt som de ekologiska begränsningarna gör sig alltmer påmind upplever världen en ekonomisk tillväxt, i synnerhet i dess fattiga regioner, som vi hoppas skall bli bestående. Men som också har en kraftig effekt på efterfrågan på livsmedel. Och till det kommer klimathotet, som också, på olika sätt, hotar jordbruksproduktionen i stora delar av världen.

Detta är ingen domedagprofetia. Det är en utmaning. Också Norden, detta lyckligt lottade hörn av världen, måste vara med och anta den. Vi måste ta vår del av ansvaret för världens livsmedelsförsörjning. Och vi har en stolt tradition när det gäller internationell solidaritet och miljöansvar. Därför bör vi inte dra oss för att stå i frontlinjen också i denna nygamla globala överlevnadskamp.

JACQUELINE STARE
KONSTNÄREN PETER DAHL
 – från okänd till ikon

Peter Dahl, född 1934 i Oslo, var elev på Konsthögskolan (KKH) i Stockholm 1958-63, huvudlärare i måleri på Valands konstskola i början av 1970-talet för att sedan bli professor i måleri på KKH 1975-79.

Konstvetaren Jacqueline Stare har sammanträffat med konstnären Peter Dahl för en tid sedan i hans bostad på Kungsholmen i Stockholm.

Peter Dahl

För en del unga konstnärer är Peter Dahl idag en ”ikon”. Ett uttryck som han själv, till sin stora förvåning, har mött. Ungdomarna vet ingenting om hur det var den gången då han fick delar av det svenska konstetablissemanget att rasa. Nu lånar ungdomar hans böcker på bibliotek och den norsk/svenske Peter Dahl är vid 73 års ålder konsthistoria. Genom sina Bellmanlitografier på 1980-talet är han dessutom så nära begreppet ”nationalmålare” man kan komma i vår tids Sverige.

Peter Dahl blev känd av den stora konstpubliken genom en bildsvit, ”Drömmar i soffhörnet” målad 1970. I den ingick målningen ”Liberalismens genombrott i societeten” där en kvinna, lätt igenkännlig som prinsessan Sibylla skildras då hon blottar sig för en man som i sin tur visar upp en erigerad penis.

Serien ”Drömmar i soffhörnet” med de 20 målningarna visades på utställningen ”Skräck” i Göteborgs Konstmuseum. Kalle och hans fru skildras i olika målningar i sitt trista vardagsrum och hon drömmer om att få komma på fest hos mannens chef. Där får de frotera sig med kändisar och det ”vackra” folket.

Bakom dessa och otaliga andra målningar ligger Peter Dahls ärliga och intensiva politiska engagemang på vänsterkanten. Han kämpade under många år med de medel han hade – ord/bild/text – i olika sammanhang för att hjälpa till att skapa en bättre och rättvisare värld. Att just prinsessan Sibylla kom i skottgluggen för hans pensel beror på att hans familj flyttade till Sverige från Norge innan krigsutbrottet 1939. Hans far hade fått förflyttning till Stockholm av sitt företag. Under kriget var Peter Dahl tillräckligt gammal för att förstå vad ett krig innebar. Visserligen levde han och hans familj i säkerhet i Stockholm, men i Norge fanns hans älskade farmor, hans farbror, hela släkt- och vänskretsen. Familjen bemöttes med stor misstro i Sverige under krigsåren. Peter Dahl, hans föräldrar och syskon var utlänningar, ”norrbaggar” och den norska tillhörigheten förstärktes helt naturligt inom familjen.

En av de händelser som etsade sig in i hans minne var just prinsessans besök i Krylbo då hon pratade med tyska soldater på ett tåg och delade ut presenter till dem. Någonstans i hans fantasi blandades hon ihop med Snövits otäcka styvmor i Walt Disneys filmversion och det gjorde inte saken bättre. Prinsessan Sibylla blev på så sätt både ett hat- och ett skräckobjekt för honom!

”Sibyllamålningen” beslagtogs av polisen i december 1970 efter att ha stämplats som sedlighetssårande och först i april året därpå fick konstnären tillbaka sitt verk och åtalet mot honom lades ned. Kritiker och moralister runt om landet men mest i Göteborg förfasades. Konstvetaren Maj-Brit Wadell skrev 1974 en avhandling ”Kritisk realism. En studie av ett rättsfall” om tavlan och de ibland osannolika turlerna kring beslagtagandet av den. Intressant är att den då skandalösa målningen numera ingår i Göteborgs Konstmuseums samlingar och att Peter Dahl har varit på kungamiddag på Stockholms Slott.

Då jag frågade Peter Dahl om han ångrar att han gjorde målningen som han gjorde den svarade han direkt nej. Däremot hade han aldrig kunnat föreställa sig att den skulle väcka en sådan uppståndelse lika lite som de danska tecknarna som gjort Muhammedkarikatyrer kunnat drömma om att deras bilder skulle kunna ge upphov till upplopp och död runt om i världen under våren 2006.

Fantasi och engagemang är ständiga följeslagare hos Peter Dahl. Han skapade redan 1939 sin egen värld Caribanien på den befolkade planeten Cellus. Till den planeten släppte han in ett fåtal vänner och där stred de bland annat mot varandra med tennsoldatsarméer. I dag finns bara kejsar Peter I kvar av den lilla kretsen. Han har en makalös samling tennsoldater och han bygger ständigt vidare på sin fantasivärld i ett speciellt rum i ateljén. Nu har han dessutom fått i uppdrag att skapa en caribansk ambassad i ett nyinrättat tennsoldatmuseum i Strängnäs. Hans cellusianska fantasivärld som är så kärleksfullt och konstnärligt uppbyggd är egentligen lika levande för honom än i dag som den var under pojkåren och i den möter han fortfarande sina bortgångna vänner och motståndare.

Engagemanget i omvärlden är inte lika stort idag. Det går inte att brinna ett helt liv, som Peter Dahl. Han brann intensivt i sin ungdom och ända upp i medelåldern. När han på 1980-talet blev älskad och beundrad över hela Sverige för sina Bellmanlitografier hörde han till de personer som under en period ständigt var eftertraktade av massmedia. Peter Dahl tog då på sig rollen att föra konstnärskårens talan. Nu lyssnade man på honom och han tog därför alla tillfällen i akt att berätta om hur merparten av konstnärerna hade det svårt ekonomiskt och hur fel och förödande skatteregler kunde slå mot dem. Han såg det som en moralisk plikt att föra deras och sin egen talan när han nu fick möjligheter att göra det. Till saken hör dessutom att han var och är en god och kunnig talare som elegant parerar alla försök att sätta honom på det hala!

Genom sina bilder, sina uttalanden och skriftliga inlägg i olika samman-

hang ansågs han under slutet av 60-talet och in på 70-talet som mera radikal i skolsammanhang än vad han kanske egentligen var. Visserligen lyckades han vända upp och ner på Gerlesborgsskolan i Stockholm 1969 under en termin då rektorn Arne Isacsson (idag det svenska akvarellmåleriets nestor) var ledig och Peter Dahl vikarierade för honom. Det blev stormötenas förlovade tid, elevdemokrati och byråkratin, som han inte hade en aning om, försumrades helt. Arne Isacsson var inte glad över sin vikaries framfart men ville ändå behålla honom som lärare utan administrativt ansvar.

Nästa steg på lärarbanan blev emellertid Teckningslärarinstitutet i anslutning till Konstfackskolan i Stockholm samma år. Där hade eleverna, som önskat sig honom som lärare, misstagit sig totalt på honom. När det gäller undervisning är han snarast gammaldags traditionell. Pojken som hatade sitta instängd i skolan och som, även om han tog studenten, var mycket selektiv då det gällde det han ville lära sig, blev en sträng och metodisk lärare. Han själv hade haft verkligt svårt med de anatomiska grunderna i måleriet. Därför skrev han en bok om "Modellteckningens grunder", som trycktes i flera upplagor. Han hade tidigare gjort kompendier med termer och andra matnyttiga uppgifter när han arbetade på ett studieförbund. Då höll han på att få sparken därför att "sådant" ansågs inte vara nödvändigt för undervisningen av konstnärer.

På Teckningslärarinstitutet försökte han bedriva en konsekvent undervisning mitt i den värsta politiska studentupprorstiden och dess efterdyningar. Som lärare var han därför paria – utom för de få som visade på sig hans lektionstimmar. De fick i gengäld, enligt en av eleverna, Raija Wallenius, en förnämlig privatundervisning.

Ryktet om Peter Dahl, som en lärare passande för upproriska elever, spred sig från Gerlesborgsskolan till Valands konstskola i Göteborg, som erbjöd honom en tjänst 1971. Under en period pendlade Peter Dahl mellan Stockholm och Göteborg. Han ansåg Valand vara en vital konstskola men det var omöjligt för honom att bedriva en ur hans synvinkel meningsfull undervisning där. Skolan var en politisk häxkittel. Det viktigaste för honom under den perioden var därför kvällarna på konstnärsrestaurangen Kometen. Dit kom också ofta det fåtal elever han fick god kontakt med på skolan.

På Kometen fann han den motivvärld, som i hög grad finns kvar än i dag i hans bildskapande, nämligen restauranglokalen, samspelet mellan, men också avståndet mellan människor, rörelse och ljus, en plats att vistas på ensam eller i sällskap.

År 1975 fick han en professur vid Konsthögskolan ("Mejan") i Stockholm, där han själv en gång var elev till Bror Hjort och Lennart Rodhe. Egentligen blev den perioden en upprepning av vad som hade utspelats på Valand. Peter Dahl fick inget gehör för sina undervisningsidéer, varken bland kolleger (med ett par undantag) eller bland fler än några enstaka elever. Få ville arbeta med

Vem är krogens konung, olja på duk, 1981

modell som han förespråkade, få förstod hur han ville lägga upp sitt arbete rent administrativt. Han tröttnade dessutom på att gå runt och knacka på dörrar till stängda och tomma ateljéer. År 1979 sade han upp sig från sin professur och det viktiga han fick med sig från de gångna åren på "Mejan" var en liten krets av vänner bland lärarna och eleverna.

Professorslönen hade inneburit en stor trygghet och han hade för första gången haft råd att skaffa sig en ordentlig ateljé. Den låg i Aspudden, utanför centrala Stockholm. Utsikten därifrån var makalös och milsvid och han skulle komma att göra ett antal målningar av den under årens lopp. Undervisning hade han fått nog av och nu måste han försörja sig på sitt måleri helt och hållet. En skilsmässa gjorde inte situationen ekonomiskt lättare. Kejsar Peter I av Caribianen hade stora problem.

Egentligen tyckte Peter Dahl inte särskilt mycket om att arbeta med litografi men 1981 fick han ett erbjudande av galleristen Carl Axel Valén att göra ett antal litografier. Det utvecklades snart till ett jättestor projekt med Bellmanlitografier som kom att omfatta alla Carl Michael Bellmans 82 "Fredmans Epistlar". Det var ett ekonomiskt riskfyllt företag för ingen kunde förutse hur det skulle sluta och galleristen lånade miljonbelopp för att klara vad han och konstnären påbörjat.

*Fredmans Epistel nr 23, Ack du min
moder, litografi, 1984*

Peter Dahl gick in i en långvarig symbios med poeten Carl Michael Bellman och hans vän, skulptören Tobias Sergel. Han trängde ner i 1700-talets Stockholmsliv och skapade en enorm svit bilder med varierande uttryck där en del av episteltolkningarna är geniala och kongeniala med texterna. Både konstnärens inlevelseförmåga och hans, inte sällan, burleska humor kommer till sin fulla rätt i de mångskiftande bilderna.

Bellmanlitografierna kunde ha blivit ett konstnärligt misslyckande och en ekonomisk katastrof men nu blev de en makalös framgång. En del av "Fredmans Epistlar" sitter ju i den svenska folksjälens. Nu fick de nytt liv genom Peter Dahls bilder. Det gavs också ut en bok med samtliga episteltexter och illustrerade med de dahlska bilderna. Alla kunde på ett eller annat sätt få tillgång till hans tolkningar av Bellmans värld. Konstfrämjandet skickade ut en vandringsutställning som gick över hela Sverige.

Konstnären och galleristen gjorde ett avtal. Peter Dahl fick en bra, men inte märkvärdig summa pengar, varje månad under ett par års tid. Och galleristen fick alla målningarna som tillkom under den perioden! Sådana avtal har gjorts förr under tidernas lopp men sällan, (aldrig i Sverige), har priserna gått upp till så svindlande summor som i Peter Dahls fall, under konstnärens livstid. År 2005 såldes en av dessa målningar "Stolta stad" av galleristen till en finsk

konstsamlare för drygt 5 miljoner kronor.

Under de närmaste åren efter Bellmanlitografierna gjorde Peter Dahl ett stort antal målningar där många, men inte alla, var inspirerade av 1700-talet. Det finns en ny mjukhet och lyster i åtskilliga bilder och han visar vilken storartad kolorist han är. Han kan sin konsthistoria och han följer den förkättrade undervisningsprincipen att studera, till och med kopiera om det behövs för att få kunskap och förstå en komposition, vissa äldre mästares verk. Han erkänner gärna sin skuld till tidigare konstnärer, som han beundrar. Bland dem har under alla år Edvard Munch varit hans främsta förebild! Detta arbetsätt innebär att Peter Dahl, precis som den svenske konstnären Ernst Josephson, har ett mycket brett uttrycksregister och han använder det till fullo.

Under andra hälften av 1980-talet anordnades vandringsutställningar runt om i Norden och över hela världen med hans Bellmanlitografier och ett stort antal av hans målningar. Peter Dahl som egentligen inte är en resenär följde mer eller mindre frivilligt med sin utställning. Givetvis innebar resorna nya intryck även om de inte annat än undantagsvis satt direkta spår i hans måleri.

Peter Dahl utförde också ett par större monumentalmålningar under 1980-talet: en i Musikhögskolans i Malmö lokaler och en i Handelshögskolan i Stockholm. Det kunde ha blivit ett tredje uppdrag, ett som han gärna hade

Bar, olja på duk, 1986

velat göra men hälsan sade nej. Södertörns högskola utanför Stockholm erbjöd honom nyligen en stor väggyta. Han hade velat fylla den med förortsmotiv – själv har han under många år bott i olika Stockholmsförorter – som han tycker mycket om att arbeta med.

Att bli äldre innebär oavsett, om man vill erkänna det eller ej, en del begränsningar, dit hör för Peter Dahls del att det inte går att klättra på stegar. För honom är det dessutom otänkbart att ta hjälp av en assistent. Varje penseldrag har sin betydelse och han måste själv föra penseln över väggen eller duken! Tyvärr finns därför det stora förortsmotivet blott i hans egen fantasi.

Bilden av målaren, grafikern, akvarellisten, skulptören, läraren, debattören, livsnjutaren och Kejsar Peter I av Caribanien, Peter Dahl, blir inte fullständig förrän också författaren nämns. För många är kanske hans självbiografiska memoarer: "Konstnären som magister", "Mot ljusare tider", "Kanske konstnär", "Rätt och fel" och "Ofullbordat" lika viktiga som hans måleri.

Fullt klart är att bilden av målaren fördjupas med hjälp av författaren och vice versa! I sina memoarer bjuder Peter Dahl hejdlöst på sig själv på gott och ont! Han är en synnerligen god berättare med massor av självironi och humor! Han målar med orden och han bjuder oss in i en subjektiv värld som delvis är både historia och konsthistoria.

Min farmors hus III, olja på duk 1992

När jag stod i dörren till hans ateljé för att gå efter ett långt samtal sade han ”.. och så har jag precis varit hemma i Oslo”. Han hade varit hemma i Oslo och sett utställningen till minne av farbrodern, grafikern Chrix´ Dahls 100- årsdag i Edvard Munchs ateljé. De båda männen var grannar och vänner under ett 20-tal år. Chrix Dahl bodde i sin mors hus – ”Farmors hus” Knausen – som Peter Dahl skildrat i både målningar och litografier under senare år. Där var Peter Dahl, efter krigsslutet, under otaliga skollov lika självklart hemma som han var hemma i Sverige.

Ur invandraperspektiv är det intressant att läsa hans barndomsskildring, men också att följa både hans och samhällets utveckling från krigsåren och ett antal decennier framåt! Det stora och intensiva engagemang som Peter Dahl visat för utsatta människor och hur han på sitt sätt kämpat mot orättvisor bottnar alldeles säkert i hur han, hans föräldrar och syskon upplevde det att vara utlänningar i Sverige under krigsåren. Bemötandet från svensk sida sitter i hans ryggmärg och går aldrig ur. Även om man kan säga att familjen Dahl trots allt var privilegierade utlänningar då de kom från ett nordiskt grannland!

Man behöver inte ens vara konstintresserad – men man kan nog lätt bli det – för att läsa Peter Dahls memoarer. Det räcker att vara intresserad av människor. Jag kan bara hoppas att Peter Dahl inte tillhör en sista generation av individualister, av individer som vågar och orkar gå mot strömmen och vara sig själva utan att snegla efter om det han eller hon gör är oportunt eller ej!

NT – INTERVJUN

FÖR LAM EU-DEBATT

Samtal med Thorbjörn Fälldin

Thorbjörn Fälldin var centerpartiets ordförande 1971-1985. Han var statsminister 1976-78 samt 1979-1982. Han valdes till ordförande för Föreningen Norden 1988 och ledde föreningen fram till 2000.

Åke Landqvist har varit verksam inom Föreningen Norden som förstesekreterare och direktör under 25 år.

Thorbjörn Fälldin

En snålkall februarimorgon träffar jag förre statsministern och centerpolitikern Thorbjörn Fälldin, just anländ med kustbussen från ett frostigt hemman i Ås uppe vid Ramvik. Termometern dallrar kring -27°C . Vi skall samtala om ett av Thorbjörns favoritteman – det nordiska samarbetet. Där han bl a under tio år beklädde ordförandeposten i svenska Föreningen Norden.

Thorbjörn Fälldin har alltid betraktat hembygden i Ådalen som den egentliga hjärtpunkten i sitt liv, den plats som han trots sina många officiella engagemang i Sverige och i Norden aldrig riktigt lämnat. Där tar han fortfarande del i de lokala frågorna och kan ibland ha kontakt med någon rådvill medborgare som söker bistånd. Med en liten suck medger han att han nuförtiden kanske inte kan göra så mycket nytta! Politikerrollen?

”Många gånger svår. Högt tempo. Alltmer komplex och faktarik verklighet. Misstänksamheten mot politikerna. Men som alltid också en framsida: att få vara med och påverka har fått jämna ut.”

Tid har han också att emellanåt begrunda sin favoritförfattare Birger Normans ädla visdomsord om Livet och Människan: T. ex: ”Ett guldorn kan aldrig gro.” Han berättar roat om hur hedrad han kände sig vid den där musikfestivalen i Junsele en gång där han blev uppmanad att offentligt läsa ur Normans diktning. Författaren och Thorbjörn träffades där personligen för första gången och Norman överräckte den ros han fått av arrangörerna med orden: Den här vill jag att Du ska ha.

”Bättre recension kunde jag inte ha fått!”

Intresset för det nordiska kom under andra världskrigets avspärningar:

”Krigsbarn kom över till Sverige från det hårt drabbade Finland och satte djupa spår hos oss unga. Med Norge fick jag främst kontakt genom våra fiskeresor till de norska fjällsjöarna.”

Och i husorganet ”*Nordsverige*” kunde Thorbjörn tidigt följa diskussionen om den svåra politiska splittring som världskriget innebar för de nordiska

Thorbjörn Fälldin erhöll Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj år 1996 vid en ceremoni på Villa Bonnier. På bilden omgiven av efterträdarna som partiledare Olof Johansson och Karin Söder.

länderna. Senare blev det ju SLU-möten med de finländska partivännerna och resorna många i österled. Kontakterna fördjupades. När vänortsbildandet tog fart på 1950-talet – en uppföljning av fadderortsrörelsen – upplevde han hur generösa de finländska vännerna var och hur lätt det var att umgås.

Som ung rikspolitiker fick han träffa flera av de riktigt stora namnen i finländsk politik: V. J. Sukselainen, Johannes Virolainen och naturligtvis också Urho Kekkonen med vilken han hade en rad personliga samtal:

”Kekkonen hade en oerhört djup kunskap om Sverige och svenska samhällsförhållanden.”

Kronprinskapet till dåvarande partiledaren Gunnar Hedlund medförde politiska ”toppmöten” med Erlander, Palme och Kekkonen. Länken till Finland blev något av ett särmärke i Thorbjörn Fälldins politiska gärning. På den norska sidan hade han lättast att umgås med senterpartisten Per Borten och Arbeiderpartiets Odvar Nordli och under Nordentiden med Bjarne Mørk Eidem.

Givetvis följer Thorbjörn Fälldin, om än på avstånd, de dagspolitiska svängningarna inte minst inom den nordiska politiken. Vi konstaterar samfällt att det hittills varit lite tyst kring den nya alliansens nordiska orientering. Kanske till följd av att EU-frågorna fått större utrymme den första hösten med den nya regeringen? Den nya svenska samarbetsministern Cristina Husmark Pehrsson måste också få bli varm i kläderna.

En delikat politisk fråga med vidlyftiga konsekvenser för länderna kring Östersjön har seglat upp under hösten. Det gäller en rysk-tysk gasledning som, om den byggs, kommer att beröra den svenska ekonomiska zonen nordost om Gotland. De svenska reaktionerna har varit blandade och stundom ekat av tonfall från det kalla kriget. Fälldin konstaterar:

”Det viktigaste nu är att vi får en klagörande debatt på ömse sidor om Östersjön om konsekvenserna av den här gasledningen. Uppenbarligen

finns det vissa miljörisker förknippade med projektet. Där har vi bl a genom Helsingforskommissionens arbete regler som måste beaktas. När det gäller övervakningen av verksamheten anser jag att det kan bli aktuellt med ett kollektivt huvudmannaskap. Men frågan är i grunden politisk. Ett eventuellt nej från svensk sida måste vägas mot reaktionerna från Ryssland och Tyskland som vill ha gasledningen. När det gäller östersjösamarbetet i stort är ju hållningen klart positiv.”

Anser Thorbjörn, som under tiden som Nordenordförande var med och öppnade kulturella kontakter med de baltiska staterna.

Thorbjörn Fälldin är en politiker som undan för undan blivit mer positiv till ett svenskt EU-medlemskap. Jag erinrar honom om att han vid ett höstmöte i kulturparken Mannaminne i Nordingrå framhöll att Föreningen Norden gärna kunde bli lite djärvare i sin syn på EU-organisationen. Han slår fast:

”Huvudproblemet som jag ser det är att vi har en alldeles för lam folklig debatt i EU-frågor i Sverige. Vi har en stor majoritet bakom målet att vi måste ha en uppsättning regler för hur det internationella samarbetet, t ex om klimatfrågorna och andra gränsöverskridande frågor, skall skötas. Det som är kontroversiellt är hur vi skall förhålla oss till den omfattande byråkrati som följer av det samarbetet. Den leder lätt till en detaljövervakning som vi inte vill ha.”

Den före statsministern ser givetvis med glädje på de nya projekt som inletts i gränsregionerna i Norden. Öresundsbanden har blivit tätare, utvecklingen kring den nya Svinesundsbron är en stor framgång och uppe i norr växer samarbetet så det knakar mellan Haparanda och Torneå. Den ”bottniska bågen” mellan universitetsstäderna Luleå och Uleåborg är ett annat lovvärt projekt som visar på Nordens inneboende växtkraft. Vi berör också den massiva satsning som IKEA-chefen Ingvar Kamprad gjort i Tornedalen. Thorbjörn Fälldins uppskattning är entydig:

”Jag lyfter på hatten.”

Ett annat komplicerat ärende som drabbat Norden det senaste året gäller invandringspolitiken, främst den som berör muslimerna. För ett år sedan tapetserades grannlandet Danmark och i någon mån också Norge fast på löpsedlarna genom de sk Mohammedkarikatyrerna. Den normalt så solida nordiska välfärdsprofilen fick sig en törn ute i världen. Hur kunde detta ske? Hade de nordiska länderna försummat att lära av varandras metoder när det gällde en så viktig grupp invandrare som de muslimska? Thorbjörn Fälldin menar att det finns klart fastslaget i våra konstitutioner liksom i FN-stadgan vad som gäller beträffande etnisk diskriminering. Arbete och bostad är självklara rättigheter. Likafullt går det inte att undgå att det finns negativa attityder ute i folkdjupet. De nordiska länderna borde definitivt lära mer av varandra om kollisioner av det slag som ägde rum våren 2006 skall kunna undvikas framöver.

Vår diskussion glider in på frågor om hur det officiella samarbetet under

Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet i nuläget sköts. Rådet har haft en markant minskning av antalet medlemsförslag under senare år. Existensen som samarbetsforum har tidvis varit hotad. Även om det fortfarande finns mycket ogjort på den nordiska barrikaden kan ingen förneka att många av de förstärkningar som skett av nordiskt samarbete är frukten av initiativ och satsningar från banker och näringsliv, konstaterar vi. Exempel: den nya nordiska aktiebörsen. Någon större medverkan från de officiella organens sida har inte krävts. Och nu ligger fokus på vad vi inom Norden kan vänta oss av den globala utvecklingen. Nordiska rådets höstsession i Köpenhamn ägnade stor uppmärksamhet åt detta.

Så frågeställningen blir: har Norden som samarbetsregion någon möjlighet att hävda sig i ett globalt perspektiv?

Thorbjörn Fällidin anser att den produktionsfaktor som är det starkaste konkurrensmedlet är vår arbetsetik, dvs arbetsamheten, ansvarskänslan och uthålligheten. Vi bär protestantismen inom oss! Men vi bär också på en belastning som innebär att vi skäms en del för att framstå som "lyckade"!

"Det går inte att i nordiska sammanhang peka ut sådana personer"

ler Thorbjörn Fällidin. Ett bibelord kommer till heders:

"Sätt inte ditt ljus under skäppan."

Han tror också att den i Norden mer vanliga "platta" organisationsstrukturen har framtiden för sig och att vi måste fortsätta på den inslagna vägen att föra in fler kvinnor i våra demokratiska beslutsorgan.

Andra viktiga egenskaper som sannolikt kan bidra till att Norden som region blir mer konkurrenskraftig i ett hårdnande internationellt klimat är givetvis våra traditionella satsningar på välfärdsområden, vår beredvillighet att ompröva och därmed förnya våra lösningar. Och vi enas om en viktig aspekt som en del forskare redan tagit fram till debatt: att de nordiska folken i hög grad saknar förståelse för och insikter om vad det är som gör att samtliga Nordens länder under senare år toppat praktiskt taget alla internationella mätningar när det gäller konkurrenskraft, teknologisk utveckling och kreativitet.

Thorbjörn Fällidins egna prioriteringar inom det framtida nordiska samarbetet blir till sist ur vårt vintersamtal i Sundsvall innan han äntrar kustbussen hem till Ås:

"Jag är inte nöjd med att så förhållandevis lite satsas på gemensam nordisk forskning. Och som gammal centerpartist vurmar jag givetvis för ett större utrymme för landsbygdspolitiken. Mer öppna landskap och nya produkter från åkerjord och skog. Och så en förhoppning att USA skall besinna sig och godkänna Kyotoavtalet."

Åke Landqvist

FÖR EGEN RÄKNING

ATT MÖTA GLOBALISERINGEN

TILLSAMMANS

Sinikka Bohlin (s) är född 1947 i Finland, men flyttade till Sverige 1968. Hon är riksdagsledamot sedan 1988. Hon skriver här om sin personliga syn på det nordiska samarbetet i en globaliserad värld. Sinikka Bohlin har varit medlem av Nordiska rådet sedan 1994 och främst arbetat med frågor inom Miljö- och naturresursutskottet. Sedan valet 2006 är Sinikka Bohlin den svenska delegationens ordförande och ledamot av Nordiska rådets presidium.

Sinikka Bohlin

Sinikka Bohlin är också rådets rapportör för den Nordliga dimensionen samt riksdagens representant i den Arktiska parlamentariska kommittén och i den utvidgade parlamentariska Östersjökommittén. Hon är också vice ordförande i den nordiska socialdemokratiska gruppen.

Danmark, Norge och Sverige skall ”en herra oc konung hafoum”. Året är 1396 och en överenskommelse om att bilda en nordisk union har träffats vid ett möte mellan nordiska stormän i Nyköping, en numera bortglömd händelse kallad Nyköpings recess. Vår långa gemensamma historia, vår språkliga gemenskap och våra gemensamma grundvärderingar är viktiga inslag i det framgångsrika nordiska samarbetet.

Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet bedriver ett omfattande regionalt samarbete i Europa. Det politiska samarbetet bygger på gemensamma värderingar och en vilja att uppnå resultat som bidrar till en dynamisk utveckling och ökar Nordens kompetens och konkurrenskraft.

Det nordiska samarbetet är varken unikt eller exklusivt, men likafullt viktigt. Vi samarbetar med våra grannländer på olika håll i världen. Även om EU är det viktigaste samarbetsorganet är Östersjösamarbetet och det arktiska samarbetet viktiga samarbetsfora där andra länder än de nordiska ingår. Globalt sker samarbete i allt fler organ och på allt fler områden.

EU-samarbetet

Det nordiska och europeiska samarbetet har många likheter. Båda syftar till att vara till nytta för medborgarna och underlätta rörligheten mellan länder. Båda har ministerråd och en parlamentarisk församling. EU:s utvidgning är

en utmaning för det nordiska samarbetet att fördjupa den interna nordiska dialogen om internationella och särskilt europeiska frågor. I en globaliserad värld kan Norden utveckla ett tätare samarbete och underlätta för individer och verksamheter att röra sig mellan länderna.

EU innebär konkurrens men också samarbetsfördelar. I ett allt större EU blir regionernas samarbete allt viktigare. De nordiska länderna kan med sina små hemmamarknader tillsammans konkurrera med större länder och bli attraktiva för utländska investerare. Som små länder har vi också större möjligheter att påverka om vi samarbetar. I vissa frågor, t.ex. smala områden inom utbildning och forskning, kan vi till lägre kostnad uppnå större nytta om vi arbetar tillsammans.

För att kunna påverka det internationella samarbetet behövs samverkan och stöd från andra. Samarbete ger de nordiska länderna större inflytande än om de agerar var och en för sig. Det nordiska samarbetet kan vara ett viktigt instrument i det internationella samarbetet – om den politiska viljan finns. Även om inte alla de nordiska länderna är med i EU är vi alla ändå påverkade av EU:s beslut. Inflytande och ekonomi är alltså goda argument för nordiskt samarbete.

Folkligt stöd

I ett viktigt avseende skiljer sig det nordiska samarbetet från det europeiska – den folkliga förankringen. Det nordiska samarbetet har en stark folklig förankring, medan EU-samarbetet ses med en viss skepsis hos stora delar av våra nordiska befolkningar. I en nyligen gjord opinionsundersökning framgår att en klar majoritet av de nordiska medborgarna önskar en utbyggnad av det nordiska samarbetet. Vidare att 8 av 10 nordbor väl känner till det nordiska samarbetet. Skydd av miljön och bekämpning av kriminalitet är frågor som våra medborgare lyfter fram som viktiga samarbetsområden. Dessa frågor kräver samarbete utanför Nordens gränser och undersökningen visar att våra medborgare inte är negativa till att samarbetet utvidgas till länder utanför Norden.

Så trots att det nordiska samarbetet av medierna inte uppfattas som viktigt, så är det starkt förankrat hos våra medborgare. Det smalare nordiska samarbetet har en starkare folklig förankring än det bredare EU-samarbetet har. Säkert skulle EU kunna lära mycket av det nordiska samarbetet när det gäller samarbetets förankring hos medborgarna. Medborgarnas önskemål är goda argument för ett fortsatt nordiskt samarbete.

Globalisering

Vid Nordiska rådets 58:e session i Köpenhamn antogs ett program för 2007 under rubriken ”Att möta globaliseringen tillsammans”. Syftet med program-

met är att de nordiska länderna tillsammans skall fånga upp de möjligheter som ett förstärkt nordiskt samarbete ger. De nordiska länderna har gemensamma styrkepositioner som bäst kan utnyttjas på den globala marknaden genom en samfällid strategisk insats. Vi har något att ge varandra i ett nära samarbete. En enad front från Norden kräver dock gemensam handlingskraft.

Det nordiska parlamentariska samarbetet syftar till att främja politisk, ekonomisk, miljömässig, social och annan utveckling i Norden och norra Europa. Globaliseringen innebär att alla de fem länderna och de tre självstyrande områdena skall klara sig i en hård omvärldskonkurrens och här kan det nordiska samarbetet få ny betydelse och skapa nya resultat till nytta för våra nordiska medborgare.

Globaliseringen är både en möjlighet och ett hot. För vår välfärd är vi beroende av att vi kan exportera våra varor och tjänster. En öppen marknad innebär att även vi måste ta emot produkter från andra länder på likvärdiga villkor. Vi måste gemensamt avvärja hoten och utnyttja möjligheterna. Vi måste skapa regler som förhindrar att länder och företag skaffar sig konkurrensfördelar genom att t.ex. utnyttja arbetskraften på ett felaktigt sätt, eller genom att förstöra vår miljö. För detta krävs politiska beslut.

En gemensam utmaning är att tillsammans, i EU och globalt, skapa internationella regler för handel byggd på våra värderingar som vi i Norden är överens om. Tillsammans kan Norden bli en global vinnareregion, vilket är ytterligare ett argument för nordiskt samarbete. Det är viktigt att lyfta fram det samarbete som hela tiden pågår i Norden i form av företagsfusioner och ökat försvarssamarbete. De nordiska länderna placerar sig alltid i täten i internationella undersökningar, oavsett om det gäller ekonomi, jämställdhet, välfärd eller utbildning. Det nordiska samarbetet är så självklart och pågår oavbrutet så att vi knappt märker det.

Gränshinder

Det nordiska samarbetet är ingalunda fulländat. Trots att integrationen i Norden i flera avseenden är djupare än mellan någon annan grupp självständiga stater kvarstår många arbetsuppgifter. Det sociala trygghetsnät som finns i länderna fungerar ibland dåligt eller inte alls för dem som arbetar tvärs över nordiska statsgränser. Att avskaffa gränshinder är ett högt prioriterat område som kräver sin lösning för att ge det nordiska samarbetet legitimitet. Diskussioner pågår om inrättandet av någon form av gränshindersombudsman.

Bristande samordning av ländernas nationella lagstiftning leder till onödiga gränshinder. När nya lagar förbereds bör det vara självklart att jämföra med andra nordiska länders motsvarande lagstiftning för att undvika onödiga skillnader. Skillnaderna i regelverken skapar irritation och onödiga praktiska problem för dem som flyttar inom Norden. Det finns fortfarande mycket att

göra, inom beskattningen, den sociala tryggheten och inom utbildningen för att vi skall få ett problemfritt Norden.

Uppföljning av politiska beslut

Det nordiska samarbetet har även andra svagheter som bör åtgärdas. Det nordiska samarbetet bygger på frivillighet, vi har ingen överstatlighet och besluten är därmed inte bindande. Detta kräver en väl fungerande uppföljning av fattade beslut. Länderna rapporterar årligen om åtgärder som vidtagits med anledning av rådets rekommendationer och framställningar. Länderna kommer dock oftast lindrigt undan även om man inte vidtagit de beslutade åtgärderna. Vi måste bli effektivare i vår uppföljning, både nationellt mot våra regeringar och mot ministerrådet. Genom att se till att våra egna beslut förverkligas skapar vi oss inflytande.

Samarbetet kan breddas och fördjupas på många områden. Alla nordiska länder satsar på utbildning, forskning och produktutveckling. För att nå goda resultat på smala sektorer inom forskning kan vi samarbeta eftersom resurserna nationellt är begränsade. Gemensamma forskningsinstitutioner skulle bidra till att alla de nordiska länderna får nytta av forskningsarbetet. Inom handel och ekonomi växer det nordiska samarbetet, men vi behöver också ett politiskt samarbete. För att få publicitet krävs idag dramatik, något som det nordiska politiska samarbetet saknar, även om det nordiska samarbetet är både mer intressant och händelserikt än vad som framgår av våra medier.

Nordiska rådet har under sin drygt 50-åriga verksamhet varit framgångsrikt, men än finns arbetsuppgifter kvar. Vi behöver ett flexibelt Nordiskt råd som kan stödja och utveckla relevanta samarbetsinitiativ till nytta för våra medborgare. För detta behöver vi politisk vilja och mer politik i det nordiska samarbetet. Vi parlamentariker i Norden har ett ansvar att genomföra de nordiska gemensamma demokratiska värderingarna. Vi kan bidra med vårt arbete och våra kunskaper att ”demokratisera globaliseringen och globalisera demokratin”.

Sinikka Bohlin

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

NORDISK SÄKERHETSPOLITIK FÖRR OCH NU

I ledningen för Nordiska ministerrådets och Nordiska rådets centrala kanslier finns nu två rutinerade politiker med gedigna erfarenheter av säkerhets- och utrikespolitik. Förrre utrikes- och statsministern i Island Halldór Ásgrímsson leder ministerrådets sekretariat och förrre försvarsministern Jan-Erik Enestam leder Nordiska rådets.

I dessa båda organ, i synnerhet i dess sekretariat, spelar försvars- och säkerhetspolitik en näst intill obefintlig roll. Den tiden är visserligen förbi då utrikes- och säkerhetspolitik var tabu i rådets arbete. Så var fallet under det kalla krigets mest bottenfrusna skede. Men det faktiska samarbetet mellan staterna har blivit allt mera omfattande och det gäller i ökande utsträckning också försvarspolitik.

På sjuttioalet ägde en viss uppluckring rum. Det var inte minst två finländare, nuvarande utrikesministern Erkki Tuomioja och senare presidiesekreteraren i Nordiska rådet, Ilkka-Christian Björklund, som gärna gick i bräsch för att också utrikespolitiska frågor skulle få utrymme i diskussionen. Ett genombrott för rådet som utrikespolitisk aktör var ett tydligt ställningstagande för Island i "fiskekriget" mot Storbritannien vid rådssessionen i Köpenhamn 1976.

Nordiska rådets tillblivelse föregicks av försök att skapa ett skandinaviskt försvarsförbund. En av de mest engagerade i förhandlingarna, dåvarande statsministern i Sverige Tage Erlander, betraktade till livets slut de avbrutna förhandlingarna som ett av de största misslyckandena under hans epok.

Staterna satte egen nationell säkerhet främst inom ramen för de villkor andra världskriget och den militära alliansbildning som följt i dess kölvatten skapat. Norge, Danmark och Island tillhör Natos grundarstater. Finland, med en sovjetisk militärbas i Porkkala väster om Helsingfors, sökte efter kriget hävda sin integritet genom ett vänskaps- och biståndsavtal med Sovjetunionen. Sverige valde alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig. Island ingick 1951 ett avtal med USA som för mera än 50 år ledde till fast stationerad trupp från USA i landet. På Island finns sedan i höstas inte längre en fast stationerad trupp från USA, men Island har ett avtal som ger USA möjlighet att öva där med rörliga styrkor och USA har åtagit sig att försvara Island så snart fara föreligger. För fredstida arrangemang, bland annat luftövervakning, överlägger Island med bland annat Danmark och Norge.

Norge och Danmark avstod under kalla kriget från avtal med USA av det slag Island ingick. I praktiken var de ömsesidiga hänsynen mellan de nordiska staterna åtskilliga även om det rörde sig om unilaterala beslut. De nordiska staterna hade ett gemensamt intresse av att denna del i Europa skulle vara och förbli ett lågspänningsområde med låg rustningsnivå. Denna politik lyckades

förbluffande väl.

De informella samråden hade stor betydelse för säkerhetspolitiken och det fanns flera samarbetsordningar av militär betydelse för krigssituationer – om sådana skulle uppstå. Åtskilligt finns att lära och studera om detta samarbete som mera sällan helt skedde i det fördolda, men som desto oftare skedde lågmäلت utan retoriska utsvävningar.

Det var i samband med järnridåns fall, och i synnerhet under de år när Estland, Lettland och Litauen frigjorde sig ur Sovjetunionen, som utrikespolitik blev en allmänt accepterad del av Nordiska rådets och ministerrådets arbete. Man kan dock inte bortse från det nära nordiska samarbete som skett inom ramen för Förenta Nationerna under hela denna organisations historia och även på biståndsområdet fanns samarbete sedan 1960-talet.

År 1993 lades en formulering till i Helsingforsavtalet, det grundläggande dokumentet för officiellt nordiskt samarbete: ”De fördragsslutande parterna bör rådgöra med varandra i frågor av gemensamt intresse som behandlas i europeiska och andra internationella organisationer och konferenser.” Inledningsvis förklaras att de nordiska staterna ”önskar förnya och utveckla det nordiska samarbetet i ljuset av de nordiska ländernas utvidgade deltagande i europeiskt samarbete.”

Nu infördes en ordning där utrikes- och försvarsministrar årligen lämnar redogörelse för samarbetet på de områden där de har ämbetsansvar. Dessa ministergrupperingar hade länge mötts, det första nordiska utrikesministermötet ägde rum på 1930-talet, men det sker alltså vid sidan av ministerrådets fasta struktur.

Redan 1994 enades de nordiska staterna, förutom Island, om ett *Ramavtal inom försvarsmaterielområdet*. År 1997, i kölvattnet av militära insatser för att återupprätta fred i före detta Jugoslavien, bildades NORDCAPS. Till detta samarbete, som utgör en uppföljning av den organisation för fredsbevarande FN-operationer som 200 000 nordbor deltagit i sedan 1950-talet, anslöt sig även Island 2003. NORDCAPS, som har en kansliresurs i Stockholm, är ett verktyg för operativt samarbete för de nordiska staternas fredsstödjande insatser – när nordiska stater önskar samarbeta.

Under senare delen av 1990-talet tog dåvarande utrikesministrarna Tarja Halonen och Lena Hjelm-Wallén som företrädare för Finland och Sverige viktiga initiativ för att utveckla EU:s försvars- och säkerhetspolitik, i synnerhet dess krishanteringsförmåga. Den danska folkomröstningens nej till Maastrichtavtalet har tvingat dess regering att göra undantag för det militära samarbetet inom EU:s ram.

Norge, som står utanför EU, ger paradoxalt nog större bidrag till EU:s säkerhetspolitiska arsenal än Danmark. Under detta år övas och utrustas en snabbinsatsgrupp, *Nordic Battlegroup*, som den 1 januari 2008 ska vara beredd att

tjäna EU:s förmåga till krishantering. I den gruppen deltar Sverige, Finland, Norge, Estland och Irland. Danmark har, som enda nordiska stat, haft militära styrkor i Irak – styrkor som minskas under detta år. I Afghanistan deltar alla de nordiska staterna med militära och civila insatser i världssamfundets försök att stabilisera landet. En ökning av insatserna har i flera fall aviserats.

Nu har också sonderingar inletts mellan försvarsmakterna i olika nordiska länder om ett än mera djupgående samarbete. Följande fanns att läsa på den svenska försvarsmaktens hemsida den 1 februari i år och det är chefen för Högkvarterets avdelning för strategisk analys som uttalar sig:

”Vi genomför just nu tillsammans med Norge en gemensam analys över möjliga samarbetsområden inom ett mycket brett spektra av Försvarsmaktens ansvarsområden och delar från gemensamma materielprojekt, gemensamma logistiklösningar till mer rationell utbildning, förbandsproduktion och olika möjliga operativa samverkansområden. Motsvarande samarbete med Finland är likaledes väsentligt och kan sannolikt komma igång i närtid”, säger Stefan Gustafsson.

Försvarsmakten i Sverige utgav i februari överbefälhavare Håkan Syrén's bok, *Både och*, där han utvecklar detta tema:

”Det nordiska samarbetet har under de senaste åren tagit viktiga steg och jag ser mycket stora möjligheter till en ytterligare fördjupning de närmaste åren. ---Sverige och Finland har utvecklat ett nära samarbete inom sjöbevakningen som nu utvidgas också till luftrummet.

Norge och Sverige står just nu inför mycket likartade försvarspolitiska utmaningar med betydande potential för ömsesidigt förstärkande samarbeten. --- Resultaten kommer att redovisas under våren och jag förutser en intensiv och intressant diskussion, inte minst politiskt. Jag hoppas att vi efterhand också skall kunna bredda den diskussionen till att också omfatta ytterligare långsiktiga samarbetsmöjligheter mellan alla de nordiska länderna”.

De sista meningarna i Syrén's bok visar att försvarsministrarnas redogörelse för Nordiska rådet nästa gång det samlas till session borde bli riktigt intressant:

”Det är en självklarhet att ett framtida fördjupat nordiskt försvarssamarbete alltid måste vara stabilt förankrat i det europeiska och transatlantiska samarbetet. En stark nordeuropeisk röst underbyggd av en väl koordinerad nordisk militär förmåga framstår emellertid som allt viktigare för att vi nationellt och gemensamt skall kunna hävda våra säkerhetspolitiska intressen även i dessa vida samarbetsformat.

Tanken är förvisso inte ny. Ett skandinaviskt försvarsförbund mellan Sverige, Danmark och Norge diskuterades intensivt för ungefär 60 år sedan. Var tid har sina förutsättningar. I ett i grunden förändrat Europa, byggt på en allt närmare ekonomisk och politisk integration, är bilden radikalt förändrad

i förhållande till det kalla krigets tudelning. Samtliga nordiska länder står inför en försvarsekonomisk och militärteknisk utveckling som stadigt minskar utrymmet för rent nationella försvarslösningar.”

Försvarsministrarnas redogörelse till Nordiska rådet vid den kommande sessionen i Oslo, och den diskussion den föranleder, kan bli intressant – kanske intressantare än någonsin även om merparten av samarbetet sker bilateralt i Norden och inte samnordiskt.

Under kalla kriget myntades begreppet ”den nordiska balansen” som en beteckning på den tidens säkerhetspolitiska mönster i Norden. De nyligen bortgångna forskarna Arne Olav Brundtland och Nils Andrén, tongivande i nordisk säkerhetspolitisk diskussion under många år, brukade det flitigt. Det var ett slagkraftigt men omstritt uttryck.

Den säkerhetspolitiska situationen är nu radikalt förändrad – alla nordiska länder berörs. Analysarbete pågår. Vilken politik som kommer att följa återstår att se – för de som inte har direkt möjlighet att påverka utvecklingens gång. Det har desto bättre folkflertalet i de nordiska staterna och det är en möjlighet som lär försvaras.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

LETTERSTEDT-MEDALJEN

TILL HARALDUR ÓLAFSSON

Förtjänstmedaljen utdelades i det isländska Alltinget den 1 september 2006. Vice talman Rannveig Guðmundsdóttir överlämnade diplom och medalj till medaljören och höll ett uppskattande tal där hon berörde Haraldur Ólafssons insatser i det isländska samhällslivet.

Vid högtidligheten deltog två tidigare isländska mottagare av förtjänstmedaljen: f.d. presidenten Vigdis Finnbogadóttir och professor emeritus Ármann Snaevarr samt medaljörens familj och medlemmarna i den isländska avdelningen av Letterstedtska föreningen. Föreningens ordförande Karin Söder höll tal till medaljören.

Jacob Letterstedt, vars nordiska förtjänstmedalj Haraldur Ólafsson har mottagit, föddes år 1796 på en bondgård i Östergötland. Han tillhörde den stora grupp av begåvade ungdomar, som aldrig fick någon formell utbildning. Han blev trots detta en mycket framgångsrik företagare. Början på denna karriär i Sverige var mindre lyckad, men han tog sig till Sydafrika och arbetade upp sig till en position som förmögen och väl etablerad industri- och bankman. Han blev svensk-norsk generalkonsul och skaffade sig på så sätt erfarenhet av nordiskt samarbete, där han såg stora fördelar. Han hade också stark respekt

Mottagaren av 2006 års Letterstedt - medalj omgiven av huvudstyrelsens ordförande Karin Söder (till vänster) och Alltingets vicepresident Rannveig Guðmundsdóttir (till höger).

för vetenskapens och kulturens betydelse genom nära kontakter med framstående svenska forskare.

Kort före sin död beslöt han att testamentera en stor andel av sin förmögenhet (år 1879 värd 452 825 kr) för bildandet av Letterstedtska föreningen, vars stadgar han noga föreskrev. Han skrev till Kungliga Vetenskapsakademiens sekreterare och redogjorde för sina avsikter; ”i långa tider har det varit min älsklingstanke att i de Skandinaviska länderna söka åstadkomma gemenskap och samverkan i industriell, vetenskaplig och konstnärlig strävan”.

Fil. lic. Haraldur Ólafsson svarar väl mot Jacob Letterstedts idé om behovet av samverkan mellan de nordiska länderna på de kulturella och vetenskapliga områdena.

Letterstedtska föreningens huvudstyrelse har avgivit följande motivering :

Haraldur Ólafsson har genom sitt engagemang för nordiskt samarbete i Föreningen Norden och inom forskningen framstått som en hängiven nordist. Hans insatser för minoritetsfolken i Norden, speciellt inuiter på Grönland och samer har varit mycket betydelsefulla.

Haraldur Ólafsson har studerat teologi, filosofi, folkloristik och antropologi vid universiteten i Reykjavik, Paris, Strasbourg och Stockholm. Han har varit lektor och professor vid Islands universitet, medlem av Alltinget och journalist vid Islands nationalradio. Med sin vetenskapliga bakgrund har han gjort stora insatser för inuiterna och samerna, Nordens minoritetsfolk. För att sprida kunskapen om inuiternas levnadsvillkor och kultur skrev han en teaterpjäs, Inuk, som förutom i Island har spelats i 18 länder. Detta har betytt mycket för att få andra människor att förstå hur inuiternas vardag ter sig.

Genom sitt ledamotskap i Nordisk samisk institutts styrelse har Haraldur engagerat sig för samernas sak. För närvarande pågår ett projekt där man vill spegla det samiska folkets faktiska levnadsomständigheter och strävanden. Även unga människor från 16 år skall få komma till tals. Projektets syfte är ”att förstå hur samerna mår och klarar sig i ett samhälle med snabba förändringar, till stor del utanför deras egen kontroll”.

Haraldur Ólafsson har genom sitt ordförandeskap i Föreningen Norden i Island medverkat till att öka förståelsen och vänskapen mellan folken i den nordliga delen av Europa.

På Letterstedtska föreningens vägnar vill jag gratulera till den hedersbevisning som den Letterstedtska förtjänstmedaljen utgör och uttrycka en förhoppning att Haraldur Ólafsson får arbeta många framtida år i nordisk anda.

Karin Söder

BOKESSÄ

STORVERK OM NORSK POLARHISTORIE

Norge har endelig fått et samlende verk om sin polarhistorie. Av forordet går det fram at det har vært en nokså møysommelig vei fra idé til realisering av bokverket. Selv i en oljerik nasjon med dype og ærerike polare tradisjoner har det ikke vært lett å framskaffe nødvendige midler. Anstrengelsene har imidlertid lyktes i form av et raust offentlig og privat spleiselag og et monumentalt verk. Det første bindet omhandler ekspedisjonene, det andre vitenskapene og det tredje rikdommene, den norske næringsvirksomheten i Arktis og Antarktis. Mer enn 20 forskere fra forskjellige fag har bidratt med artikler; de fleste er forfattet av historikere. Initiativtakere og hovedredaktører er de to Tromsøhistorikerne *Einar Arne Drivenes* og *Harald Jølle*. Også billedredaktøren, *Ketil Zachariassen*, og de fleste bidragsyterne har tilknytning til forskningsmiljøer i Tromsø. Det er ikke unaturlig sett i lys av at den nordlige hovedstaden har vært et viktig utgangspunkt både for polarferder og næringsmessig utnyttning av Arktis, og nå er et senter for den norske forskningsaktiviteten i de polare områdene.

For en anmelder har det ikke vært enkelt å forholde seg til et så ruvende arbeid og med mange enkeltstående og ulike artikler. Hovedinntrykket er imidlertid positivt. Det har vært møyen verd å lese de tre omfattende bindene. Nesten alle artiklene er velskrevne og interessante, de fleste riktignok med mer vekt på beskrivelse enn analyse. Atskillige er også basert på primærforskning. Slikt er sjeldent i artikkelsamlinger. Resultatet her blir gjerne ujevnt og ofte preget av kjapt produserte og ikke alltid originale bidrag. Forfatterne har tydelig anstrengt seg, men en aner også at redaktører og forlagsansvarlige har stilt strenge krav til forskningsinnsats, komposisjon og ikke minst lesbarhet. Når *Norsk polarhistorie* framstår som et utmerket formidlingsarbeid, må også billedredaktørens innsats framheves. Illustrasjonsmaterialet er fyldig, variert og ikke overbrukt. Bilde- og rammetekstene er informative. Også lesere som nøyer seg med å bla i bøkene og se på bilder og tekst, vil ha et visst faglig utbytte.

Bidraget til Atle Næss om de tre store – Fridtjof Nansen, Roald Amundsen og Otto Sverdrup – bringer ikke fram mye nytt om dem og deres ekspedisjoner. Det skal også godt gjøres, så rikholdig litteraturen er om disse polarheltenes. Artikkelen har imidlertid litterære og kompositoriske kvaliteter som gjør den til en leseperle.

Næss har ikke som mange av sine forgjengere henfalt til heltedyrking. Riktignok ruver Nansen som ekspedisjonsleder og vitenskapsmann, senere som kongemaker og humanist. Ingen polfarer oppnådde den samme internasjonale status som Nansen. Det underslås imidlertid ikke at han ble frontfi-

gur i et høyreekstremt parti, Fedrelandslaget, og at hans lederstil kunne være autoritær. Roald Amundsen framstår som en kanskje større oppdager. Han var ikke bare først gjennom Nordvestpassasjen (1903-06) og først på Sydpolen (1911), her i et kappløp med Robert Scott. Amundsen, var, levende beskrevet av historikeren Roald Berg, også en pioner i utforskningen med fly og luftskip av de polare områdene. Mest kjent er toktet over Nordpolen i 1926 og hans heroiske død i forbindelse med redningsekspedisjonen etter Umberto Nobile i 1928. Som menneske var han mindre – smålig overfor både medarbeidere og sine nærmeste. Næss kan her bygge på biografen Tor Bomann Larsens kritisk-distanserte portrett. Otto Sverdrup er den minst kjente av de tre. I dette verket løftes han fram. ”Som praktisk psykolog gikk han på sitt stillfarende vis Nansen og Amundsen en høy gang---”, sammenfatter Næss. Ingen oppdaget heller så mye land som Sverdrup.

Matti Goksøyr fører i ”Kappløp i gamle spor” den norske tradisjonen med polarferder fram til vårt århundre. Nordmenn havnet nå midt i køen av internasjonale polfarere, med eller uten motorkraft. Kort fortalt var det den samme historien om å være først på en eller annen måte. Det som var gjort, påpeker Goksøyr treffende, ”kunne gjøres enda mer ekstremt og spesielt enn tidligere”. Det som skilte, var at konkurransemotivet hadde fortrenget vitenskapen. Det dreide seg heller ikke lenger om lange overvintringer i isødet. Gikk noe helt galt, kunne helikopter raskt tilkalles.

Det er vanskelig å unngå at særlig bindet om ekspedisjonene får et berettende preg. Den viktigste målgruppen er åpenbart den interesserte leseren, ikke ekspertene. I samtlige bind berøres imidlertid eksplisitt eller implisitt enkelte mer overordnede problemstillinger. Ved siden av artiklene om polarforskning og ishavsimperialisme i bind 2 skiller kanskje bidraget til historikeren Narve Fulsås seg tydeligst ut. Fulsås legger opp til forskningsdebatt og drøfter inngående betydningen av Fridtjof Nansens ekspedisjoner for unionspolitikken. Svaret er: fint lite. Det stod sterk strid om nytten av ekspedisjonene i Stortinget og pressen. Pengene kom på bordet, men under høylytte protester fra et stort mindretall. Uenigheten gikk på tvers av holdningen til unionen og de ellers skarpe frontlinjene mellom Venstre og Høyre. Det var andre og tyngre motiver og strukturelle forhold som ledet til unionsbruddet i 1905. En modifikasjon trekkes imidlertid fram av Fulsås og andre bidragsytere. Polarekspedisjonene utløste folkelig begeistring og styrket den nasjonale selvbevisstheten. ”Det synes aldrig have hændt større Ting, end at Nansen og Kamerater virkelig kom hjem igjen”, skrev forfatteren Knut Hamsun i *Dagbladet*. ”---Sexti Tusind Mennesker modtog dem paa Bryggen, femti Tusind fulgte dem til hotellet, ti Tusind raabte Tusind Hurra, en gammel pensioneret Oberst fra Kampen skreg sig simpelthen i hjel paa Stedet”. Pengene satt også løsere når alternativet ble antydnet - *svensk økonomisk støtte til norske polarekspedisjoner*.

”Fram”-ekspedisjonen alene kostet et helt universitetsbudsjett. Her gjaldt det en ”Æresskilling”, uttalte den innflytelsesrike geologprofessor Waldemar Chr. Brøgger i 1893.

Et annet spørsmål som flere forfattere berører, er hva som gjorde Norge til en ledende polarnasjon fra sist på 1800-tallet og fram til andre verdenskrig. Det forklares til dels med geografisk beliggenhet og historiske tradisjoner – en linje føres tilbake til middelalderens tokter og faste bosetting i enkelte polare områder. Senere, fra 1600-tallet og framover, drev nordmenn sel- og hvalfangst. Først fra Bergen, på 1800-tallet ble tyngdepunktet flyttet til Hammerfest og Tromsø, dernest til Møre og Vestfoldbyer. Noen uavbrutt polarhistorie er det imidlertid ikke snakk om for Norges del. Den myten blir avlivet i verket, blant annet i innledningskapitlet og i Thor Arlovs artikkel ”Den første ishavsbyen” (Bergen). I flere hundreår til langt ut på 1800-tallet var det andre nasjoner, særlig Nederland, England og Russland, senere også Danmark og Sverige, som førte an med utforskning, overvintring og omfattende næringsvirksomhet i de nordlige områdene.

Den nye norske polaraktivismen hadde sammenheng med at andre nasjoner reduserte sitt engasjement utover på 1800-tallet og at et økonomisk sterkere og mer selvbevisst Norge så en mulighet til å hevde seg og vinne herreløst territorium. Antakelig finner man her hovedforklaringen. I tillegg trekker flere forfattere fram særegne sjøfarts- og skipsbyggingsferdigheter. ”Fram” og ”Gjøa” var spesialbygde for å tåle skruis og andre ekstreme påkjenninger. Etter hvert økte også den økte politiske viljen til å prioritere polferder og bekoste utforskning av disse ugjestmilde hav- og landområdene. De norske polfarerne syntes også i større utstrekning enn de fleste av sine utenlandske kolleger å ha lagt vekt på grundige forberedelser og å lære overlevelsesteknikker av de innfødte – særlig inuitene. Det gjaldt blant annet fangstmetoder, kosthold, bygging av igloer, hundetrek og mestring av kajakk i åpent hav. Som liten og relativt fattig nasjon kom Norge sent med i polarforskningen, sammenfatter Næss. ”Men gjennom de fem klassiske ekspedisjonene - Grønlandsferden, driften over Polhavet [Nansen], Sverdrups Canadaekspedisjon, Nordvestpassasjen og Sydpolsferden – satte norske polarforskere dype spor etter seg”. I motsetning til de fleste av andre lands samtidige ekspedisjoner skjedde det uten at en mistet en eneste mann på grunn av sult, skjørbuk, forfrysning eller ulykker.

Et annet grunnleggende spørsmål som stilles, er hva som motiverte de norske polfarerne. Hva betydde mest – sports- og konkurransemomentet, vitenskapstrangen, næringsinteresser eller det politiske motivet – å vinne prestisje og nytt land? Noe entydig og enkelt svar gis ikke. Tyngdepunktet varierte – fra aktør til aktør og over tid.

For de første polfarerne var ønsket om å være først forent med vitenskapelige ambisjoner for ferden. Særlig Nansen drev selv omfattende forskning

med utgangspunkt i empiriske data som ble samlet inn under ekspedisjonene. Han utmerket seg som zoolog, geolog og oseanograf. Nansen bidro også til å løfte fram unge, lovende polarforskere. Nansens og andres banebrytende forskningsvirksomhet er utførlig og perpektivrikt behandlet i bind 2 – i artikler skrevet av biologen Geir Hestmark om ”Kartleggerne” og historikeren Robert Marc Friedman om ”Nansenismen”.

For mange etterfølgende ekspedisjoner gikk forskningsvirksomhet hand i hand med næringsinteresser knyttet til kulldrift, fiske og fangst. Også ønsket om landnåm kunne gjøre seg gjeldende. Slik ble forsknings-, nærings- og nasjonale interesser vevd sammen i ekspedisjonene, praktisk og ideologisk. En rekke norske vitenskapsmenn, med geologen Adolf Hoel i spissen, var seg denne sammenhengen bevisst. Sammen med fangstfolk engasjerte de seg sterkt for å sikre norsk herredømme over Svalbard og Jan Mayen og, mislykket, over Grønland.

Naturlig nok blir bergverkssamfunnene på Svalbard viet mye oppmerksomhet. Historikeren Bjørg Evjen gir en fyldig beskrivelse av dette barske og utpregete mannsamfunnet fra den første kulldriften fram til 1945. Nasjonaløkonomisk og forsyningsmessig var betydningen av gruvedriften begrenset. De politiske interessene var trolig større enn de økonomiske da Svalbard ble norsk i 1920. Også senere var myndighetene villige til å ta omkostningene for landnåmet. De private kullselskapene ble helt avhengige av statlig støtte. ”Svalbard skulle fortsatt være norsk, og kulldriften og samfunnet rundt skulle være norske markører”, poengterer Evjen effektivt.

Svalbardhistorien føres videre av Thor Arlov. De norske og sovjetiske gruvesamfunnene hadde etter andre verdenskrig lite berøring med hverandre. Norsk politikk var ikke å utfordre Sovjetunionen unødvendig. Først i 1975 kunne f. eks. den etterlengtede sivile flyplassen åpnes. Forskningsaktiviteten lå også lenge nede. Den kalde krigen satte sine tydelige spor på Svalbard. Fra 1970-tallet ble imidlertid det offentlige engasjementet gradvis utvidet på Svalbard. Staten overtok i 1976 nesten alle aksjene i Store Norske. Omfattende miljømotiverte reguleringer fulgte. De sivile kommunikasjonene ble kraftig forbedret, og forskningsvirksomheten og turismen trappet opp. Samtidig ble suvereniteten hevdet med større styrke og fikk gjennomslag overfor russerne. Arlov trekker avslutningsvis fram et nytt, men også internasjonalt omstridt politisk og økonomisk aktivum. Øygruppen ligger som en havrettslig ”grensestein” nord i Barentshavet og gir Norge kontroll over havområder på mer enn 800 000 km².

Politisk prestisje – de nasjonalistiske undertonene – spilte altså med i det norske arktiske eventyret og særlig i den tidlige fasen. Ikke alltid var ambisjonene parret med evne og realpolitiske vurderinger. Danske myndigheter og dernest domstolen i Haag satte foten resolutt ned for norske ishavsdømmer

om Grønland. Når det gjaldt Novaja Semlja, Frans Josefs land og Kvitsjøen, måtte selfangstinteressene vike i mellomkrigsårene. Å utfordre stormaktsna-
boen i øst fristet ikke det politiske flertallet, påpeker Åsa Elstad i sin interes-
sante artikkel "Gater av gull". Ikke minst artikkelen til Arne-Einar Drivenes
om "Ishavsimperialismen" kaster nytt lys over den innflytelsesrike alliansen
mellom fiske- og fangstfolk og aktivistiske vitenskapsmenn og politikere.
Motivene kunne nok sprike, men målet om et større Norge forente dem. Og
atskillig oppnådde de i Arktis fram til 1940.

Også i Antarktis ble store, folketomme områder annektert av Norge:
Bouvetøya, Peter I Øy, Dronning Maud Land. Flere nordmenn var blant pio-
nerene i utforskningen av dette kontinentet. Det gjaldt både sledeferder og
mer teknologisk krevende flyekspedisjoner. Bernt Balchen, Hjalmar Riiser-
Larsen og Viggo Widerøe gjorde en banebrytende innsats for å kartlegge med
fly ukjente sjø- og landområder på dette kontinentet. Ervervelsen av områder
ble først og fremst gjort for å fremme norsk hvalfangst i Sørishavet, først ved
etablering av landstasjoner, senere etterfulgt av pelagisk fangst. Historikerne
Åsa Elstad og Bjørn-Petter Finstad har i bind 3 gitt en utførlig skildring av
hvalfangsten, en av landets mest ekspansive næringer i de første 50-60 årene
av 1900-tallet, til grådigheten ødela ressursgrunnlaget. En kritisk tråd i verket
er at norske fiskere og fangstfolk i de polare områdene har vært høyst delaktige
i å overbeskatte den ene bestanden etter den andre. Særlig sterkt omstridt har
vært de siste tiårenes fangst på vågehval og sel. Motstanderne har pekt på rov-
fangst og avlivingsmetoder. Som følge av økende kritikk, overbeskatning og
reguleringer har en viktig kystnæring i Troms og Sunnmøre blitt redusert til en
symbolnæring som trenger offentlig støtte, spissformulerer Elstad og Finstad.

Andre og mer fascinerende sider ved den norske fangstvirksomheten trek-
kes også inn. Det gjelder den teknologiske utviklingen og arbeidsmiljøet.
Glemte er heller ikke fangstmiljøets hjemmевærende kvinner og barn – deres
engstelse, prøvelser og savn, men også deres velstand. Store rederformuer ble
skapt i Vestfold og enkelte andre kystområder, men også skyttere og matroser
kunne tjene godt. De industrielle ringvirkningene – etableringen av fabrikker,
verft og verksteder – var betydelige, før ressursene var uttømt.

I de siste tiårene har Norge også blitt en arktisk fiskeristormakt. Det skyl-
des så vel havrettsutviklingen som ressursmessige og teknologiske forhold.
Havfiske etter torsk, reker og andre forekomster foregår ved Grønland, Jan
Mayen, Bjørnøya og i det nordlige Barentshavet. Dette fisket skaper nå større
eksportverdier enn kystfisket. Faren er også her at ressursene kan overbeskat-
tes.

Når det gjelder forskningsvirksomheten i etterkrigsperioden, ble Arktis
prioritert. Det hadde sammenheng med geografisk fjernhet, at hvalfangst-
eventyret i Antarktis ebbet ut på 1950- og 60-tallet og at en småstat ble nødt

til å prioritere knappe forskningsmidler. Ambisjonene om å gjøre mer også i Antarktis levde imidlertid videre. Robert Marc Friedman påpeker i sin artikkel "Å spise kirsebær med de store" at det var politikerne, særlig utenriksledelsen, som var pådrivere for flere vitenskapelige ekspedisjoner. Motivet var å befeste norske territorielle posisjoner og Norges rolle som en av de ledende polarnasjonene. Villigheten til å stille midler til rådighet stod imidlertid ikke i stil med målformuleringene. De fleste aktørene i det polare forskningsmiljøet var av den grunn skeptiske. De sparsomme bevilgningene tilsa konsentrasjon om de nordlige områdene, særlig Svalbard. Der lå forutsetningene best til rette.

Også i Arktis ble det vanskelig å realisere det uttalte målet om å være en ledende polarnasjon. Selv om forskningsaktiviteten, særlig på Svalbard, ble trappet opp etter 1970, satset andre land fortsatt mye mer. Også på dette feltet kunne resultatet bli at når Norge spiste kirsebær med de store – USA og Sovjetunionen – ble en sittende igjen med de fleste steinene. Det vil si at en i en del tilfeller var mer vert og tilrettelegger for andre lands forskning enn en ledende forskningsaktør. Stormaktene hadde både tunge militærstrategiske motiver for sin forskningsmessige satsning og rikelig med midler og personell å sette inn.

De tre bindene har et bredt tematisk og kronologisk spenn. De fleste som er opptatt av polarhistorie, vil finne emner som interesserer. Denne leseren sitter igjen med relativt få innvendinger eller spørsmål til redaksjonelle valg og tilskjæringer. En konstaterer at det finnes relativt lite stoff om militærstrategiske forhold og stormaktspolitikk i Arktis og Antarktis. Slikt stoff er først og fremst innvevd som kontekst i de i og for seg utmerkete artiklene til Thor B. Arlov og Alf Håkon Hoel om "Kulldrif i kald krig" og i Robert Marc Friedmans bredt anlagte artikkel om forskningsaktivitet og suverenitetshevdelse i Antarktis. Det blir i snaueste laget. Likeledes finner man bemerkelsesverdig lite om norsk-sovjetisk sameksistens og konflikt på Svalbard, herunder overvåkings- og etterretningsvirksomhet. De norsk-danske kontroversene etter 1945 om forlengelse av Øst-Grønlandsavtalen av 1924 er knapt streift. Også de komparative anslagene i flere artikler kunne med fordel ha vært mer utviklet uten at sidetallet hadde steget betraktelig. Framfor alt kunne trolig et par sammenfattende artikler ha bidratt til å gjøre et ellers velkomponert, velskrevet og interessant verk mer analytisk og helstøpt.

Knut Einar Eriksen

Einar Arne Drivenes og Harald Jølle, (redaktører). *Norsk Polarhistorie, 1-3*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 2004.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

HANNES HAFSTEIN – MINISTER I NÄRBILD

En av Islands mest kända politiska ledare i början av 1900-talet var Hannes Hafstein (1861 – 1922). Hannes var den förste som innehade posten som särskild Islandsminister i den danska regeringen och han var också representant i det begränsade självstyre som inrättades vid samma tid, 1904. Hannes ägnade sig mycket åt samarbetsfrågor mellan Island och Danmark under en tid då ländernas politiska förbindelse stod i fokus. Hans insats har betraktats som ett stort steg i islänningarnas kamp för självständighet, först med det begränsade självstyret 1904, så med självständigheten 1918 och till sist som suverän republik 1944. Hannes var också en av landets främsta poeter och många av hans dikter citeras än idag. Under hela 1900-talet har hans politiska bedrifter, ledarskapsförmåga och poetiska begåvning framhållits både i läroböcker och vid politiskt avgörande händelser. Det gångna seklet har sett åtskilliga framställningar av varierande längd om Hannes, där intresset riktats mot hans gärningar som politiker och ledare, men mindre mot den store mannen som person.

I november förra året utkom en ny skildring av Hannes Hafsteins liv och leverne, en monografi skriven av historikern *Guðjón Friðriksson*. Guðjón har specialiserat sig på biografier över isländska politiker och andra ledande personer från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet.

Det är inte särskilt kontroversiellt att hävda att Hannes liv och bedrifter har omgivits av en helgongloria i historiska texter skrivna på 1900-talet, men så är ju Hannes också en av de viktigaste symbolerna för den isländska republiken – han står till exempel staty framför regeringsbyggnaden i centrum av Reykjavík. I sin bok försöker Guðjón få syn på individen bakom nationalsymbolen och berätta Hannes historia på ett personligare sätt än hittills gjorts. Guðjón har sagt att målsättningen med hans böcker är att ”öppna för en ny syn på män som höjts till skyarna under en tid då nationalismen var som starkast”, och syftar då på tidigare biografier över män som Jón Sigurðsson och Hannes Hafstein som kom ut i mitten av 1900-talet, romantiserande skildringar, starkt färgade av nationalism.

Guðjóns bok bär titeln *Ég elska þig stormur* (Jag älskar dig storm), vilket är första raden i en av Hannes mest kända dikter. Boken är produkten av två års arbete som har resulterat i ett verk på 726 sidor. Det handlar alltså om ett stort arbete om ett stort ämne, och det har fått ett gott mottagande av läsarna. Boken fick också goda recensioner i media och nominerades till isländska litteraturpriset.

Redan från början möts läsaren av Guðjóns sympatiska framställningssätt. Texten är skriven i presens vilket medför att händelserna framstår som levande, och boken inleds med en vardagsskildring från landets norra delar av förberedelserna inför Hannes föräldrars bröllop, där vardagslivets små detaljer ägnas uppmärksamhet; finporslinet plockas fram, dukar tvättas och huset fejas. På detta vis kommer läsarna nära historien; det är ju inte så svårt för en nutida läsare att relatera till sådana festförberedelser även om det skiljer 150 år i tid.

Guðjón ägnar en hel del kraft åt att skildra den omgivning Hannes växte upp i och därför har hans föräldrar, Pétur Havstein och Kristjana Gunnarsdóttir, huvudrollerna i bokens första del. Pétur var en framstående ämbetsman och var särskilt känd för sina framgångar i kampen mot fårskabb som utgjorde ett stort problem på landsbygden på slutet av 1800-talet. Guðjóns viktigaste källa för dessa avsnitt

är dagböcker som Péturs skrivare förde. Skrivaren hette Sveinn Þórarinnsson (far till författaren Jón Sveinsson, mera känd som Nonni). Av dagböckerna framgår det att Péturs och Kristjanas familjeliv var mycket besvärligt. Pétur var labil till psyket och dessutom alkoholiserad och fick flera sammanbrott både i yrkeslivet och privat, och var ofta mycket svår att ha att göra med. Detta tog naturligtvis hårt på Hannes mor Kristjana, och den komplicerade familjesituationen har tveklöst också påverkat Hannes. Guðjón redogör väl för dessa förhållanden med bibehållen integritet, vilket krävs då första delen av boken innehåller så mycket död och sorg. Till exempel dog i detta hem fem barn av barnsjukdomar under några veckor hösten 1860 (tjänstefolkets barn inberäknade). Döden var ständigt närvarande på Island under denna tid, vilket läsarna av denna bok får mycket klart för sig.

När Hannes var tolv år (1874), började han vid Lärda skolan i Reykjavík som på den tiden var en liten by med endast 2 000 invånare. Till denna skola kom i huvudsak ämbetsmannasöner från alla håll i landet och de flesta av dem fortsatte sedan sina studier (mestadels i Köpenhamn) och blev präster, häradshövdingar eller andra ämbetsmän. Åldersfördelningen bland skolans elever var bred, från 13 till 20 år, och där uppstod en fin pojkgemenskap. Tillgången på källmaterial från livet vid skolan är ganska god, och Guðjón kan därför ge en rätt fyllig bild av Hannes skoltid. Skolbyggnaden som restes 1844-46 står fortfarande kvar i centrala Reykjavík och inhyser numera gymnasiet Menntaskólinn í Reykjavík. Många pojkar knöt här vänskapsband, men även ovänskap uppstod, och den kunde bestå länge, så att skoltiden blev en sorts försmak av politiska strider mellan olika individer senare i livet. Under skoltiden gjorde sig Hannes bemärkt som poet och ledare, och många såg i honom ett politiskt ledarskapsämne redan då.

Efter studierna i Reykjavík reste Hannes till Köpenhamn för att läsa vid universitetet där. Det var många islänningar som studerade i Köpenhamn på 1800-talet och deras historia är mycket intressant, och platserna för deras förehavanden har blivit turistattraktioner för nutida landsmän. I Köpenhamn lärde många ynglingar känna storstadslivet på allvar, även om man lade stor vikt vid att de skulle sköta sina studier och inte låta sig förföras av stadens nöjesliv – Köpenhamn kallades ibland för "Öresunds Babylon"! Under sin studietid påverkades Hannes av litteraturhistorikern och samhällskritikern Georg Brandes som undervisade vid Köpenhamns universitet. Guðjón belyser Hannes tankegångar genom att granska de brev han skrev till sin mor. Hon var inte alltid enig med honom i religiösa frågor, men de två hade ändå ett mycket tillitsfullt förhållande. Guðjón citerar ofta ur dessa brev i sin bok. Han hade redan börjat arbeta med den när Hannes barnbarn kontaktade honom och gav honom tillgång till breven, som inte tidigare varit kända. De utgör ett viktigt tillägg till annat källmaterial om Hannes och genom dem uppenbaras nya sidor av hans person. Det framgår bland annat av dem att Hannes är orolig för att inte vara stark och duktig nog för att hantera alla dödsfall bland nära och kära.

Under åren i Köpenhamn avsatte Hannes även tid till sitt diktande, och gav tillsammans med några andra ut tidskriften *Verðandi* (1882) som anses utgöra startskottet för realismen i isländsk litteratur (han gav sedan ut en berömd diktsamling). Hannes deltog aktivt i studentpolitiken och kom hem till Island 1886 redo att engagera sig i lokalpolitiken.

Kort efter hemvändandet gifte sig Hannes med Ragnheiður Melsted, en ung flicka av fin familj, och deras äktenskap skulle bli mycket lyckligt. Hannes blir häradshövding i Ísafjörður (vid Västfjordarna) och börjar där sin politiska kamp med full kraft. En av hans första kampanjer försätter honom i fara rent bokstavligen när han

tillsammans med flera andra män försöker hejda en brittisk trålare som fiskar på olagliga vatten i oktober 1899 – Hannes var nära att drunkna. Han överlevde, men några av kamraterna fick släppa livet till. Detta avsnitt i boken är anmärkningsvärt i så måtto att Guðjón skildrar händelserna enbart genom att citera människor som stod Hannes nära, i stället för att skriva ihop någon dramatisk hjältehistoria. Det är tydligt att Guðjóns avsikt är att förmedla en relativt jordnära bild av Hannes. Guðjón försöker heller inte dölja något, han berättar om hans alkoholproblem och tar upp några politiska beslut som visade sig inte vara så lyckade.

Guðjón belyser alltså såväl Hannes företräden som hans brister, och ger också röst åt de politiska motståndarnas synvinkel. Men Guðjón visar samtidigt stor respekt för Hannes – den bild som framträder är av en skicklig politiker med stark personlig utstrålning.

Hannes politiska karriär på nationell nivå började i uppförsbacke och hans försök att bli vald till Alltinget misslyckades två gånger. Han råkar också ut för ett stort bakslag i privatlivet när hans nioårige son dör i en sjukdom 1900. Detta år väljs dock Hannes in i parlamentet, men tvingas lämna det igen 1902. Han är alltså inte lika framgångsrik i denna bok som han framstår i den officiella historieskrivningen. Hannes återvänder till Alltinget 1903 och utses till Islandsminister i februari 1904.

Allteftersom Hannes politiska karriär utvecklas, får också politiken en större roll i boken, av förklarliga skäl. Emellertid låter inte Guðjón den politiska utvecklingen ta över helt i boken, utan det är den personliga sidan av Hannes som hela tiden poängteras för läsaren. Samtidigt är förstas den politiska historien mycket intressant. Guðjón kastar nytt ljus över Islands och Danmarks mellanhavanden under den här tiden. Han lyfter fram en del danska källor som måste betraktas som mycket värdefulla, nämligen debatter i danska tidningar och danska regeringens mötesprotokoll. Här får läsaren nya perspektiv på dansk politik från denna tid genom en god insyn i de inbördes strider som pågick.

Hannes tid vid makten präglas av ett stort mått driftighet, han var en framstegens förespråkare. Emellertid förlorade han sin ministerpost 1908 då han förlorat en strid om ett utkast till en förbundsagstiftning mellan Island och Danmark, men återkommer som minister 1912. Då drabbas han av ytterligare en privat tragedi: hans hustru dör endast 42 år gammal. Guðjón använder sig här av Hannes diktning för att visa på hans känslor i samband med denna och andra motgångar. Det ger läsarna möjlighet att få en närmare inblick i hans livsåskådning och fördjupad förståelse för dessa dikter. Hannes hämtar sig aldrig efter hustruns bortgång och avgår som minister efter förlust i valet 1914. Samma år får han hjärnblödning, vilket sker igen 1917. De sista åren är Hannes mer eller mindre ständigt sjuk och han dör 1922 vid 61 års ålder.

Guðjóns bok är i viss utsträckning en ”klassisk” biografi, där huvudpersonens liv skildras ganska ingående med hjälp av alla tillgängliga källor från födelse till död. Guðjón lyckas bra med detta – hans kunskaper om denna tid, både vad gäller landets historia, framträdande personligheter och källmaterial, är omfattande. Han framhäver inte sig själv i berättelsen och tränger sig inte på med funderingar kring eller analyser av ämnet, och väljer därför att låta läsaren själv dra sina slutsatser. En sådan metod har både för- och nackdelar; berättelsen flyter på utan störningar, men läsaren får heller inte tillgång till vetenskapliga diskussioner eller analyser kring stoffet, annat än i blygsam omfattning.

Sammanfattningsvis har ändå Guðjóns målsättning – att respektfullt ge historien om Hannes nya perspektiv med nytt källmaterial – lyckats mycket väl. Boken tillhandahåller en god inblick i isländska samhällsfrågor kring sekelskiftet 1900 och ger

också läsaren en personligare bild av Hannes än vad som tidigare funnits, vilket just var författarens syfte.

Bragi Þorgrímur Ólafsson

Guðjón Friðriksson: *Ég elska þig stormur. Ævisaga Hannesar Hafstein*. Mál og menning, Reykjavík 2005.

Översättning från isländska: Ylva Hellerud

*CHRISTIAN GÜNTHER – DIPLOMAT, SPELARE
OCH UTRIKESMINISTER*

Den svenska utrikespolitiken under andra världskriget fortsätter av naturliga skäl att fascinera. Hur kunde Sverige undgå att dras in i kriget? Gjorde man under dess första år onödigt många eftergifter för tyskarna och på samma sätt, efter vändpunkten 1942/1943, för de allierade? De många frågorna har redan behandlats framför allt i Wilhelm Carlgrens standardverk, "Sveriges utrikespolitik 1939-1945" (1973) och i Alf W Johanssons "Per Albin och kriget" (1984) samt i en mängd andra böcker med olika infallsvinklar på problemen.

En nyckelperson i den tidens persongalleri, som på många sätt förblivit märkligt anonym, är samlingsregeringens utrikesminister Christian Günther. Han spelar givetvis en stor roll i de ovan nämnda volymerna liksom t.ex. i de dagboksanteckningar som några i sammanhanget inblandade gett ut. Filmproducenten och författaren Kenne Fant skrev för många år sedan en roman om Günther. Krister Wahlbäck har publicerat en viktig uppsats om honom i samlingen "Svenska diplomatprofiler under 1900-talet" som kom ut 2001. I dagarna har den historieintresserade journalisten *Henrik Arnstad* publicerat *Spelaren Christian Günther* en volym på 500 sidor, på en gång en biografi och ett stycke historia; undertiteln är ganska anspråksfull, *Sverige under andra världskriget*.

Det är en förbryllande bok som Arnstad, efter ett decenniums arbete, släppt ifrån sig. Å ena sidan en lättläst populärhistorisk framställning om andra världskrigets utrikespolitik, som kanske kan fylla ett tomrum för dem som tycker att Carlgrens eller Johanssons böcker främst är till för specialintresserade. I den mån boken kan öka det allmänna historieintresset är detta givetvis av godo. Samtidigt föranleder Arnstads bok så många invändningar av både formell och innehållslig art att kritiken tillsammans taget blir ganska allvarlig.

En bok i presens

Först språket. Författaren har skrivit boken i presens, vilket väl skall uppfattas som ett sätt att göra läsaren mera delaktig i vad som skett. Det kan man finna sig i, trots att vi har att göra med historia. Men vad som inte är lika lätt att acceptera är att han då och då begår, möjligen medvetna, stilbrott som är ganska irriterande. Här följer några exempel. UD-mannen Sven Grafström antas under brinnande världskrig tycka det vara "kul" att åka på tjänsteresa till Berlin. Den till synes rätt asketiske Christian Günther äter en "braklunch" på någon krog i Stockholm. Kretsen kring den finske presidenten Risto Ryti kallas "Ryti och hans kumpaner" som de vore något slags Jönssonliga. Att den fransktalande sovjetiska ambassadören i Stockholm, Mme Alexandra Kollontaj, genomgående kallas madam K, som om hon vore en figur, t.ex. Kolingens moder, i en Albert Engström-teckning, kan endera bero på okunskap eller vara avsiktligt. Men det står likafullt. Den finske politikern Paasikivi, som aldrig annorstädes omnämns annat än som J.K. Paasikivi, kallas genomgående Juho. Det hette han förvisso (fastän han

var döpt till Johan), men bruket av förnamnet får en att undra över hur mycket t.ex., Arnstad verkligen har läst om Finland som ju spelar en så stor roll i boken.

Detta kan man nämligen inte utan vidare veta eftersom boken saknar både fotnoter och litteraturförteckning. Som ofta numera hänvisas läsaren till internet. Där finns också en litteraturförteckning samt författarens ”arbetsmaterial”. Men det är givetvis inte bra att det i en bok som för fram en hel del ganska uppseendeväckande påståenden, man inte utan viss möda kan kontrollera om författaren tagit del av den gängse litteraturen. Som det nu är får man nöja sig med de namn på källor – aldrig sidor – som författaren uttryckligen omnämner.

Baserad på Sven Grafströms dagböcker

”Spelaren Christian Günther” synes av texten att döma basera sig främst på chefens för UD:s pressbyrå, Sven Grafströms dagböcker som publicerades för drygt femton år sedan. Grafström var en klart och sympatiskt antinazistisk tjänsteman som såg världen och sin chef genom sina speciella glasögon. En annan viktig källa är Gunnar Hägglöfs memoarer, som i sin tur baserar sig på hans dagböcker. Problemet är bara att Hägglöf, som var chef för UD:s handelsavdelning 1939-1944, liksom hans chef, den likaledes västorienterade kabinetssekreteraren (1938-1945) Erik Boheman, av Arnstad karaktäriseras som lidande av mytomani (s. 44), onekligen en ganska fatal anklagelse. En annan källa är justitieministern (1936-1943) K.G. Westmans dagböcker och ytterligare en, kanske förvånande nog, Nationalencyklopedin. Några gånger omnämns folkhushållningsministern (1941-1947) Axel Gjöres' dagböcker (sådana han använt dem i sina memoarer). Men någon direkt källforskning har Arnstad uppenbarligen inte ägnat sig åt.

Onödiga faktafel

Boken innehåller vidare en hel del faktafel som hade kunnat undvikas om framställningen granskats av någon sakkunnig person. Några exempel: statsminister i bondeförbundsregeringen sommaren 1936 var inte K.G. Westman (han var utrikesminister) utan givetvis partiledaren Axel Pehrsson i Bramstorp (s. 32). Den finska dagstidningen Helsingin Sanomat var inte den socialdemokratiska partiledaren Väinö Tanners organ utan närmast det liberala framstegspartiets; ägaren Eljas Erkko, tidigare utrikesminister och sändebud i Stockholm, tillhörde den s. k. fredssopositionen (s. 152). Först uppges att dagarna efter det den s.k. permittenttrafiken till Norge upphört i augusti 1943 lämnade Rumänien och Bulgarien kriget (s. 372). Men Rumänien lämnade inte kriget förrän i september 1944 vilket Arnstad sedan på ett annat ställe helt korrekt noterar (s. 430). Bulgarien anslöt sig förvisso till antikominternpakten 1941 och profiterade på detta genom att ockupera territorier i såväl Grekland som Jugoslavien. Men något krig mot Sovjetunionen förde man faktiskt inte. (Det är f.ö. inte omöjligt att det var en liknande roll en del tyskar tänkte sig för Sverige när man våren 1941 försökte få med oss i samma allians). Judarna i Ungern uppges på ett ställe till nära en miljon (s. 393), men på ett annat till 900.000 (s. 414). En mera korrekt siffra var troligen, enligt den av Arnstad ofta återopade Nationalencyklopedien, 600.000. Arnstad påstår i en fotnot (s. 407) att de allierade inför invasionen i Normandie beslagtog diplomaternas krypteringsmaskiner, vilket faller på sin egen orimlighet. Vad som hände var att brittena förbjöd ambassaderna i London att använda dem.

Arnstads huvudteser

Efter dessa tyvärr inte triviala anmärkningar kommer man så till Arnstads huvudteser. Dessa är, läser jag boken, i huvudsak tre.

Den första är att Günther under de första krigsåren, tillsammans med högerledaren Gösta Bagge, var regeringens mest tyskvänliga person. Utrikesministern anklagas t.o.m. i ett svärbegripligt resonemang för att ha spionerat för tyskarna.

Detta innebar inte, säger Arnstad, att han skulle ha någon sympati för nazismen. Men det betydde att han föredrog en tysk hegemoni över Europa framför en sovjetisk eller kanske, för den delen, västallierad. Günther menade således att Sverige måste anpassa sig till den nya europeiska ordningen. Günther skulle t.o.m. ha gått så långt i sina åtaganden visavis tyska diplomater – främst den i Stockholm ofta uppdykande Karl Schnurre – att han t.o.m. talat om möjliga militärfördrag mellan de båda länderna. Härmed menades inte en militär allians, men avtal som skulle sanktionera möjligheter för Tyskland att transitera trupp m.m. genom Sverige till den östfront man våren 1941 väntade snart skulle öppnas.

Häri genom påstår författaren att Günther nästan framprovocerat det tyska önskemålet midsommaren 1941 att få transportera den s.k. Engelbrecht-divisionen, från Norge till Finland över svenskt territorium. Detta önskemål, som utlöste en allvarlig inrikespolitisk kris i landet, ville Günther med stöd av Gustaf V tillmötesgå. Så blev det ju också.

Jag ställer mig frågande till påståendena om Günthers tyskvänlighet, liksom de svepande anklagelserna om antisemitism inom UD. Mera sannolik är ändå Carlgrens tolkning att Günther 1940-1941 såg en förstående attityd till Berlin som den enda rimliga möjligheten att undgå att dras in i kriget. Men Günther borde ha observerat de många indikationer som fanns på att Sverige inte hade någon del i planeringen för operation Barbarossa dvs. det tyska anfallet på Sovjetunionen sommaren 1941 och därför, utan allvarliga konsekvenser, kunde ha avslagit det tyska önskemålet. Det är säkert med facit i hand riktigt, men regeringen gjorde då en annan bedömning som måste ses mot bakgrund av krigsmullret och dessutom finska påtryckningar.

Arnstads andra huvudtes har att göra med att Günthers roll i den ändrade politiken mot judarna som började redan 1942 och leddes av UD:s rättschef Gösta Engzell. Günther borde ha fått mera av äran för detta, menar Arnstad. Inte minst gällde det de s.k. Vita bussarnas expedition vårvintern 1945. Här är det lättare att hålla med honom. Författaren frågar sig om inte Günthers olika ingripanden till förmån för judar i Norge och annorstädes berodde på att han hade dåligt samvete för sin hållning till Tyskland de första krigsåren. Mera troligt är ändå att kunskapen om de fruktansvärda jedeförföljelserna ganska sent trängde igenom samt att den militära situationen tillät en mera militant hållning mot Tyskland.

En tredje tes, som författaren driver med särskild energi, rör Finlands fortsättningskrig 1941-1944. Där han är oförblommerat kritisk och menar att Finland efter vinterkriget borde ha fört en neutralitetspolitik som Sverige och inte ända till 1944 uppvisa vad Arnstad kallar "hängivenheten" till Nazityskland (s. 423). Om deltagandet i kriget på Tysklands sida, inte som allierad, men medkrigförande som det heter i folkrätten, har i Finland förts en omfattande debatt. Denna har emellertid inte lämnat några som helst spår i hans litteraturförteckning, vilket inte hindrat Arnstad från att också i en artikel i Dagens Nyheter gå än längre i sin kritik mot dåvarande presidenten Ryti "och hans kumpaner".

Det är att göra det lätt för sig. Finlands situation var sommaren 1940 svår efter vinterkrigets slut. När ett formellt unionsfördrag med Sverige inte kunde realiserats, letade man efter annat ryggstöd. Tyskland var då alternativet. Detta kan naturligtvis diskuteras, men Arnstad visar ingen som helst förståelse för Finlands läge.

De ledande finska politikerna kan nog kritiseras för att det tog så lång tid att,

med förmedling av inte minst Günther, lämna kriget. Men dels hoppades de att den faktiska militära situationen i öster, som ända fram till sommaren 1944 tedde sig fördelaktig, skulle medge en bättre fred än 1940, dels fruktade man tyska represalier. När Ungern i mars 1944 sökte lösgöra sig från kriget, ockuperade tyskarna helt enkelt landet, liksom man gjort med Italien sommaren 1943. Till sist kunde dock Finland i september 1944, i hägnet av Mannerheims auktoritet, ingå vapenstillestånd med Sovjetunionen.

När Per Albin Hansson, efter samlingsregeringens avgång, sommaren 1945 bildade en ny socialdemokratisk ministär, ville han gärna behålla den formellt opolitiska Günther. Så blev det inte. Han fick tillbringa sina sista yrkesår som sändebud i Rom, sedan Danmark, intressant nog, avvisat en förfrågan om att sända honom till Köpenhamn. Efter pensioneringen blev Günther ordförande i billighetsvaruhuset EPA:s styrelse och tillbringade som alltid mycken tid vid bridgebordet och på travbanan Solvalla. Hans barnbarn uppfattar, enligt Arnstad, hans liv som förfelat. Han borde ha förblivit författare som han ursprungligen var, och inte fungera som en, kanske numera dock mest bortglömd, syndabock för svensk krigstida politik.

Henrik Arnstads bok har alltför många, delvis besvärande, brister för att ge en balanserad bild av Christian Günther. Denne var uppenbarligen förtjust i spel, men knappast inom utrikespolitiken. Där är han nog förtjänt av ett bättre betyg än Arnstad vill ge honom.

Mats Bergquist

Henrik Arnstad. *Spelaren Christian Günther. Sverige under andra världskriget*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 2006.

VAKKER INTRODUKSJON TIL JON FOSSES DRAMATIKK

Leif Zerns bok om Jon Fosses dramatikk er virkelig god. Den er nydelig skrevet, velinformert og kunnskapsrik og med en sterk følelse for det spesielle ved Fosses dramatikk. Zern sier om Fosse at hans drama utstråler en særegen stillhet, for ikke å si ømhet.

Leif Zern er teaterkritiker i *Dagens Nyheter*. Han plasserer Fosse i forhold til ulike teatertradisjoner fra Beckett og Pinter til Strindberg og Ibsen, samtidig som han peker på hvor alene Fosse står i europeisk drama. Zern sier om seg selv at han ikke er noen forsker, men han har sannsynligvis rett i hvor mye som forblir usagt om Fosses drama når man plasserer ham innen en teatertradisjon, uansett hvilken man velger. "Kanske måtte man ibland ta ledigt frå teatern for att forstå honom" (2006:13) sier Zern. Jeg tar det til inntekt for det syn at litteraturvitenskapen har noe viktig å bidra med når det gjelder forskningen rundt Fosses drama. Faktisk er Fosse en utpreget litterær dramatiker på tross av sin ordknapphet. Zern peker med god grunn på det klisjéaktige ved de karakteristikkene av Fosses verk som fokuserer på fraværet av kommunikasjon i hans dramatiske arbeider. Fosse har ingenting å skjule, sier han. Det ligger ingenting bak og under språket. Livet i et Fosse-drama forklares ikke i psykologiske termer. Pausene er ikke viktigere enn språket. Og språket er ikke bærer av et budskap eller en eksplisitt mening. Hans advarsel mot å sette opp Fosse som om det fantes en underliggende psykologisk eller sosial historie i stykkene, er helt på sin plass: "Om Fosse vänder ut och in på psykologins repertoar av diagnoser och signalement, skyndar sig regissörerna att vända den en gång till, fast nu tillbaka till det de tror sig sakna" (Zern 2006: 112). Dette er en fare som oppsettingen av stykkene utsetter seg for.

Hvorfor sa jeg at Fosses dramaer er utpreget litterære? Jo, fordi litteraturvitenskapen arbeider mye med hva skjønnlitterært språk kan si som ikke er uttrykk for en eksplisitt mening. Det de ordknappe dramaene sier som ikke er budskapsorientert og heller ikke er uttrykt i dramatisk handling eller i personenes psykologi, er det litteraturvitenskapen best kan undersøke. Zern er inne på hvor vanskelig det er å forholde seg til drama som i så liten grad har handling. Kanskje er dette vanskelig for teatret, men litteraturvitenskapen er vant til å forholde seg til slike tekster. Fosses tekster har poetiske trekk. Språket er handlende; det uttrykker følelser og tilstander. Zern sier at dramatekstene fokuserer på eksistensielle, filosofiske og religiøse tema. Ja, det gjør de, men uten å bli idédramatikk. Til det er tekstene for konkrete og for bundet til et *her*. Stedet kan riktignok ofte være sterkt symboladett som når handlingen i *Draum om hausten* foregår på en kirkegård. Eller stedet kan være helt konturløst og abstrakt som i *Skuggar* som er Fosses foreløpig siste stykke. Likevel er teksten bundet til noen konkrete skikkelser, selv om ikke disse er utbygget som realistiske karakterer, og til forholdet mellom dem og tilstanden de er i på et spesielt tidspunkt. Tidspunktet er riktignok aldri et enkelt nå, men nåtiden er hele tiden både fortid og fremtid. Den er både kausalt forbundet til noe forutgående og alltid i ferd med å bli noe annet. Det er betegnende for Fosse og svært treffende sagt når Zern karakteriserer Fosse som en Augustinianer. Augustin var filosofen som var både retoriker og troende, både tidsfilosof og tegnteoretiker. For Augustin var det et problem at verbalspråket, med sin tegnkarakter, ikke kunne gjengi noe identisk bilde av det guddommelige. Hva skal en dramatisk tekst, som fremstiller livet som eksistens og tro, da gjøre? Jo, den kan bruke språket til å si til teatret at teatret må bruke sine ikke-verbale teatrale virkemidler til å uttrykke identiteten med det guddommelige som verbalspråket ikke kan uttrykke. Zern er inne på dette når han sier at for Fosses drama er det et feilgrep å hoppe over de scenearvisningene som finnes i verbalteksten: ”Fosses entréer och sortier är mer än scenearvisningar, de är noterna i hans musik, tempobeteckningarna, frasernas rytm, osv.” Det oppsettingen av Fosse på scenen må gjøre, er å oppfylle verbaltekstens implisitte scenearvisninger. Men for å forstå disse må teatret kanskje ta litteraturforskerne til nåde igjen? Etter at teatret så eklatant tok farvel med verbaltekstens dominans i oppfatningen av hva en forestilling skulle være, er det med Fosse kanskje på tide at forståelsen av tekst som litteraturvitenskapen representerer, igjen kommer til anvendelse? Det litteraturforskerne kan gjøre er å vise til betydningen av de teatrale virkemidlene med belegg i teksten. Kanskje ville virkemidlene da bli andre enn de som etter hvert har befestet seg i Norge i måten å sette opp og å spille Fosse på?

Zern sier at vi i Fosses dramatiske forfatterskap finner en klar vending mot det han kaller en tro uten teologi. Her treffer Zern spikeren på hodet. Han snakker om Fosses katolske fenomenologi. Men fordi han ikke er forsker, men skriver ut fra egne inntrykk – som riktignok baserer seg på stor kompetanse – nøyer han seg med å nevne dette. Her trenger vi grundige analyser av hva både tro og fenomenologi er i Fosses drama. Temaene spiller en hovedrolle i boken *Tendensar i moderne norsk dramatik* som Jorunn Hareide og undertegnede redigerte i 2004. Det å se på Fosse som fenomenolog er nemlig slett ikke enkelt. For som Zern selv sier, hos Fosse finner vi et uavbrutt vekselspill mellom nærvær og fravær, og fenomenologien settes hele tiden i kontrast til en sentraleuropeisk fraværstenkning. Det gjør det også vanskelig å behandle et tema som tro. Når Zern snakker om at det finnes en språkløs dimensjon av mirakel og nåde i Fosse senere drama, er jeg fullstendig enig i dette. Den store vanskeligheten består imidlertid i å finne et vitenskapelig språk for dette.

Når Zern har kunnet si så mye fullstendig treffende om Fosses dramatik, som han

har gjort uten å være forsker, mener jeg at det henger sammen med et annet typisk trekk ved Fosses drama: De er i ekstrem grad rettet mot det å ha en virkning på et publikum. Zern er en meget kompetent mottager. Men jeg tror at dramaene egentlig er beregnet på et publikum uten en slik kompetanse. De er ekstremt orientert mot et publikum som ikke har spesialkompetanse. Vi kunne si at dramatekstene var didaktiske, men uten å ha et budskap. Kanskje er det på dette nivået vi først og fremst kan snakke om en dramatisk handling hos Fosse? Men for at denne intensjonen i tekstene skal bli realisert, må stykkene settes opp på en måte som gjør dette mulig.

Vi bør ikke bedømme Fosse som dramatiker ut fra oppsettingene av hans drama som vi har sett her i landet. Fosses drama er begynt å kjede oss. Vi går på Fosseforestillinger, men kommer skuffet ut. Dette skjer samtidig med at hans drama vekker stor begeistring i utlandet. Skal vi i Norge bli de eneste som ikke skjønner Fosse og ikke kan spille ham?

Zerns bok gjør det helt tydelig at vi ved å unnlate å gjøre en forskningsmessig innsats når det gjelder Fosses dramatik, gir slipp på den "perlen" som ligger rett foran nesen vår, og det ville være pinlig – og kanskje typisk norsk.

Drude von der Fehr

Leif Zern. *Det lysande mørkret. Jon Fosses dramatik*. Norstedts, Stockholm 2006.

MONUMENT ÖVER STÖRTAT HELGON

Ett storverk på alla sätt – inte bara i fråga om volym, nära sjuhundra sidor, utan främst genom att vara faktarikt, präglad av erfarenhet, grundlighet, nyfikenhet och inlevelse – är *Per I Gedins* biografi över Werner von Heidenstam. Det har den akademiska avhandlingens noggranna pregnans men är befriat från det som med nödvändighet präglar de flesta avhandlingar, nämligen den att inte vara skriven för den som läser texten uteslutande av intresse för det den berättar, utan för dem som ska sätta betyg på den.

För egen del ska jag inte dölja att jag länge betraktat Heidenstam som död i alla avseenden, en närmast tragisk relik från en gången tid. Hans kvinnosyn är inte längre reaktionär utan närmast komisk, hans ålderdom med dess draging åt nazism syns snarare tragisk än upprörande. Det är de negativa föreställningarna som dominerar våra tankar om Heidenstam i den mån han över huvud taget ägnas någon tanke. Och så kommer denne Gedin och ställer det mesta på huvudet. Han skildrar en osäker människa som tack vare goda yttre omständigheter har råd att vara osäker på ett extravagant sätt, något som andra sällan kan. Han kommer därför att bära med sig sin osäkerhet livet ut – hans samtidiga kontaktsökande mot andra som Strindberg och rädslan för närhet är ett exempel på detta, och hans stolthet har så bräcklig grund att han isolerar sig snarare än isoleras. Detta lyckas Gedin skildra med förståelse och tillgivenhet. Och just detta hjälper läsaren att förstå de sista åren i Heidenstams liv. Det var inte bara hans demens som ledde honom på villospår utan också att hans personlighetstyp – högbegåvad men i grunden osäker – gjorde honom till ett lätt offer för de personer som omgav honom, smickrare, svagare än Heidenstam i alla avseenden, såväl ifråga om begåvning som andra resurser. Han blev helt enkelt sjanghajad av ett gäng entreprenörer – ordet här använt i den pejorativa strindbergska bemärkelsen, inte i dagens romantiserande.

Heidenstams tragik blir tydlig i boken. Hans många svek, inte minst mot kvinnor,

hans avund, hans olycka över att varken förstå eller kunna acceptera att allt har sin tid, dvs att inse att han lyckades publicera verk som vann uppskattning också därför att de hade turen att komma ut i rätt tid, men att den rätta tiden är kort. Framgångens pris är som bekant för den lyckosamme inte sällan oförmåga att glädjas över den vunna framgången. Sorgen över framgångens uteblivna fortsättning kommer i regel att dominera.

Gedin redogör för Heidenstams relation till arbetarrörelsen och pekar med viss ironi på det märkliga att Heidenstam snart förpassades in i reaktionärernas skara, medan Strindberg blev alltmer hyllad av arbetarrörelsens folk, trots att den senare knappast kan ses som genuint folklig om man närläser honom. Men det fanns grupper som bättre förstod och jag erinrar mig vad en av nykterhetsrörelsens stora teoretiker, Jalmur Furuskog, rektor i Filipstad, socialdemokrat dessutom, skriver om Heidenstam och hans dikt *Undret*. Den kan kallas religiös, menar han, men främst präglas den av en naturvetenskaplig åskådning som grundar sig på den moderna utvecklingsläran. Furuskog hävdar att före år 1859, det år då Darwin publicerar "Arternas uppkomst", hade dikten *Undret* inte kunnat skrivas.

Heidenstams relation till Fröding får en grundlig belysning. Dels fanns där ett ömsesidigt beroende, dels en avundsjuka inför den andres framgångar. Samtidigt som Heidenstam i brev tillstyrker att *En morgondröm* publiceras, fegar han ut när dikten föranleder åtal mot Fröding. Och han drar sig inte för att i ett tillfällighetspoem göra narr av Frödings sexuella nöd.

En komisk detalj: Heidenstam, "nationalskalden", avskydde flaggstänger. Han till och med köpte ett torp vars flaggstång syntes från Övralid för att kunna ta bort flaggstängen. En flaggstång på Övralid skulle dra ner stället och göra det till en "Egna-hem-stuga", menade han.

Jag antar att jag inte är ensam om att vara helt okunnig om det drama som följde efter Heidenstams död 1941 och som innefattade häftiga och bittra strider i många år, anförda av "entreprenörsgängets" överlevare och deras förtrogna, och som i hög grad drabbade Heidenstams nära väninna Kate Bang, en person som en gång tvingats bort från Övralid av det nazianstuckna följebatal som ockuperat den demente skalden. Gedin skapar i detta avsnitt en dramatisk kulmen som inte är alldeles vanlig i biografier över personer som blivit mycket gamla – deras dramer brukar ju ligga långt bak i tiden och inte efter deras död.

Bengt Göransson

Per I. Gedin. *Werner von Heidenstam – ett liv*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2006.

ÄR SVENSKEN MÄNNISKA? EN ANNORLUNDA IDÉBOK

Är svensken människa?, frågar *Henrik Berggren* och *Lars Trägårdh* i en uppforderande och inspirerande bok som skär historiska snitt och tecknar linjer in i framtiden. Deras svar är ja. Och därtill: ja, en mycket modern människa som förenar vilja till oberoende och önskan om gemenskap.

Både *Henrik Berggren* och *Lars Trägårdh* är historiker. Men det har säkert påverkat bokens utformning att ingen av dem är akademiker i traditionell karriär. *Berggren* har varit kulturchef på *Dagens Nyheter* och är nu ledarskribent där, *Trägårdh* har många år verkat i USA och är nu knuten till *Ersta Sköndal högskola*.

De vill med sin bok lyfta fram det speciella svenska sociala kontraktet, hur det

växt fram som en produkt av en fruktbar spänning mellan liberalismens betoning av individuell frihet och socialismens jämlikhet.

Den hårda kärnan, välfärdsstaten, utmärks av "statsindividualism", den mjuka gemenskapsdelen präglas av "den svenska kärleken". Dessa inte helt självklara och tydliga begrepp kan man vaska fram ur framställningen som tidvis flödar väl rikligt. I entusiasmen och rikedom på associationer skymmer ibland upprepningarna och bristen på preciseringar sikten för läsaren.

Medan deras "svenska teori om kärleken", om att kärlek kan leva bara om ingen part är underordnad, inte får en framträdande roll utgör statsindividualismen en bärande tanke i boken. Denna term står, som jag har uppfattat det, för svenskarnas dubbla känsla för oberoende och för gemenskap, något som har rötter i den självständiga bondeklassen och dess förhållande till kungaväldet.

Författarna framhäver historikern Erik Gustaf Geijer, svenskhetens politiske filosof som de kallar honom, som byggde sitt tänkande på den frie bonden/vikingen i förbund med statsmakten företrädd av kungen. Tillsammans höll de tillbaka adelsmakten. Men det är inte i första hand den principiella synen på individen kontra statsmakten som författarna lyfter fram. Mycket av deras skildring handlar om relationen individ-familj-stat.

Naturligt nog koncentrerar de sig på nytänkarna, från Geijer över Carl Jonas Love Almqvist och Ellen Key till Alva Myrdal och Eva Moberg. Geijer ansåg visserligen att man och kvinna i princip skulle vara jämbördiga och ha rösträtt men att kvinnan med tanke på barnen fick stå tillbaka. För Almqvist och Key stod kvinnans frigörelse och individens självständighet i centrum. Familj och äktenskap blev sekundära.

Först Alva Myrdal förde på allvar in statens frigörande roll. Med rader av statliga ingrepp och hjälpåtgärder ville hon göra kvinnan reellt jämlik. Hon fick igång reformer på 30- och 40-talen men förlorade striden om statens roll mot socialministern Gustav Möller. Lyckligtvis måste man säga. För medan Myrdal ville styra med naturabidrag och behovsprövning, hävdade Möller principen att alla skulle få samma sociala rättigheter. Han hade som proletärbarn sett nog av statens kontrollmakt över individen. Därför barnbidrag och folkpension, lika för alla.

Men Alva Myrdal gick inte hela vägen. Hon stod fast vid "kvinnans två roller", barnuppfostran krävde en paus i arbetslivet.

Detta synsätt vältes omkull på 60-talet. Författarna framhäver med all rätt Eva Mobergs avgörande roll, liksom den tvärpolitiska Grupp 222 (betydligt viktigare än Grupp 8), med visionen om jämställdhet: lika ansvar för barnen, sextimmarsdag och daghem för alla. Resultaten kom snabbt. Män och kvinnor skulle behandlas lika i (sär)beskattning och studiestöd. Men föräldraförsäkringen, som utgick från familjen, inte individen, blev ett märkligt bakslag, betonar författarna.

Även med en sådan avvikelse lyckas författarna göra sin tes trovärdig: inte bara folkhemmet som det byggdes upp från trettiotalet utan också familjepolitiken har stärkt statsindividualismen. Staten har i stort sett neutralt spritt trygghet, medborgarna har kunnat utveckla sin självständighet – och detta inom ramen för en folklig gemenskap. Detta synsätt kan te sig alltför idylliskt. Har inte staten en alltför detaljerad kontroll över människors liv? Jo, menade grupper både till höger och till vänster under 80-tal och 90-tal som lanserade civilsamhälle, självförvaltning och egenmakt.

Revolterna från höger och vänster misslyckades. De var för kollektivistiska och lämnade för lite utrymme för individen. Statsindividualismens styrka att förena stat, samhälle och nation gick inte att betvinga. Därtill kan den lätt kombineras med marknadsekonomi – där ramarna är fastlagda men individerna fria.

Det intressanta greppet som Henrik Berggren och Lars Trägårdh tar är att lyfta fram individualismen i den svenska mentaliteten. Vi svenskar är inte så underdåniga mot statsmakten som det ofta sägs. Vi accepterar statens makt – men bara om den inte griper in för mycket i vår privata sfär. Individ och stat har ingått ett socialt kontrakt.

Det svenska systemet har, menar de och använder sociologen Tönnies termer, lyckats upprätthålla en stabil blandning av sammanhållningen i "Gemeinschaft" och atomiseringen i det moderna "Gesellschaft". Med den grundanalysen ställer sig de båda författarna mycket positiva till folkhemmet och välfärdsstaten. De är inte okritiska men optimistiska om att dagens system kan fortleva.

Här tenderar de att se lite väl mycket i rosenrött. Men å andra sidan skönjs inga starka krafter som i dag hotar systemets grundvalar. De som attackerat de generella trygghetssystemen, främst moderaterna, har tystnat. De tycks ha anslutit sig till "stats-individualismen". Trots detta finns det hot vid horisonten som jag menar är större än vad författarna anser. Det ena är individens allt större egenintresse och allt mindre engagemang i de gemensamma frågorna. Politikens professionalisering bidrar.

Underligt nog tar Berggren och Trägårdh inte upp den viktiga diskussion om den "deliberativa" och deltagande demokratin som fördes i Bengt Göranssons stora demokratiutredning. Dess tankar begravdes typiskt nog snabbt – de passade varken in i statssocialismens modell eller i den egenintresserade individualismens. Det andra hotet berör de, om än alltför flyktigt. Individerna har visserligen fått större autonomi med hjälp av staten – men deras vanmakt gentemot staten blir bara större. Var och en som följt de senaste årens tävling mellan socialdemokraterna och de borgerliga (främst folkpartiet) om vem som hittat på flest lagar som inkräktar på individens fri- och rättigheter inser detta.

Visserligen talar författarna, lite överrumplande, om Sverige som "ett slags parlamentarisk diktatur" där det saknas motkrafter mot staten och en stark rättighetslagstiftning. Så är det onekligen. Men de resonerar inte vidare om vad som skulle behöva tillkomma för att det "statsindividuella" systemet skulle få bättre balans till förmån för individen. I deras digra litteraturlista upptas betecknande nog bara enda rapport från SNS:s Demokratiråd, som under längre tid drivit frågan om bättre maktbalans.

Ingen tvekan: Är svensken människa? är en annorlunda tänkt och stimulerande idébok. En bok som ibland väcker invändningar men som mycket oftare känns som en ögonöppnare för särdrag i den svenska mentaliteten.

Olof Kleberg

Henrik Berggren och Lars Trägårdh. *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Norstedts, Stockholm 2006

OLOF PALME OCH VERKLIGHETEN

Genom Mona Sahlin har svensk socialdemokrati fått sin första kvinnliga partiledare. Det tog nästan 118 år för Sveriges största och mäktigaste politiska parti att få en kvinna placerad på ordförandeposten. Centerpartiet bröt isen först bland svenska partier 1985/86, då Karin Söder utsågs till partiledare. Sedan följde vänsterpartiet efter när Gudrun Schyman blev partiledare efter Lars Werner. Folkpartiet valde efter en hård personstrid Maria Leissner till partiordförande i spåren efter valnederlaget hösten 1994. Hennes två motkandidater var fd finansministern Anne Wibbe och fd sjukvårdsministern Bo Könberg. Miljöpartiet har av tradition ett språkrör av vardera könet. Centerpartiet hade två manliga partiledare efter Karin Söders avgång i början

av 1987. 2001 valdes så ännu en kvinna, Maud Olofsson, till partiledare.

Norge var först med en kvinna som ledare för ett socialdemokratiskt parti. Gro Harlem Brundtland övertog både ordförandeskapet i Arbeiderpartiet och statsministerposten i början av 1980-talet. Hon var länge dominanten inte bara i norsk utan även inom nordisk politik. Chefskapet för WHO i Genève blev sedan hennes uppgift. De danska socialdemokraterna valde för ett par år sedan Helle Thorning - Schmidt till ny partiledare efter Mogens Lykketoft. Finlands socialdemokrater har ännu inte haft en kvinna som partiledare. Socialdemokraten Tarja Halonen är däremot inne på sina andra ämbetsperiod som landets president.

När Olof Palme valdes till partiledare 1969 var han inte oomstridd inom sitt parti. Så är det också med Mona Sahlin. Ändå valdes de två enhälligt till partiledare. Sådan är traditionen inom Sveriges statsbärande parti.

Tio år efter mordet på Olof Palme kom det ut en rad böcker om hans politiska gärning. Drygt 20 år efteråt har bokutgivningen om Olof Palme glesnat. Nu har emellertid en ledarskribent på Svenska Dagbladet – Claes Arvidsson – kommit med en utförlig och gentemot Olof Palme förhållandevis kritisk betraktelse. Den har titeln *Olof Palme. Med verkligheten som fiende*. Boken är mycket omfattande, men trots att Claes Arvidsson skrivit bortemot 600 sidor framstår inte syftet med boken som glasklart – i varje fall inte för mig. Ett habilt försök att ge en helhetsbild av människan och politikern Olof Palme är det dock som Claes Arvidsson genomför.

Litteraturen om Olof Palme är annars inte särskilt omfattande. Bertil Östergren skrev redan 1984 den uppmärksammade boken *Vem är Olof Palme?* Radiojournalisten Björn Elmbrant kom med en ambitiös biografi tre år efter Palmes död. Den hette rätt och slätt *Palme*. Journalisten Christer Isaksson gav 1996 ut *Palme privat*. Palmes efterträdare som statsminister och partiordförande, Ingvar Carlsson, har kallat en av sina memoarböcker för *Ur skuggan av Olof Palme (1999)*. Regeringskollegan, sedermera talmannen Thage G. Peterson gav ut *Olof Palme som jag minns honom (2002)*.

Det fanns ett drag av personkult runt Olof Palme, påpekar Arvidsson i sin bok. Palme var en blixtrande intelligent politiker. Han trivdes i rampljuset. Hans röst hördes på den internationella scenen dels genom sina slagkraftiga formuleringar, dels i kraft av sitt heta engagemang för tredje världens länder. Makten kom tidigt honom till del. Först som statsminister Tage Erlanders personliga sekreterare med början 1953. In i den socialdemokratiska regeringen kom Olof Palme 1963 som konsultativt statsråd. Tvenne ministerposter till hann han bekläda innan det blev dags att ta över rodret på den socialdemokratiska regeringsskutan i oktober 1969.

Revolutionär reformist är ett epitet som författaren gärna vill åsätta Olof Palme. I boken hävdas också att Palme är en visionär realpolitiker, ideologisk och västorienterad. För egen del brukade Olof Palme betona att han var en "vanlig kille". Inom socialdemokratin var han en främmande fågel med sin borgerliga bakgrund och uppväxten på Öfre Östermalm. Familjen hade barnjungfru och sommarställe i Sörmland (Ånga) och en gård i Lettland (Skangal). Kavallerist och reservofficer blev Olof Palme. Utbildningen på Stockholms universitet rann han snabbt igenom med en jur. kand.-examen som utbildningsmässig slutpunkt.

En fråga som inte är helt lätt för Claes Arvidsson att besvara är om Olof Palme var en samarbetspolitiker eller om han hade konfrontationen som livsluft. Samarbetade över blockgränsen gjorde han bevisligen. Därom vittnar uppgörelserna om den ekonomiska politiken 1974 med folkpartiet (Haga I) och året efter med såväl centern som folkpartiet (Haga II). När de gentemot Europa negativa tongångarna inom socialdemokratin tog över i mars 1971 i Davignon - rapportens och Werner - planens

efterföljd nödgades Olof Palme konstatera att hur gärna han än ville att Sverige skulle gå med i EG, så hade han inte ett samlat parti bakom sig. Han fick dra i den integrationspolitiska nödbromsen efter att under en medialt mycket uppmärksammat Europaturné året innan, snarast ha gett intryck av att Sverige var på väg mot medlemskap i den dåvarande sexstatsmarknaden. Men hur de neutralitetsförbehåll som hade krävts för ett svenskt medlemskap på 1970-talet skulle ha sett ut är det väl egentligen ingen som vet. Att hålla ihop det socialdemokratiska partiet har alltid varit – och förblir – dess ledares viktigaste uppgift.

Olof Palme ville kanske helst samarbeta politiskt med folkpartiet. Han talade med folkpartiledaren Gunnar Helén om koalition över blockgränsen mellan fp och s. För den nyss avgångne Göran Persson var det nog samarbetet med centern 1995 till 1998 som han uppskattade mest.

Tre frågor som Olof Palme särskilt lyfte fram var, påpekar Claes Arvidsson, förskolan, jämställdheten och den sociala utjämningen. Arvidsson berömmar också Palmes formulering om jämlikheten som är – inte ett tillstånd – utan en färdriktning för politiken. Löntagarfonderna blev ett inrikespolitiskt gissel för Olof Palme och hans finansminister Kjell-Olof Feldt. Fonderna utgjorde en dramatisk utmaning för den borgerliga oppositionen. Den kunde Olof Palme säkert ha varit utan. Den mäktiga medborgarmanifestationen 1983 blev säkert en skakande upplevelse både för honom och för en maktvan socialdemokrati.

Det förekom obehagliga hatkampanjer riktade mot Olof Palme. Han var inblandad i politiska affärer som i efterhand hör hemma i småtingsavdelningen. När han på reservofficersmanér utropade ”Jag tar befälet” och bröt igenom en gotländsk militärkolonn för att hinna med färjan vid Fårösund fick hans kritiker vatten på sin kvarn. Långt allvarligare var förstås den s.k. Harvard - affären då Olof Palme anklagades för att ha undfått personliga fördelar i form av ett stipendium till en av sina söner efter att ha hållit en föreläsning på det berömda universitetet.

Som beslutsfattare var Olof Palme vindsnabb. Det kan även jag intyga efter att ha sett honom på nära håll inom det nordiska samarbetet. Alla problem skulle upp på bordet. Man fick inte blanda ihop olika politiska beslut utan de skulle fattas vart och ett för sig. Först borde man lösa den viktigaste frågan och därefter den näst viktigaste. Turordningen avgjordes av sakfrågornas politiska vikt. Palme hade extremt lätt att ta till sig information. På några minuter kunde kan tillgodogöra sig en femsidig promemoria. Han upptäckte genast svagheterna i ett tjänstemannaunderlag.

Hans specielle medhjälpare när det var bråttom i politiken var statsrådet Carl Lidbom som kunde tillhandahålla snabbt ihopkomna lagförslag. Dessa gav upphov till begreppet lidbommeri. Det svenska kommittéväsendet Statens Offentliga Utredningar – SOU – hängde inte riktigt med i svängarna när Palme och Lidbom fick upp farten.

Olof Palme var besatt av Thorbjörn Fälldin, hävdar Claes Arvidsson. Att centerledaren i spetsen för en borgerlig trepartiopposition kunnat besegrade honom i valet 1976 blev för Olof Palme en skam och nesa. För första gången på 40 år fick Sverige en statsminister som inte var socialdemokrat. Ån värre blev det när socialdemokraterna misslyckades med att återta makten i 1979 års val. Palme ”hämnades” på Thorbjörn Fälldin med storstrejk och misstroendeförklaring 1980. Men redan året efter gjorde socialdemokraterna upp med centern och folkpartiet om skatterna. Den s.k. underbara natten 1981 ledde till regeringskris och bildandet av en borgerlig tvåpartiregering.

1982 lyckades det för socialdemokraterna att återta regeringsmakten. Då kunde

Olof Palme bilda sin första regeringen på egen hand. Under sin första regeringsperiod hade han fått ärva statsråd utnämnda av Tage Erlander. 1982 återkom Olof Palme som regeringschef med 11 nya och nio gamla statsråd. Efter valvinsten 1985 bytte han ut två statsråd och satte in tre nya. Ytterligare fyra regeringsmedlemmar fick byta arbetsuppgifter.

Hösten 1985 blev tung för Olof Palme valvinsten till trots. Det råde upprorsstämning på vissa håll inom partiet. Harvard-affären plågade honom. Tankarna på en hög internationell post torde inte ha varit främmande för honom. Det rörde sig av allt att döma om chefskapet för FN:s flyktingkommissariat. Sverige lanserade officiellt försvarsminister Anders Thunborg medan Norge förde fram toppdiplomaten Tom Vraalsen. Men egentligen var den svenska huvudkandidaten Olof Palme själv. Brottet mot den nordiska samförståndsetiken när det gällde nomineringar till höga internationella poster var klart och tydligt. Chef för UNHCR blev sedermera varken en svensk eller en norrman.

Claes Arvidssons bok ger en bred sammanfattning av Olof Palmes tid som politiker. Den fyller förvisso inte ut alla luckor i vårt vetande. På åtskilliga punkter finner jag Arvidssons slutsatser diskutabla. I några fall är de rent missvisande.

Det brister tyvärr en del i den akribi som skall säkerställa att man finner fram till underlaget dvs. källorna till ett resonemang. En del noter är felnummerade. Värre är dock att författaren rätt så ofta använder sig av formuleringen ” Personlig information till författaren”. Sådana källhänvisningar saknar all trovärdighet. De borde ha strukits bort i en ändå omfattande förteckning över noter som uppgår till 772 nummer.

Claes Wiklund

Claes Arvidsson. *Olof Palme. Med verkligheten som fiende*. Timbro, Stockholm 2006

I kring böcker och människor medverkar i detta nummer:

Bergquist, Mats, docent, fd ambassadör, Stockholm

von der Fehr, Drude, professor, Oslo

Göransson, Bengt, fd statsråd, Stockholm

Kleberg, Olof, fd chefredaktör, Stockholm

Ólafsson, Bragi, MA, bibliotekarie, Reykjavík

Wiklund, Claes, NT:s huvudredaktör, Gnesta

SAMMANFATTNING

Det första numret i Nordisk Tidskrifts 130:e årgång har *Norden och globaliseringen* som tema. Letterstedtska föreningen anordnade ett medlemsseminarium om detta högaktuella ämne på Nordiska folkhögskolan i Kungälv den 20 – 22.10.2006.

Huvudstyrelsens ordförande Karin Söder pekade i sitt öppningsanförande på globaliseringens historiska rötter och på att föreningens grundare, Jacob Letterstedt, reste till Sydafrika 1820 för att söka sig en utkomst. Nordiska investeringsbankens fd verkställande direktör Jón Sigurðsson föreläste om globaliseringens ekonomiska aspekter för de nordiska ländernas vidkommande. Professor Bengt Sundelius analyserade den samhälleliga säkerheten för det globalt invälda Norden. Professor Lars-Åke Engblom beskrev den globala medieutvecklingen i ett nordiskt perspektiv. Generaldirektör Per Thullberg höll föredrag om Norden och globaliseringen på utbildningsområdet. Fd riksdagsledamoten Pär Granstedt uppehöll sig vid matförsörjningen i en globaliserad värld.

Konstskribenten Jacqueline Stare har sammanträffat med konstnären Peter Dahl som gått från att vara okänd till att bli en ikon i konstvärlden. Fd Norden-direktören Åke Landqvist har intervjuat tidigare statsministern Thorbjörn Fälldin om samarbetet i Norden och EU.

Ordföranden i Nordiska rådets svenska delegation, riksdagsledamoten Sinikka Bohlin, tar under rubriken *För egen räkning* upp såväl globaliseringen som de kvarvarande nordiska gränshindren. Minister Anders Ljunggren vid den svenska ambassaden i Helsingfors skriver i sin återkommande krönika om nordisk säkerhetspolitik förr och nu.

Letterstedtska föreningens nordiska förtjänstmedalj för 2006 överlämnades till fd alltingsledamoten Haraldur Ólafsson vid en ceremoni den 1 september 2006 i närvaro av Alltingets vicepresident Rannveig Guðmundsdóttir och huvudstyrelsens ordförande Karin Söder.

Vinjetten *Bokessä* är ny i tidskriften. I den kommer längre bokrecensioner att publiceras. Knut Einar Eriksen inleder med att recensera ett omfattande bokverk om norsk polarhistoria.

Kring böcker och människor omfattar sex bokanmälningar. Bragi Þorgrímur Ólafsson skriver om Guðjón Fridrikssons bok om den kände isländske politikern Hannes Hafstein. Fd diplomaten Mats Bergquist har skrivit en kritisk recension om Henrik Arnstads bok om Christian Günther, som var svensk utrikesminister under andra världskriget. Professor Drude von der Fehr granskar Leif Zerns skrift om den norske dramatikern Jon Fosse.

Fd statsrådet Bengt Göransson betecknar i sin anmälan Per I. Gedins biografi om Werner von Heidenstam som ett storverk. Redaktör Olof Kleberg har läst och kommenterat en annorlunda och stimulerande idébok av Henrik Berggren och Lars Trägårdh. Avslutningsvis sammanfattar NT:s huvudredaktör sina intryck av journalisten Claes Arvidssons bok om Olof Palme.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftn 130. vuosikerran ensimmäisen numeron teemana on *Pohjola ja globalisaatio*. Letterstedtska föreningen järjesti tästä erittäin ajankohtaisesta aiheesta jäsenseminaarin Pohjoismaisessa kansankorkeakoulussa Kungälvissä 20.–22.10.2006.

Pääjohtokunnan puheenjohtaja Karin Söder otti avauspuheessaan esille globalisaation historialliset juuret ja sen, että yhdistyksen perustaja, Jacob Letterstedt, matkusti Etelä-Afrikkaan 1820 hankkimaan itselleen elantoa. Pohjoismaiden investointipankin entinen toimitusjohtaja Jón Sigurðsson luennoi globalisaation taloudellisista aspekteista Pohjoismaiden osalta. Professori Bengt Sundelius analysoi globalisoituneen Pohjolan yhteiskunnallista turvallisuutta. Professori Lars-Åke Engblom kuvasi globaalista viestintä kehitystä pohjoismaisesta perspektiivistä. Pääjohtaja Per Thullberg piti esitelmän Pohjolasta ja globalisaatiosta koulutuksen alalla. Entinen valtiopäiväedustaja Pär Granstedt tarkasteli ruokahuoltoa globalisoituneessa maailmassa.

Taidetoimittaja Jacqueline Stare on tavannut taitelija Peter Dahlin, jonka maine aluksi oli huono, mutta josta on tullut taidemaailman ikoni. Entinen Nordenin johtaja Åke Landqvist on haastatellut entistä pääministeriä Thorbjörn Fälldiniä yhteistyöstä Pohjolassa ja EU:ssa.

Pohjoismaiden neuvoston Ruotsin valtuuskunnan puheenjohtaja, valtiopäiväedustaja Sinikka Bohlin, ottaa otsikon *För egen räkning* alla esille sekä globalisaation että Pohjoismaissa jäljellä olevat rajaesteet. Ministeri Anders Ljunggren Ruotsin Helsingin-lähetystöstä kirjoittaa kronikassaan Pohjoismaiden entisestä ja nykyisestä turvallisuuspolitiikasta.

Letterstedtska föreningenin vuoden 2006 pohjoismainen ansiomitali luovutettiin entiselle alltingin jäsenelle Haraldur Ólafssonille 1. syyskuuta 2006 järjestetyssä seremoniassa, jossa olivat läsnä alltingin varapuheenjohtaja Rannveig Guðmundsdóttir ja pääjohtokunnan puheenjohtaja Karin Söder.

Vinjetti *Bokessä* on lehdessä uusi. Sen alla julkaistaan pitkiä kirja-arvosteluja. Knut Einar Eriksen aloittaa arvostelemalla laajan, Norjan napatutkimuksen historiaa käsittelevän teoksen. *Kring böcker och människor* käsittää ilmoitukset kuudesta kirjasta. Bragi Þorgrímur Ólafsson kirjoittaa Guðjón Friðrikssonin kirjasta, joka käsittelee tunnettua islantilasta poliitikkoa Hannes Hafsteinia. Entinen diplomaatti Mats Bergquist on kirjoittanut kriittisen arvostelun Henrik Arnstadin kirjasta; kirja käsittelee Christian Güntheriä, joka oli Ruotsin ulkoministeri toisen maailmansodan aikana. Professori Drude von der Fehr tarkastelee Leif Zernin tutkielmaa norjalaisesta draamatikosta Jon Fossesta.

Entinen ministeri Bengt Göransson luonnehtii Per I. Gedinin kirjoittamaa Werner von Heidenstamin elämäkertaa suurteokseksi. Toimittaja Olof Kleberg on lukenut ja kommentoinut toisenlaisen ja innostavan kirjan, jonka ovat kirjoittaneet Henrik Berggren ja Lars Trägårdh. Lopuksi Nordisk Tidskriftn päätoimittaja tiivistää vaikutelmansa journalisti Claes Arvidssonin Olof Palmesta kirjoittamasta kirjasta.

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2007 sin hundra-tretionde årgång, den åttiotredje i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden begyntes 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2007 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2007 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 409195-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 112 21 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvideras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefotid fredagar 10–12.
Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 2 tr, Stockholm.
Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.
E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.
Tel 0158-137 89 (bostaden) eller personsökare 0740-25 58 42.
E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Engbakken 26, DK-2830 Virum.
Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Dalvägen 3 A 4, FIN-02700 Grankulla.
Tel 09-505 29 74. E-post: guyvindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.
Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.
Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no